

**T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**BEYLİKLER VE OSMANLI DÖNEMİNDE ÇORUM VE
ÇEVRESİ (XII-XVI. YY)**

Yüksek Lisans Tezi

Tugay Akar

Çorum 2021

**BEYLİKLER VE OSMANLI DÖNEMİNDE ÇORUM VE ÇEVRESİ
(XII-XVI. YY)**

Tugay AKAR

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi. Mehmet Ali BOZKUŞ**

ÇORUM 2021

KABUL VE ONAY

Tugay AKAR tarafından hazırlanan *Beylikler ve Osmanlı Döneminde Çorum ve Çevresi* (XII-XVI. YY) başlıklı bu çalışma, 08.02.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Dr. Öğr. Üyesi. Mehmet Ali Bozkuş

İmza

Dr. Öğr. Üyesi. Suat Vural

İmza

Dr. Öğr. Üyesi. Gökhan Kaya

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Muhammed Asıf YOLDAŞ

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim. (08/02/2021)

İmzası
Tugay AKAR

ÖZET

AKAR, Tugay. *Beylikler ve Osmanlı Döneminde Çorum ve Çevresi (XII-XVI. YY)*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2021.

Beylikler döneminden Osmanlıya uzanan süreçte Çorum şehrinin tarihini ele almak özellikle beylikler dönemindeki kaynakların sınırlı oluşundan dolayı oldukça zordur. Bununla birlikte kentin Orta Çağ tarihine yönelik sınırlı sayıda araştırmanın yapılmış olması da bu zorluğu arttırmıştır. Yine de kronikler, seyahatnameler, menkıbeler, nümizmatik eserler ve son olarak Osmanlı Arşiv vesikaları incelenerek bu alandaki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Danışmendliler ile birlikte Türk hâkimiyetine giren şehir sırasıyla Selçuklular, İlhanlılar, Eretna Beyliği, Kadı Burhaneddin Beyliği ve Osmanlıların egemenliği altına girmiştir. Burada ilk olarak beylikler dönemi incelendikten sonra Osmanlı hâkimiyetinin şehirde kurulması ele alınmaktadır. Beylikler döneminde özellikle siyasi tarihini açıkladığımız Çorum şehrinin, Osmanlı döneminde tutulan arşiv vesikaları sayesinde sosyal, kültürel, idari ve ekonomik yönlerine de değinme imkanı olmuştur. Sonuç olarak bu çalışma Türk hâkimiyetiyle birlikte başlayan dönemden, Osmanlı Devleti'nin ilk hâkimiyet dönemlerine kadar geçen yaklaşık dört asırlık süreci incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Çorum, Şehircilik, Çorum Vakıfları, Anadolu Beylikleri, Malikâne-Divani Sistemi

ABSTRACT

AKAR, Tugay. *Çorum and its Environment in the Principalities and Ottoman Period (XII-XVI C.)*, (Master's Thesis), Çorum, 2021.

Dealing with the history of the city of Çorum during the period from the principalities to the Ottoman period was very difficult, especially due to the limited resources in the period of the principalities. However, the limited number of studies on the medieval history of the city has increased this difficulty even more. Nevertheless, chronicles, travel books, legends, numismatic Works and finally Ottoman Archive documents were examined and the deficiencies in this field were tried to be eliminated. The city, which came under Turkish rule with the Danishmends, was under the rule of Seljuks, Ilkhanians, Eretna Principality, Kadı Burhaneddin Ahmed Principality, and Ottomans, respectively. Here firstly, the establishment of Ottoman rule in the city after examining the period of principalities is discussed. We had the opportunity to touch upon the social, cultural, administrative and economic aspects of the city of Çorum, whose political history was explained in the period of Principalities, thanks to archive documents kept in the Ottoman period. As a result, this study examines the four centuries-old period from the period that started with the Turkish domination to the first rule of the Ottoman Empire.

Keywords: Çorum, Urban Planning, Çorum Foundations, Anatolian Principalities, Mansion-Divani System

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
TABLolar DİZİNİ.....	vi
RESİMLER DİZİNİ.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	viii
ÖN SÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BEYLİKLER DÖNEMİNDE ÇORUM ŞEHİRİ

1.1. DANİŞMENDLİLER BEYLİĞİ.....	12
1.2. BABAİLER İSYANI ve ÇORUM ŞEHİRİ.....	16
1.2.1. Elvan Çelebi Zaviyesi.....	18
1.3. ERETNA BEYLİĞİ.....	19
1.3.1. Gıyaseddin Mehmed Bey ve Çorum Darplı Sikkesi.....	23
1.4. KADI BURHANEDDİN AHMED BEYLİĞİ.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE ÇORUM ŞEHİRİ

2.1. TİMUR DEVLETİ DÖNEMİ ÇORUM VE ÇEVRESİNİN SİYASİ TARİHİ.....	30
2.2. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ ÇORUM VE ÇEVRESİNİN SİYASİ TARİHİ.....	33
2.2.1. Mehmed Çelebi Dönemi.....	33
2.2.2. II. Murad Dönemi.....	35
2.2.3. Osmanlı – Safevi Mücadelesinin Çorum Şehrine Etkisi.....	38
2.3. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ ÇORUM ŞEHİRİ’NİN İDARİ, SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI.....	39
2.3.1. Çorum Şehrinin İdari Yapısı.....	40
2.3.1.1. Malikane – Divani Sistemi.....	41
2.3.1.2. Çorum Şehrinin İdari Kadrosu.....	44
2.3.2. 1455/56 Tarihli Maliyeden Müdevver 00354 Numaralı Deftere Göre Çorum Şehrine Bağlı Cemaatler, Karyeler, Mezralar.....	47
2.3.2.1. Cemaatler.....	47
2.3.2.2. Karyeler.....	51
2.3.2.3. Mezralar.....	53
2.3.3. Çorum Şehri Sosyal Yapı.....	55
2.3.3.1. Nüfus.....	55
2.3.4. Çorum Şehri Ekonomik Yapı.....	59
2.3.4.1. Çorum Şehri Yol Güzergahları.....	59
2.3.4.2. Ekonomik Yapı.....	60
2.3.4.3. Dericilik.....	62
2.3.4.4. Dokumacılık.....	63
2.3.4.5. Bakırcılık ve Demircilik.....	64
2.3.4.6. Boyamacılık.....	65
2.3.4.7. Tarımsal Faaliyetler.....	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇORUM'DA YAPISAL UNSURLAR VE OĞUZ BOYLARI

3.1. HİDIRLIK.....	70
3.1.1. Çorum Hıdırlığı.....	71
3.2. ULU CAMİ.....	72
3.2.1. Çorum Ulu Cami.....	73
3.3. KALE.....	74
3.3.1. Çorum Kalesi.....	74
3.4. VAKIF SİSTEMİ.....	75
3.4.1. Rum Eyaleti'nde Osmanlı Dönemi Vakıf Sistemi	76
3.4.2. 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530)'ne Göre Çorum Şehrine Bağlı Vakıflar.....	78
3.5. ÇORUM ŞEHRİNDE YAŞAYAN OĞUZ BOYLARI.....	84
3.5.1. Çorum Şehrinde Oğuz Boylarına Ait Yer İsimleri.....	85
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA.....	90

TABLULAR DİZİNİ

Tablo	<u>Sayfa</u>
Tablo 2.1. 1455/56 tarihinde Çorum'da yaşayan cemaatlerin listesi.....	48
Tablo 2.2. 1455/56 tarihinde Çorum şehrine bağlı köylerin listesi.....	51
Tablo 2.3. 1455/56 tarihinde Çorum şehrine bağlı mezraların listesi.....	53
Tablo 3.1. 1530 tarihinde Çorum şehrine bağlı vakıfların listesi.....	78

RESİMLER DİZİNİ

Resim	<u>Sayfa</u>
Resim 1.1. Gıyaseddin Mehmed Bey tarafından basılan üzerinde Çorum yazan paranın temsili resmi.....	24

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

a.g.e	: adı geçen eser
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Bk	:Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
H	: Hicri
MAD. d:	: Maliyeden Müdevver Defterler
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
sy	: sayı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TKG.KK.TTd	: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşiv Kataloğu Tapu Tahrir Defteri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb	: ve benzeri
vd	: ve devamı

ÖN SÖZ

Çorum ve çevresi, özellikle Hitit Devleti'nden kalma birçok tarihi esere günümüzde ev sahipliği yapan önemli bir şehirdir. Eski Çağ'dan kalma bu tarihi kalıntılar Çorum şehrine Anadolu sahasında özel bir ilginin olmasını sağlamaktadır. Ancak Eski Çağ'a kıyasla kentin ve çevresinin Orta Çağ'daki durumu karanlıktır. Türk hâkimiyeti ile birlikte Anadolu'daki küçük ölçekli şehirlerden biri olarak belirmiştir. Bu sebeple dönemin tarihi ile ilgili olarak kaynakların sınırlı oluşu özellikle Çorum'un fethi ve bölgedeki Eretna Beyliği'nin hâkimiyeti gibi konularda çalışmanın menakıpnameler, sikkeler gibi kaynaklara dayanmasına sebebiyet vermiştir.

Çorum şehri bu dönemde Danişmend Beyliği, Selçuklu Devleti, İlhanlı Devleti, Eretna ve Kadı Burhaneddin Beylikleri arasında el değiştirmiştir. Sonrasında ise bölgede Osmanlıların ilerleyişi söz konusudur. Beylikler döneminde siyasi tarihi ilgilendiren konulara yer verilirken, Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte kaynakların çeşitlenmesi ile sosyal, ekonomik ve idari anlamda kentin yapısına değinilmiştir. Bu süreçte kentin tarihine yönelik yapılan önemli araştırmalar da tezde kullanılmıştır. Ayrıca İslamiyet öncesi ve sonrasındaki dönemde Türk şehirciliğinin genel yapısı ele alınarak, Çorum'da kurulan ulu cami, kale, hıdırlık, vb. yapılar hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında Çorum'un farklı dönemlerdeki isimleri ile ilgili tartışmalara değinilerek, şehirde Oğuz boylarının ismini taşıyan yerler aktarılmıştır.

Bu tez çalışmasını hazırlamamda ve akademik kariyer hedefimde destekçim olan büyük aileme, tez süreci boyunca her zaman motivasyon kaynağım olan sevgili eşim Fatime Akar'a, kaynaklara ulaşılması konusunda yardımları olan kütüphane çalışanlarına, bu meslek dalında ilerlemem konusunda her zaman destekçim olan sevgili hocam Dr. Öğr. Üyesi Suat Vural'a ve bu tezi hazırlamamda yol gösterici olup, değerli fikirlerini esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi. Mehmet Ali Bozkuş hocama teşekkürü bir borç bilirim.

08.02.2021

Tugay AKAR

GİRİŞ

A. Kaynak Eserler

Orta Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Çorum şehrinin Orta Çağ tarihi ile ilgili dönemin önemli kaynakları, kronikler, seyahatnameler, menkıbeler, nümizmatik eserler, arşiv vesikalarıdır. Çalışmanın başlangıcında Danişmendliler kısmında, her ne kadar destansı bir kaynak olarak gösterilse de Danişmendname adlı eserden faydalanılarak önemli bilgilere ulaşıp teze aktarılmıştır. Diğer önemli kaynaklardan olan, Oruç Beğ'in, Oruç Beğ Tarihinden, Nizamüddin Şami'nin, Zafername'sinden, Esterebadi'nin Bezm-u Rezm'inden, Mevlâna Mehmet Neşri'nin, Kitab-ı Cihan- Nüma'sından, Gelibolulu Mustafa Ali Efendi'nin, Kitabü't-Tarih-i Kühü'l Ahbar ve Danişmendname'nin eski bir nüshası olan Mirkatü'l-Cihad adlı eserlerinden faydalanılmıştır. Bunlarla birlikte 1550'lerde Anadolu'ya bir seyahat gerçekleştiren Hans Demschwam ve 1600'lerde Çorum'a uğrayan Evliya Çelebi'nin, Çorum şehri ve Elvan Çelebi Zaviyesi ile ilgili verdiği bilgilere ulaşılarak bunlar da teze aktarılmıştır.

1455/56 Tarihli Maliyeden Müdevver 00354 numaralı defter çevrilerek Çorum şehrine bağlı mezra, köy ve cemaatlerin isimlerine ulaşıp, bunları 1530 ve 1576 tahrir defterleri ile karşılaştırarak bir kıyaslama yapılmıştır. Ayrıca 1530 tarihli 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defterinde ki Çorum merkeze bağlı vakıfların listesi çıkarılıp, bunlar hakkında bilgi verilmiştir. Esasında arşiv vesikaları özellikle tahrir defterleri esas alınarak Huri Cihan İslamoğlu-İnan, Suraiya Faroqhi, Hülya Taş ve Ali Ilıcalı tarafından önemli çalışmalar yapılmış olsa da burada yapılan çalışmaları tekrar etmek yerine köy, mezra ve cemaatlerin isimleri ve 1530 tarihli icmal defterdeki daha önce çalışılmamış vakıflar ele alınmıştır.

a. Danişmend-Name

Danişmendname, Danişmend Ahmet Gazi'nin doğumu, çocukluğu ve yetişme evresi ile ilgili bilgiler vermektedir. Özellikle XI. yüzyılda İç Anadolu'da, Bizans'a karşı yaptığı seferlerle ün kazanmasından ve bunun sonucunda kurduğu Danişmend Beyliği'nden bahseden destansı bir eserdir. Bu eserin tam olarak ne zaman yazıldığı belli değildir. Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'un isteği üzerine 1245 yılında Mevlana İbni Ala adlı yazar halk arasında yaygın olan hikâyeleri toplayarak kâğıda aktarmıştır. Fakat aktarılan nüshanın dili çok ağır olduğundan dolayı Osmanlı Sultanı II. Murad

zamanında (1360) Tokat kalesi dizdarı olan Arif Ali eser üzerinde düzenlemeler yaparak yeniden kaleme almıştır. Arif Ali'nin kaleme aldığı bu nüsha Danişmendname'nin günümüze ulaşmış en eski nüshasıdır. Danişmendname'nin bir başka nüshasında Gelibolulu Mustafa Âli tarafından Mirkatü'l-Cihad adıyla yazılmıştır. Gelibolulu Mustafa Ali Sivas'taki görevinden 1588 yılında azledilmiş ve bunun üzerine Niksar'a gelmiştir. Orada bulunduğu bir hafta süre zarfında Danişmendname'nin Arif Ali tarafından kaleme alınan nüshasını bularak onun üstünde çalışma yapmıştır. Böylelikle bu eseri kırk gün içinde elinden geldiğince aslına sadık kalarak kaleme almış ve Mirkatü'l-Cihad adlı eseri ortaya çıkarmıştır.¹

b. Oruç Beğ Tarihi

Oruç Beğ, Osmanlı padişahlarından II. Bayezid (1481-1512) döneminin önemli tarihçilerindendir. Özellikle Edirne ve çevresinde oluşan olayları, Rumeli seferlerini, doğal afetleri, astronomik olayları eserinde aktarmıştır. Eserini kısmen Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren başlatmış, sonrasında Fatih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481) ve II. Bayezid dönemi hakkında bilgi vermiştir.²

c. Cihannüma

Mevlâna Mehmed Neşri, Osmanlı padişahlarından II. Bayezid (1481-1512) döneminin önemli tarihçilerindendir. Eserin giriş kısmında Oğuzlar, Selçuklular ve Karamanoğulları'ndan bahsetmiş, sonrasında 1288 yılından itibaren Osmanlı'nın siyasi tarihini ele alıp, 1485-1493 tarihleri arasında bitirmiştir. Eser, Osmanlı'nın aşiretten, imparatorluğa geçiş süreci, kuruluş ve yükseliş devirlerini ele alan önemli bir tarihi kaynaktır.³

¹ Gelibolulu Mustafa Âli, *Mirkatü'l-Cihad*, haz: Ali Akar (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016), XI; Bk. Necati Demir, *Danişmend-Name* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004).

² Abdülkadir Özcan, "Oruç b. Âdil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 33 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 425-426; Bk. Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, haz: Necdet Öztürk (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın Kitapları 2007).

³ Abdülkadir Özcan, "Neşri", *TDVİA*, c.33 (İstanbul: TDVY, 2007), 20-21; Bk. Mevlâna Mehmed Neşri, *Cihannüma (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, haz: Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2008); Bk. Mevlâna Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi II. Cilt*, haz: Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957).

ç. Kitabü't – Tarih-i Kühü'l Ahbar

Eser dört bölümden oluşup, birinci bölümde yaratılıştan Hz. Muhammed'e kadar olan dönem, ikinci bölümde Emeviler ve Abbasiler dönemi, üçüncü bölümde Türk ve Moğol hanedanları tarihi, dördüncü ve son bölümde ise Osmanlı tarihi ele alınmıştır. Gelibolulu Mustafa Ali eserine muhtemelen 1592 yılında başlamış ve 1600 yılında bitirmiştir.⁴

d. Zafername

Nizamüddin Şami'nin yazmış olduğu bu eser Timur İmparatorluğu'nu anlatmaktadır. Timur, (1370-1405) hanedanının tarihi ile ilgili kaynakların yetersiz olduğunu ve bu sebeple fetihlerle ilgili tarihi kaynak yazılmasını istemiş ve böylelikle bu eser kaleme alınmıştır. Eser 1401-1402 tarihleri arasında farsça olarak yazılmış, başka kaynaklardan da yararlanarak Timur İmparatorluğu'nun kuruluşundan Şahruh (1405-1447)'un şehzadelik dönemine kadar olayları yansıtmıştır.⁵

e. Bezm-u Rezm

Esterabadi tarafından kaleme alınan bu eser Kadı Burhaneddin Ahmed (1381-1398)'in emri ile yazılmıştır. Eser, Anadolu'da XIV. yüzyılda çoğu kişinin konuştuğu dil olan Farsça olarak aktarılmış, sadece bazı metin aralarında Arapça şiirlere yer verilmiştir. Esterabadi eserine Bağdat'da geçen hayatı ile başlamış sonrasında Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem'e hâkim olan Celayirli ve buraları ele geçiren Timur İmparatorluğu'ndan bahsetmiştir. Sonrasında Anadolu'ya gelişi, burada Kadı Burhaneddin Ahmed ile tanışması ve onun isteği ile kaleme aldığı bu eserde hükümdarın soyu, yetişmesi ve hükümdar oluşu hakkında bilgiler verilmiştir. Eser, Kadı Burhaneddin Ahmed Beyliği'nin tarihini ele almış ve bu bakımdan bazı yerlerde abartılı cümleler kurulmuş olsa da, Kadı Burhaneddin Ahmed Beyliği'nin tarihi için birinci el kaynak olarak büyük öneme sahiptir.⁶

⁴ Bekir Kütükoğlu, "Ali Mustafa Efendi", *TDVİA*, c.2 (İstanbul: TDVY, 1989), 415; Bk. Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kitabü't – Tarih-i Kühü'l Ahbar*, haz: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997).

⁵ Gülay Ögün Bezer, "Şami Nizameddin", *TDVİA*, c. 38 (İstanbul: TDVY, 2010), 330; Bk. Nizamüddin Şami, *Zafername*, çev: Necati Lugal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1987).

⁶ Tahsin Yazıcı, "Esterabadi Aziz b. Erdeşir", *TDVİA*, c.11 (İstanbul: TDVY, 1995), 438; Bk. Aziz B. Erdeşir-i Esterabadi, *Bezm-u Rezm*, haz: Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

f. Müze-i Hümayun Meskûkât-ı Kadime-i İslamiyye Katoluğu

Ahmet Tevhid tarafından yazılan kitap 1903 yılında İstanbul Mahmud Bey Matbaasında basılmıştır. Kitap 567 sayfa olup içerisinde Selçuklu, Eretna, Karamanoğulları, Aydınoğulları, Germiyanogulları, İsfendiyarogulları, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Mengüçoğulları, Danişmendoğulları, Saruhanogulları, Menteşeoğulları gibi devlet ve beyliklerin bastırıldığı paralar hakkında bilgi vermektedir. Bu kitaptaki bilgiden yola çıkarak Eretna beyi Gıyaseddin Mehmed'in Çorum ismiyle para bastırıldığına ulaşılmıştır. Böylelikle Çorum isminin 14. yüzyılda da kullanıldığı tahmin edilmektedir.⁷

g. Hans Dernschwam İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü

Bu eser Macar kökenli bir seyyah olan Hans Dernschwam tarafından kaleme alınmıştır. Hans Dernschwam, Alman İmparatoru I. Ferdinand'ın, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)'a gönderdiği elçilik heyeti ile birlikte 22 Haziran 1553'de Viyana'dan yola çıkmış, 25 Ağustos 1553'de İstanbul'a gelmişlerdir. Fakat İstanbul'a geldiklerinde padişah Nahçıvan seferi için yola çıkacağından elçileri huzuruna kabul etmemiş ve padişah ile görüşebilmek için bir buçuk yıldan fazla beklemişlerdir. 1554'ün Kasım ayının başlarında padişahın seferden dönüp kışı Amasya'da geçireceğinin haberi alınınca Hans Dernschwam ve elçilik heyeti 9 Mart 1555'de İstanbul'dan hareket ederek Gebze, İznik, Ankara, Çorum üzerinden bir ay içerisinde Amasya'ya ulaşmış ve bu saydığımız şehirler hakkında önemli bilgileri seyahatnamesine aktarmıştır.⁸

ğ. Evliya Çelebi Seyahatnamesi

Evliya Çelebi, seyahatnamesine 1630'lu yıllarda İstanbul'dan başlayarak 1681'e kadar Osmanlı Devleti ve komşu ülkelere yaptığı seyahatlerdeki gözlemlerini aktarmıştır. Evliya Çelebi bu eserini Mısır'da yazmış ve 1742'de İstanbul'a Hacı Beşir Ağa'ya

⁷ Ahmed Tevhid, *Müze-i Hümayun Meskûkât-ı Kadime-i İslamiyye Katoluğu Dördüncü Kısım*, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1903).

⁸ Semavi Eyice, "Dernschwam de Hradıczın, Hans", *TDVİA*, c. 9 (İstanbul: TDVY, 1994), 182; Bk. Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyehat Günlüğü*, çev: Yaşar Önen (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992).

gönderilmiş ve onun tarafından çoğalttırılmıştır. Eser birbirini izleyen seyahatlere göre kronolojik sıraya koyularak düzenlenmiş ve ciltlere ayrılmıştır.⁹

h. 1455/56 Tarihli 00354 Numaralı Maliyeden Müdevver Defter

Bu defter Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminde tutulmuş tahrir defterlerinden biridir. Defterin başlağıç bölümü ve çeşitli kısımları eksiktir. Bu eksiklikten dolayı şehrin toplam nüfusu gibi konularda net bilgi vermek zordur. Defter günümüze ulaşan en eski tahrir defterlerinden biridir.¹⁰ Defterden yararlanılarak Çorum şehrindeki cemaat, mezra ve köylerin listesi çıkarılmıştır.

i. 1530 Tarihli 387 Numaralı Karaman ve Rum Defteri

Kanuni Sultan Süleyman hükümdarlığının ilk yıllarında tutulan bu defterler *Muhasebe-i vilayet defteri* olarak adlandırılmıştır. 1530 tahrir defteri olarak gözüke de 1520'nin de sonuçlarını da yansıtmaktadır. 1532-33 yılları arasındaki *Alaman Seferi* öncesi devletin genel durumunu tespit etmek amacı ile bu defter hazırlanmıştır. Defterde sancak ve kazadaki dirlikler, padişah hasları, beylerbeyi hasları, tımar ve zeametler, nüfus ve vakıflar hakkında bilgiler verilmiştir.¹¹

ı. 1576/77 Tarihli 54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum

Bu defter 1576 yılı ile ilgili Osmanlı padişahı II. Murad (1421-1444, 1446-1451) döneminde Çorum sancağı hakkındaki verileri barındırmaktadır. Defter, Çorum hakkında düzenli ve toplu bir şekilde bilgi veren son önemli kaynak olarak gözükmektedir. İçerik olarak özellikle vergilendirme konusu ve içgöçler hakkında önemli veriler sunmaktadır.¹²

⁹ Nuran Tezcan, "Seyahatname", *TDVİA*, c. 37 (İstanbul: TDVY, 2009), 16; Bk. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyehatnamesi C. 2*, haz: Yücel Dağı, Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008).

¹⁰ Hakan Yazar, "16. Yüzyıl Çorum Nahiyesi'nde Nüfus ve Yerleşim Özellikleri", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 9*, sy. 2 (2016): 1091; Bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Maliyeden Müdevver Defter*, 00354.

¹¹ Mehmet Öz, "Tahrir", *TDVİA*, c. 39 (İstanbul: TDVY, 2010), 428; Bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937-1530)*.

¹² Mustafa Engin, Murat Alandağı vd., *H. 984(M.1576/1577) tarihli ve TKG.KK.TTd.54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum Tıpkıbasım II*, (Ankara: Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2014), 13.

B. Türk Şehirciliğinin Gelişimi

Şehir, sınırları belirlenmiş bir alan içerisinde tarım veya sanayiye dayalı meslek guruplarının yapıldığı, içerisinde çeşitli sosyal gurupları barındıran, çeşitli fikirlerin bir arada yaşadığı yapıya verilen bir isimdir diyebiliriz. “Şehir” sözcüğü günümüze kadar bu isimle gelmiştir. Ancak Orta Asya’da şehir sözcüğüne karşılık “balık” kelimesi kullanılmıştır. Yani “balık” kelimesi Orta Asya’da, şehir anlamına gelmektedir.¹³ Ayrıca bu bölgede bazen balık kelimesine ordu(ğ) kelimesi de eklenerek “ordu-balık” şeklinde “şehir” sözcüğüne karşılık yeni bir anlamda türetilmiştir. “Ordu” devlet idaresinin yani hükümdarın yaşadığı yere verilen isimdir. Hükümdar Ordu’yu yani şehri bazen kurulmuş olan balık (şehir)’in içine inşa ederken, bazen de boş bir alana kurup çevresine yeni bir balık eklemiştir.¹⁴ Sonuç olarak “ordu-balık” bir nevi şehrin içinde hükümdarın kalesi veya çadırının bulunduğu iç içe geçmiş bir yapı olarak düşünülebilir.

Türklerde şehir hayatına geçiş dönemi Türk tarihinin başlangıcından itibaren, yaklaşık bin yıl sonra tekabül etmektedir. Bu çok uzun bir süreçtir lakin Türkler bu yaşam şeklinin kendilerine en uygun tarz olduğunu benimsemişlerdir. Yerleşik hayata geçip o şekilde yaşamını sürdüren insanlar göçebe yaşamın zor ve kendilerine uygun olmayan bir yaşam şekli olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak göçebe bir hayat süren Türklerde yerleşik yaşamın kendilerine uygun olmayan bir yaşam şekli olduğu görüşünde hemfikirdirler. Türkler siyasi hâkimiyeti sürdürmenin ancak göçebe bir hayat tarzıyla mümkün olacağını savunmuşlardır. Ancak bir zaman sonra yönetici kesim ve özellikle hanlar şehirler kurarak siyasi hâkimiyetin daha kolay bir şekilde sürdürüleceğine inanmaya başlamışlardır. Böylece Türklerde yerleşik bir yaşam tarzına geçiş hızlanmıştır.¹⁵

Türklerde şehir kurma fikri ilk olarak VI. yüzyılın sonlarına doğru Gök Türkler döneminde ortaya çıkmış olsa da uygulamaya geçilememiştir. Bu fikrin uygulamaya geçmesi ise Uygurlar döneminde olmuş, Uygurlar Orhun Irmağı kıyısında Ordu-Balık (şehir)’i kurarak bunu gerçekleştirmişlerdir.¹⁶ Böylece Türklerde Uygurlar ile başlayan şehir kurma faaliyetleri bundan sonra büyük ivme kazanmış ve Karahanlılar ile birlikte

¹³ Ümit Kılıç, “Türk-İslam Medeniyetinde Şehir”, *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi* 6, sy. 34 (2015): 86.

¹⁴ Emel Esin, *Orduğ Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972), 135.

¹⁵ Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı 1984), VII.

¹⁶ Sümer, *a.g.e.*, VIII.

İslamiyet ile kaynaşarak yeni bir şekle bürünmüştür.¹⁷ Bu tarihten itibaren Türklerde şehirleşme daha yaygın hale gelmiştir.

Türklerin Karahanlılardan itibaren İslamiyet’i kabul etmesi ile birlikte şehir yapılarında da değişimler başlamıştır. İslamiyet ile birlikte mekânsal değişimler ilk olarak dini yapılar üzerinde olmuştur. Bu yapılar ile birlikte Türk kent modeli yeni bir çeşitlilik kazanarak Orta Asya Türk kent medeniyeti üzerinde değişimleri beraberinde getirmiştir. Ulu cami ve namazgâh gibi İslami kurumlar şehir yapısına eklenmeye başlamıştır. İslamiyet ile birlikte şehirleşmedeki bir başka değişim ise isimler üzerinde olmuştur. Orta Asya’da ki Türk yerleşim yerlerinde orduğ, balık ve kıy olarak adlandırılan mekânsal yapılar erk, ahmedek, kühendiz, şehristan ve rabâd olarak değişmişime uğramıştır. İslamiyet öncesinde mekânsal yapılar hükümdarın sarayının bulunduğu orduğ etrafında şekillenirken, İslamiyet ile birlikte mekânsal yapılar Ulu cami, medrese, İslami külliye etrafında toplanmaya başlamıştır.¹⁸

Sonuç olarak Türklerin İslamiyet’i kabul etmesi ile birlikte yukarıda da belirttiğimiz gibi şehir yapısında değişimler olmuştur ancak şehirlerin fiziki yapısı bozulmamıştır. Sadece şehir yapısına İslamiyet’e özgü dokunuşlar yapılmıştır. Tabi bu İslam şehirleri sadece eski yapıların bulunduğu alanlarda kurulmamış, bazen yeni coğrafik bölgeler de sıfırdan inşa edildiği de olmuştur. Türklerin İslamiyet’le tanıştıktan sonra şehirleşmenin yaygın hale gelmesindeki en büyük etken İslami kurallar olabilir. Çünkü İslamiyet yerleşik bir yaşam tarzını öngörmektedir. Böylelikle X. yüzyıldan itibaren Türkler de yerleşik hayat hâkim yaşam tarzına dönüşürken, göçebe hayat ise azınlık konumuna inmiştir.¹⁹

C. Çorum Şehrinin Gelişimi

Çorum ve çevresinde Paleolitik ve Neolitik çağı simgeleyen bazı taş aletleri bulunmuş olsa da asıl yerleşmenin Kalkolitik çağda (M.Ö. 4000-3000) olduğu kazılarla kanıtlanmıştır. Yapılan kazı çalışmaları sonucu bakır ve kap, kakak gibi Kalkolitik döneme ait eşyalar çıkarılmıştır. Ayrıca bölgede bakır dışında diğer zengin maden

¹⁷ Suat Polat, “Karahanlı Devleti’nde Eğitim Faaliyetleri”, *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi* 1, sy. 1 (2015): 43.

¹⁸ Koray Özcan, “Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar)”, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* 20, sy. 2 (2005): 260.

¹⁹ Mustafa Demir, “Türk İslam Medeniyetinde Şehirleşme” *İslami Araştırmalar Dergisi* 16, sy.1 (2003): 157-158.

yataklarının da olması teknolojide ilerlemeyi sağlamış, böylelikle krallıkların ve zengin ailelerin yöreye yerleşmesine etki etmiştir. Çorum'da yapılan kazılarda Büyük Güllücek, Boğazköy, Alacahöyük, Eskiyyapar, Kayapınar, Kuşsaray'da yerleşmeler devamlılık göstermiş, sadece Pazarlı'da Kalkolitik Çağ'dan sonra, Demir Çağ'ına kadar bir yerleşme olmamıştır.²⁰

Kalkolitik dönemden sonra ise Tunç Çağı başlamış o da kendi içerisinde İlk Tunç Çağı (yaklaşık M.Ö. 3200-300), Orta Tunç Çağı (yaklaşık M.Ö. 2000-1500), Son Tunç Çağı (yaklaşık M.Ö. 1500-1200) olmak üzere üçe ayrılmıştır. Kalkolitik dönemde kullanılan bakıra yüzden on oranında kalay karıştırılarak, tunç ürünlerinin elde edilmesiyle bu döneme Tunç çağı denilmiştir. İlk Tunç çağında ticaretin gelişmesi, tarımda ürünlerin bollaşması, M.Ö. III. binyılda Mezopotamya'da yazının keşfedilmesine olanak sağlamış ve bu gelişme de ilk kent devletlerinin kurulmasına ön ayak olmuştur. Böylelikle Anadolu'da sur sistemi ile çevrili kentler kurulmuş ve bunlar yerel beyler önderliğinde yönetilmiştir. Çorum'un Alaca ilçesine bağlı olan Höyük köyün de yapılan kazılarda bulunan prens mezarları bu duruma en büyük kanıt olarak gösterilebilir.²¹

İlk Tunç çağının son dönemlerine gelindiğinde ise Hitit Devleti kurulmuş ve kendilerinden önce burada Hatti'lerin yaşadığını belgelerinde yazmışlardır. Hattiler, Hititlerden önce Anadolu'da yaşamış bilinen en eski yerli kavimdir. Alacahöyük'de yapılan kazılarda Hatti'lerin güçlü bir uygarlık seviyesinde olduğu görülmüştür. Ancak Hititler farklı savaş taktikleri deneyerek özellikle yaptıkları gece baskınları ile Hatti'leri ortadan kaldırmayı başaramışlardır. Hititler Anadolu'nun belli yörelerine egemen olduktan sonra burada büyük bir şehir devleti kurmuşlardır. Fakat Hatti uygarlığından o kadar etkilenmişlerdir ki kendilerine Hatti demeye bile başlamışlardır. Çorum şehrinin etrafında kurulan Hitit Devleti M.Ö. 1200'lere gelindiğinde ise yıkılmaktan kurtulamamıştır. Başkent Hattuşa ve Alacahöyük'ün yağma edilip yakıldığı yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkmıştır. Hititlerin tam olarak kimler tarafından yıkıldığı bilinmemektedir. Hattuşa'yı daha önce Kaşka'lar iki kez yağmalamıştır. Bundan dolayı Hititleri onların ortadan kaldırdığı düşünülmektedir ancak bir kanıt yoktur. Bu sebeple

²⁰ Sevim Uluç, *Çorum Tarihi*, (ed): Mustafa Ercan, İrfan Yiğit, "Çorum ve Çevresi", (Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayını 2015), 28-29.

²¹ Ufuk Esin, *Paleolitik'ten İlk Tunç Çağının Sonuna: Tarihöncesi Çağların Kapadokyası*, (İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı, 1998), 112.

Hititleri ortadan kaldıran uygarlık Kaşka'lar ya da batıdan gelen başka bir istilacı gurup olabilir düşüncesi ön plana çıkmıştır.²²

Hitit Devleti yıkıldıktan sonra Çorum ve çevresindeki şehirleri içine alan bölgeye Frigler'in egemen olduğu düşünülmektedir. Frigler; Doğu, Merkez ve Batı Frigya olmak üzere üç bölge üzerine kurulmuşlardır. İşte Çorum şehri Doğu Frigya olarak gösterilen bölge içerisinde Yozgat, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale gibi şehirlerle birlikte yer almıştır. Frigler'in M.Ö. 1200'lerde Anadolu'ya geldiği tahmin edilmekte olup, çok fazla yazılı belge kullanmadıklarından net bir bilgi verilememektedir.²³

Frigler M.Ö. 7. yüzyıla gelindiğinde ise Kimmerlerin saldırılarından dolayı zayıflamaya başlamış ve böylelikle bölgede Lidyalılar etkin güç konumuna geçmiştir. Ancak Lidyalıların bu hâkimiyeti M.Ö. 546 da son bulmuş ve Çorum'unda içinde bulunduğu Anadolu sahası Kapadokya Satraplığı adı altında Pers Krallığı egemenliğine geçmiştir. Perslerin bölgedeki hâkimiyeti M.Ö. 332'ye kadar sürmüş sonrasında ise Makedonya Kralı İskender, Persleri yenilgiye uğratmıştır. Ancak bölge halkı İskender'in hâkimiyetini kabul etmemiş, bağımsız bir krallık kurarak varlığını sürdürmüşlerdir. İskender'in ölümünden sonra ise yoğun Makedon baskısına dayanamayarak onların idaresi altında girseler de M.Ö. 302'de bir şekilde yine bağımsızlık kazanmışlardır. Sonraki dönemde ise bölgeye Galatların akınları olmuş ve Çorum şehrinin güney tarafı Galatların himayesi altına geçmiştir. Kapadokya krallığı kuzey kesimi her ne kadar elinde tutsa da iç çekişmeler ve dış güçlerin saldırıları ile zayıflayınca bölgede artık hâkim güç Pontus Krallığı olmuştur. Daha sonraki dönemde ise Pontus Krallığı ile Roma İmparatorluğu bölgenin hâkimiyeti konusunda bir mücadele içine girmiş ve mücadeleden Roma İmparatorluğu galip çıkarak Çorum'un da içinde bulunduğu bölge Doğu Roma İmparatorluğu egemenliğine geçmiştir. Böylelikle Çorum şehri Türklerin Anadolu'ya girişine kadar Roma İmparatorluğu hâkimiyetinde kalmıştır. Çorum şehrinde Türk hâkimiyeti ise 1071 Malazgirt Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Danişmend Beyliği ile sağlanmıştır.²⁴

²² Uluç, *a.g.e.*, 30, 37.

²³ Emre Ardan, "Yerleşim Tipleri Işığında Anadolu'da Frig Kültür Varlığı", *Asia Minor Studies – International Journal of Social Sciences* 4, sy. 8 (2016): 46.

²⁴ İlhan Şahin, "Çorum", *TDVİA*, c. 8 (İstanbul: TDVY, 1993), 373-374.

Ç. Çorum İsmi

Çorum ve çevresindeki şehirlerin Orta Çağ dönemi kaynak bakımından kısıtlı olduğundan dolayı çalışma yapmak oldukça güç olmuştur. Şehir Bizanslılar, Danişmendliler, Selçuklular ve birçok Anadolu Beyliğine ev sahipliği yapmasına rağmen onlardan kalan eserlerin sınırlı olması çalışma yapılmasını zorlaştırmıştır. Bu sebeplerden dolayı Çorum'un isim konusu hakkında da birçok bilgi mevcuttur. W.M. Ramsay, 1890 yılında yaptığı araştırmada Eukhaita şehrinin Çorum olduğu şeklinde görüş belirtmiştir.²⁵ 1903 yılına gelindiğinde ise J.G.C. Anderson, Eukhaita'nın Çorum olmadığını yakınındaki Elvan Çelebi köyü olduğunu aktarmaktadır. H. Gregone ve H. Cumont ise Eukhaita'nın, Avkat köyü olabileceğini söylemişlerdir.²⁶ Ancak yakın tarihte yapılan araştırmalarda da Eukhaita'nın bugün ki Çorum olduğu görüşü S. Vryonis tarafından yeniden ifade edilmiştir.²⁷

Çorum'un, Bizans dönemindeki adı ile ilgili ortaya çıkan bir diğer görüş ise Yankoniye ve Nikonya isimleridir. Tayyar Anakök ise net bir kaynak belirtmeden Çorum ismi ile ilgili şöyle bir bilgi vermiştir: Emevi Devleti'nin halifesi olan Süleyman 715 ile 717 yılları arasında Bizans üzerine asker göndermiş, şehri kuşatsa da ele geçirememiştir. Ancak bu sırada Süleyman'ın kumandanı Müslime, Zile, İskilip, Çorum, Tokat, Amasya ve Samsun'dan geçerken buraların isimlerini değiştirmiş, Çorum'a Yankoniye veya Nikonya ismini verdiğini belirtmiştir.²⁸

Yankoniye ve Nikonya isimleri her ne kadar tarihi belgelerde gözükme de bu isimlere Danişmendname adlı eserde de rastlamaktayız. Danişmend Ahmet Gazi *kâfirlerin* elindeki Yankoniye kalesini almıştır. Şehir halkı Ahmet Gaziye saygı göstermiş sabah yemek vereceklerini belirtmişlerdir. Aslında bu yemekte Ahmet Gaziyi zehirlemeyi planlamışlardır. Danişmend Ahmet Gazi uyumaya gitmiş ve akşam rüyasında Hazret-i Resul ona buyurmuştur ki, bu şehirden dışarı çık bu şehir yıkılacak ve şehir halkı telef olacak, bunun üzerine Ahmet Gazi uyanmış ve zelzele başlamıştır. Kendi halkını alıp kaleden çıkmış, *kâfirler* ise zelzelenin geçeceğini ve kalenin tekrardan

²⁵ W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev: Mihri Pektaş (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960), 356.

²⁶ Semavi Eyice, "Çorum'un Mecidözü'nde Aşık Paşa-Oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi", *İÜFD Türkiyat Mecmuası XV*, sy: 0 (1969): 229-230; Ali Gökşen, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum Şehri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2007), 8.

²⁷ Ömür Bakırcı, "Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum", *Çorum Tarihi*, (ed): Mustafa Ercan, İrfan Yiğit, (Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayını 2015), 53.

²⁸ Tayyar Anakök, *Çorum Tarihi*, (Çorum: Çorum Genel Kütüphanesi, 1950), 28.

kendilerinin olacağını düşünerek kalmışlardır. Ancak dedikleri olmamış kale çökmüş, *kâfirler* tamamen ölmüş ve o şehir yerin dibine girmiştir. Tanrı bu şehrin halkı asi olduğu için bunlara böyle bir ceza vermiştir. Buranın halkı asi ve suçlu oldukları içinde şehre *cürümlü*²⁹ (suçlu)'den bozma Çorumlu denilmiştir.³⁰

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde ise Çorum isminin nereden geldiği ile ilgili şu kaniya varılmıştır: Bu bölgenin havası ve suyunun astım hastalarına iyi geldiğini ve tedavi amaçlı insanların buraya geldiğini belirtmiştir. Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'ın oğlu Yakup Mirza da bu hastalığa yakalanmıştır. Bunun üzerine sultan, oğlu Yakup Mirza ve onun gibi hasta olan yüzlerce çorluyu (yani bakımsız, zayıf hastaları) buraya göndermiş ve bunlar sağlığına kavuşmuştur. Bundan dolayı da bu şehre Çorum ismi verilmiştir.³¹

Son olarak Çorum kentinin ismiyle ilgili bir diğer görüş ise, Danişmend Ahmet Gazi burayı fethettikten sonra Türkmenlerin Alayuntlu neslinden Çorumlu oymağının reisi İlyas beyi buraya yerleştirmiştir. Oymak buraya yerleştirildikten sonra kent Çorumluoğlu'nun yurdu, kışlağı ve yaylağı olarak tanınmış ve bundan sonra Çorumlu olarak anılmıştır.³²

1600'lere kadar geçen yazışmalarda buranın isminin Çorumlu olarak geçtiğini ve bu tarihten sonra Çorum'a dönüştüğü söylenmektedir.³³ Eretnaoğlu Gıyaseddin Mehmed'in, Çorum'da bastırıldığı bir paranın bilgisine ulaşılmış ancak para fiilen görülmemiştir. Bu konuda Ahmet Tevhid'in verdiği bilgiye göre üzerinde Çorum yazılı bir paranın olduğu fakat bu paranın Aksaray ve Erzincan'da basılan para ile aynı olduğundan dolayı resminin koyulmadığı düşünülmektedir. İşte buradan hareketle Ahmed Tevhid'in verdiği bilginin doğru olduğunu ve Çorum isminin 14. yüzyıldan itibaren kullanıldığını tahmin etmekteyiz.³⁴

²⁹ Gelibolulu Mustafa Âli, *a.g.e.*, 315.

³⁰ Demir, *a.g.e.* 237-239.

³¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 493.

³² Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Çorum Tarihi Hakkında", *Çorumlu Dergisi*, sy. 13 (1938): 3.

³³ Bakırer, *a.g.e.*, 59.

³⁴ Ahmed Tevhid, *a.g.e.*, 434.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEYLİKLER DÖNEMİNDE ÇORUM ŞEHİRİ

1.1. DANIŞMENDLİLER BEYLİĞİ

Danişmend Beyliği kesin olmamakla birlikte Malazgirt Savaşını müteakiben 1080-1085 yılları arasında Sivas merkezli bir şekilde Çorum, Tokat, Niksar, Amasya, Kayseri, Zamantı, Develi, Elbistan gibi şehirler üzerine Danişmend Gümüştegin Ahmet Gazi tarafından kurulmuştur. XI. ve XII. yüzyıllar Anadolu tarihi için karanlık bir dönem olsa da Danişmendlilerin, Malazgirt Zaferinin ardından Anadolu’da kurulan ilk Türk beyliklerinden biri olduğu tahmin edilmektedir.³⁵ Danişmend’lilerin Anadolu’ya yerleşmesi ile birlikte Danişmend Ahmet Gazi (1080-1104), Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan (1092-1107) ile beraber Haçlı ordularına karşı savaşmış ve kazanılan zaferlerde önemli bir rol oynamıştır.³⁶

Danişmend Ahmet Gazi’nin Rum ordularına karşı Yankoniye yani bugün ki adıyla Çorum şehrini de içine alan bölge üzerine yaptığı seferler dikkat çekmektedir. Ahmet Gazinin Çorum’u fethetmesi ile ilgili iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan ve menkıbevi mahiyette yazılan Danişmendname’ye göre Danişmend Ahmet Gazi *kâfirlerin* elindeki Yankoniye kalesini almak için şehri kuşatmıştır. *Kâfirlerin* başındaki Nastor’a şehri teslim edip, hak din olan İslamiyet’i kabul etmelerini istemiştir. Ancak bu istek Nastor tarafından kabul görmemiş ve çıkan savaşta iki taraftan da birçok kişi ölmüştür. Uzun uğraşlar sonucunda Danişmend Ahmet Gazi kaleye girmiş, Nastor’u öldürerek şehri teslim almıştır. Şehir halkı ilk başta Danişmend Ahmet Gazi’ye saygı göstermiş ve sabah kendisi için bir ziyafet düzenleyeceğini belirtmişlerdir. Aslında amaçları bu yemekte Danişmend Ahmet Gazi’yi zehirlemektir. Danişmend Ahmet Gazi gece uyumak için odasına gitmiş ve rüyasında Hazreti Resul ona buyurmuştur ki; “*Bu şehirden dışarı çık, bu şehir yıkılacak ve şehir halkı telef olacak.*” Bunun üzerine Ahmet Gazi uyanmış ve zelzele başlamıştır. Ahmet Gazi kendi ordusunu alıp kaleden çıkmış, *kâfirler* ise zelzelenin geçeceğini ve kalenin tekrar kendilerinin olacağını düşünerek kalmışlardır. Yine Danişmendname’ye göre durum düşündükleri gibi olmamış kale yerle

³⁵ Sefer Solmaz, “Danişmend Gazi’nin Anadolu’ya Gelişi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 14 (2002): 229.

³⁶ Muharrem Kesik, “Emir (Melik) Gazi (1104-1134)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 3, sy. 2 (2014): 159.

bir olmuş, yerli halk tamamen ölmüş ve şehir yıkılmıştır. Tanrı bu şehrin halkının asi olmasından dolayı onları bu şekilde cezalandırmıştır. Halkı asi ve suçlu olan bu şehir *cürümlü*³⁷ (suçlu)'den bozma Çorumlu denilmiştir.³⁸ Yani Danişmendname'den çıkan sonuca göre Çorum bizzat Danişmend Ahmet Gazi tarafından fethedilerek Türk toprağı haline gelmiştir.

Danişmendname'den uyarlanan Mirkâtü'l-Cihâd'da Çorum şehrinin fethine yönelik efsanevi anlatı şu şekildedir:

El-kışşa Nikoniyye didükleri kişver ki hala Çorum didükleri yirdür. Ol zamanda Nikoniyye şöhretiyle meşhur olup Ba 'dehu zaman-ı al-i Selçukda Süleyman Şah ki mahallinde beyan olunsa gerekdür. Vilayet-i Ruma gelüp ol kasabada etrak temekkün itdükte ve sabıka kavminden bu maküle hıyanet ü cürm şadır olup Melik Danişmend Gazi'ye zehir içürmek istediklerini ve Ba 'dehu şerefü'l-islam müretteb olup cürm ü günahı kat kat itdiklerini ma 'lüm idindükde ol şehrin yirlisüne "cürümlü" diyü nam komışlar. Giderek şarf-ı rüstayiler tasarrufına girdükde "cürümlü" diyü eda-yı galiz itmişler ki terhimin de Çorum kalmışdur. Ve amma ale 'l-hazalan halkınun huşünet-i tab 'ı tab 'ı 'inde'l-hükkam bir mertebede iştihar-ı tamam bulmuşdur ki mesela bir kavm-i 'anidün şirret ü şeka'ları zahir olsa "sen de Çorumlu mısın" dirler ve bir zümre-i pelid pelidün hâkimlere 'adem-i inkıyadı ve dürlü dürlü muhalefet ü inadı tahakkuk bulsa "yohsa Çorumlu günahkarlardan mısın" diyü söylerler. Ümeradan ez-kimse ol vilayete mir-liva olmuşdur ki cüzvi huşuş için külli mevadd istinadı ile teftiş itdirmeyeler ve olur olmaz niza' ve huşümetile evamir-i Aliyye getirüp kimi şahid ve kimi müzekki ve kimi müsa'id ve kimi müdde'i olup 'azi itmek mertebelerine iletmeyeler.³⁹

Çorum'un fethi ile ilgili diğer bir görüş ise; Selçuklu emirlerinden olan Emir Artuk ve Emir Tutak 1072 yılında bütün Orta Anadolu'nun fethi için görevlendirilmişlerdir. Bu bölgeleri fetheden Artuk ve Tutak, Çorum şehrini de ele geçirmiş ve oradan Bağdat şehrinin olduğu bölgelere yönelmişlerdir. Sonrasında ise Çorum şehrine Danişmend Ahmet Gazi emir olarak tayin edilmiştir. Yani bu görüşe göre Danişmend Ahmet Gazi Çorum'u fethetmemiş, sadece Selçuklu Devleti tarafından bölgenin hâkimiyeti ona verilmiştir.⁴⁰

1102 yılına geldiğimizde Danişmend Ahmet Gazi Malatya üzerine bir sefer tertip etmeye karar vermiştir. Ancak aynı şehri topraklarına katmak isteyen bir diğer kişi de Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'dır. Planlanan bu Malatya seferi iki müttefikin aralarının bozulmasına sebebiyet vermiştir. Anadolu Selçuklu Devleti ve Danişmend

³⁷ Gelibolulu Mustafa Âli, *a.g.e.*, 315.

³⁸ Necati Demir, *Danişmend-Name* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 237-239; Şükrü Akkaya, "Kitab-i Melik Danişmend Gazi-Danişmendname", *AÜDTCF* 8, sy. 1-2 (1950): 142.

³⁹ Gelibolulu Mustafa Âli, *a.g.e.*, 315-316.

⁴⁰ Tayyar Anakök, *a.g.e.*, 30.

Beyliği arasında 1103 yılında Maraş civarlarında yapılan savaşta Danişmend Ahmet Gazi yenilgiye uğramış ve 1104 yılında Sivas'ta vefat etmiştir.⁴¹

Danişmend Ahmet Gazi'nin vefatından sonra yerine oğlu Emir Gazi (1105-1134) geçmiştir. Ancak bu konuyla ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Bazı kaynaklarda Danişmend Gümüştegin Ahmet Gazi öldükten sonra yerine Gümüştegin adında bir oğlunun geçtiğini ve Gümüştegin'in oğlunun ismi olduğu öne sürülmüştür.⁴² Danişmendname'de ise Emir Gazi'nin doğumuyla ilgili verilen bilgiler ışığında şu çıkarım yapılabilir; Danişmend Ahmet Gazi yukarıda da belirttiğimiz gibi Yankoniye (Çorum) üzerine bir sefer düzenlemiş ve uzun uğraşlar sonucunda şehri fethedebilmiştir. Yankoniye'nin fethedildiği gün bir elçi Danişmend Ahmet Gazi'nin yanına gelerek oğlu olduğunu müjdelemiştir. Her iki sevinci bir arada yaşayan Danişmend Ahmet Gazi de oğluna Gazi adını vermiştir.⁴³ Danişmendname'de geçen bu bilgiden de anlaşılıyor ki Danişmend Ahmet Gazi'den sonra yerine oğlu Emir Gazi geçmiştir. Gümüştegin isminden ise burada bahsedilmemiştir.

Emir Gazi Danişmend Beyliği'nin başına geçtikten sonra Türkiye Selçuklularını resmi olarak tanımış ancak I. Kılıç Arslan'ın ölmesinden dolayı oluşan boşluğu iyi değerlendirerek Danişmend Beyliği'nin hâkimiyet sahasını genişletmeye çalışmıştır. I. Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki taht kavgalarında damadı olan Mesut'u desteklemiş ve onun Türkiye Selçuklularının tahtına çıkmasında büyük rol oynamıştır. Böylece bu birliktelik Danişmend Beyliği'nin Anadolu'da çok önemli bir konuma yükselmesini sağlamıştır.⁴⁴

Danişmendli Emir Gazi'nin damadı Sultan Mesut (1116-1155)'un, Anadolu Selçuklu tahtında olması Emir Gazi'nin Anadolu'da ki meselelerde daha aktif rol oynamasını sağlamıştır. Malatya'ya hücum ederek orayı topraklarına kattıktan sonra Ankara ve Kayseri'yi de ele geçirerek Malatya'dan Sakarya'ya kadar uzanan Selçuklu topraklarında Danişmend hâkimiyeti sağlanmıştır. 1129 yılında Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Karadeniz sahilleri hâkimiyet altına alınarak beylik güçlendirilmiştir.⁴⁵

Emir Gazi öldükten sonra yerine büyük oğlu Melik Muhammed (1134-1143) geçmiş ve Abbasi halifesi tarafından gönderilen hediyelerle Malatya'da hükümdarlığı

⁴¹ Kesik, *a.g.m.*, 159.

⁴² Abdülkerim Özaydın, "Danişmendliler", *TDVİA*, c. 8 (İstanbul: TDVY, 1993), 469.

⁴³ Demir, *a.g.e.*, 237.

⁴⁴ Kesik, *a.g.m.*, 160.

⁴⁵ Özaydın, *a.g.e.*, 470.

müjdelenmiştir. Fakat kısa süre sonra Aynüddeve ve Yağan adındaki kardeşlerinin isyanları ve aynı zamanda Bizans saldırıları Melik Muhammed'i zor durumda bırakmıştır. Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos, Danişmendli tahtındaki bu kavgayı fırsat bilip 1135 yılında Kastamonu ve Çankırı'yı topraklarına katmıştır. Bunun üzerine Melik Muhammed, Sultan I. Mesud ile iş birliği yaparak kaybettikleri yerleri geri almış, isyancı kardeşlerinden Yağan'ı öldürmüş, Aynüddeve ise Malatya'ya kaçmayı başarmıştır. 1140-1141 yılına geldiğimizde ise Melik Muhammed Karadeniz bölgesini Rumlardan geri alarak güneye yönelmiş ve orada da Haçlıları zor durumda bırakmıştır. 6 Aralık 1143 tarihinde de Kayseri'de vefat etmiştir.⁴⁶ Çorum şehrinin de bu dönemde kardeşler ya da düşman devletler elinde gidip geldiği tahmin edilebilir.

Melik Muhammed'in Zünnun, Yunus ve İbrahim adında üç tane oğlu olup, bunlardan Zünnun'u kendi yerine velayet tayin edeceğini ilan etmiştir. Fakat bu durum kardeşleri Sivas Valisi Nizameddin Yağıbasan ve Aynüddeve tarafından kabul görmemiş ve beylikte taht kavgaları yaşanmaya başlanmıştır. Bu durumun sonucunda da beylik de bir bölünme sürecine girilmiştir. Sivas Meliki Yağıbasan kendisini Sivas'ta hükümdar ilan etmiştir. Beyliğin asıl varisi Zünnun ise Zamantı'ya kaçmış ancak sonrasında dönerek Kayseri'ye hâkim olmuştur. Melik Muhammed'in Haçlılara sığınan diğer kardeşi Aynüddeve de onun ölümünü fırsat bilip Elbistan ve Malatya'yı ele geçirmiştir. Böylelikle Danişmend Beyliği, Zünnun'un Kayseri'yi, Yağıbasan'ın Sivas'ı, Aynüddeve'nin Malatya'yı almasıyla üç parçaya bölünmüştür.⁴⁷

Beyliğin Kayseri kolunun başında bulunan Zünnun, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan (1155-1192) ile bir mücadeleye girişmiş ve bunun sonucunda Kayseri ile Zamantı'yı ele geçiren II. Kılıçarslan beyliğin Kayseri koluna son vermiştir. Beyliğin Sivas kolunun hükümdarı Yağıbasan ise önemli işler yaparak bölünme döneminin en etkili hükümdarı olmuş ve uzun ömürlü olan Sivas kolu birçok hükümdar değiştirmiştir. Sivas kolunun tahtına son olarak Kayseri Meliki Zünnun oturmuş ve II. Kılıçarslan ile giriştiği savaşta kaybederek, Danişmend Beyliğinin Sivas kolunun da ortadan kalkmasına sebebiyet vermiştir. Beyliğin Malatya kolunu ise yukarıda da belirttiğimiz gibi Aynüddeve kurmuş, ondan sonra sırasıyla Zülkarneyn, Nasirüddin Muhammed, Kasım, Feridun gibi beyler tahta oturmuştur. Beyliğin Malatya kolunun yıkılma sürecine girmesi

⁴⁶ Özeydin, *a.g.e.*, 471.

⁴⁷ Muharrem Kesik, "Yağıbasan Devrinde Danişmendliler-Türkiye Selçukluları İlişkileri", *Tarih Dergisi*, sy. 37 (2002): 138-139.

ise ikinci defa tahta oturan Nasirüddin Muhammed döneminde olmuştur. II. Kılıçarslan tarafından kuşatılan Malatya, Nasirüddin Muhammed'in şehri kendi isteği ile teslim etmesiyle 1175 yılında Anadolu Selçukluların hâkimiyetine girmiş ve böylece Danişmend Beyliği'nin son kolu da ortadan kalkarak beylik tamamen dağılmıştır.⁴⁸ Böylece Danişmend Beyliği sayesinde Bizans'tan alınıp ilk defa Türk toprağı haline geldiğı düşünölen Çorum şehri de artık bir başka Türk devleti Anadolu Selçuklu hâkimiyetine girmiştir.

1.2. BABAİLER İSYANI ve ÇORUM ŞEHİRİ

Anadolu Selçuklu Devleti XII. yüzyılın başlarından itibaren göçebe olan Türkmen nüfusu Anadolu'nun geniş ve boş topraklarına Çorum, Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Bozok, Kırşehir, Çankırı ve Eskişehir gibi yerlere yerleştirmiştir. Buralara yerleşen göçebe Türkmen nüfus artık yerleşik bir hayat tarzını benimsemeye başlamış, tarım ile uğraşarak boş olan toprakları işlemiş ve bu yörelerin canlanmasında önemli bir rol oynamışlardır. Hatta sınır bölgelerinde bulunan Türkmen nüfus, Bizans'a karşı buraların korunmasında da adeta bir sınır bekçiliğı görevini üstlenmiştir. Fakat XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra bu bölgedeki Türkmen nüfus iyice artınca yeni gelen göç dalgaları Anadolu'da bazı problemler çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu problemlerden ilki, konargöçer Türkmenler ile yerleşik ahali arasında meydana gelmiştir. Sonradan gelen konargöçer Türkmenler yerleşiklerin tarım arazilerine ve yaşantılarına zarar vermişlerdir. Diğer problem ise önceden gelen Türkmenlerin tarım arazisi olarak kullandığı bölgelere yeni gelen Türkmenlerin yerleşmesi olmuş ve bu durumda arazisini paylaşmak istemeyen Türkmenler arasında huzursuzluk çıkarmıştır. Bir başka büyük problem ise göçebe Türkmenlerin, yerleşik bir yaşam süren Türkmenlerin köylerini basıp, buraları yağmalaması olmuştur. Tam da bu dönemde devlette ekonomik sorunlarında baş göstermesiyle birlikte devletin Türkmenlerden ağır vergiler almaya başlaması onları tamamen bir çıkmazın içine sokmuştur. Türkmenler artık bu tür problemleri devletin çözememesinden rahatsız olmuş ve kendi meselelerini kendileri çözmeye çalışınca da devletin içerisinde bir güvensizlik ortamı oluşmaya başlamıştır. Tüm bu problemlerde Babailer İsyanı olarak bilinen hadiseyle neticelenmiştir.⁴⁹

⁴⁸ Özeydın, *a.g.e.*, 473.

⁴⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğın Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heteredoksisinin Teşekkölü* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980), 40-41.

Göçebe olan Türkmenlerin dini anlayışı, yerleşik düzende yaşayan insanlardan farklı bir biçimdedir. Onlar fikhi ilimden ziyade tasavvufi ilime daha çok önem vermekte ve şeyh olarak gördükleri bir kişinin etrafında ona koşulsuz, şartsız inanarak yaşamını devam ettirmektedirler. Tasavvuf anlayışı göçebe Türkmenler için ruhi bir tecrübe, Allah'a ulaşmanın yolu, İslam'ı en iyi şekilde anlama ve yorumlama biçimi, dünya işlerinde uzaklaşarak tamamen Allah'a olan yönelme gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁰ Türkmenler için bu denli güçlü olan bu tasavvufi anlayış onları sorunların olduğu bu dönemde şeyhlere doğru yönlendiren en önemli etken olmuştur. İşte Anadolu Türkmenleri bu dönemde Baba Resul denilen bu şeyhin etrafında toplanarak bir çıkış yolu aramaya başlamıştır. Genelde kaynaklarda bu Baba İshak olarak geçse de Ahmet Yaşar Ocak, Elvan Çelebi'nin *Menakıbu'l Kudsiyye fi Menasibi'l-Unsiyye* adlı eserinden yola çıkarak isyanı başlatan kişinin Baba Resul olduğunu, Baba İlyas denilen kişiyle aynı kişi olduğunu öne sürmüştür. Baba İshak'ın ise Baba İlyas'ın baş halifesi olduğunu belirtmektedir.

Bu isyana katılanların büyük çoğunluğu elbette ki göçebe Türkmenlerdi ancak yerleşik düzende yaşayan Çorum, Amasya ve Yozgat gibi şehirlerin köylerinden de bu isyana katılanlar olmuştur. Baba Resul diğer bir deyişle Baba İlyas'ın faaliyet merkezi olarak seçtiği yerler zaviyesinin de bulunduğu Çorum, Amasya, Tokat, Sivas ve Yozgat gibi şehirler ve Güney Doğu, Kuzey Suriye gibi bölgeler olmuştur.⁵¹ Baba Resul, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in devlet işleriyle uğraşmadığını, zevke sefaya daldığını söyleyerek isyan hazırlığına başlamış ve baş halifesi Baba İshak'ı Türkmenleri ayaklandırması için göndermiş, böylece Baba İshak da Türkmenleri ayaklandırarak 1240 yılında isyanı başlatmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246)'e karşı harekete geçen Baba Resul, Amasya'ya kadar ilerlemiş ve Selçuklu ordusuna büyük zarar vermiştir. Hatta Sultan II. Gıyaseddin onun karşısında duramayarak Konya'ya kaçmıştır. Lakin savaş meydanında yaralanan Baba Resul Selçuklu askerleri tarafından yakalanmış ve Amasya kalesinin burçlarına asılmıştır. Baba Resul ölünce Babailer olarak adlandırılan bu harekâtın başına Baba İshak geçmiş oda Selçuklu ordusuna büyük zararlar vermesine rağmen Malya Savaşı'nda da yenilgiye uğramış ve böylece devlete büyük zarar veren bu Babailer İsyanı bastırılmıştır. Ancak bu isyan Anadolu Selçuklu Devleti'nin düşünüldüğü kadar güçlü olmadığını gözler önüne sermiş ve Moğolların hedefi haline getirmiştir.

⁵⁰ Zekeriya Işık, *Devlet ve Tarikat*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2016), 39.

⁵¹ Ocak a.g.e, 117.

Bunun sonucunda da 1243 Kösedağ Savaşı'ndan sonra İlhanlılar Anadolu'yu hâkimiyeti altına almıştır. Sonuç olarak Babailer isyanının Moğolları yüreklendirmesi, Çorum'u da etkilemiş şehir, İlhanlı idaresine geçmiştir. Ancak Moğol nüfuzu zayıfladıktan sonra bir başka Türk beyliği olan Eretnalılar tarafından tekrardan Türk egemenliği altına girmiştir.⁵²

1.2.1. Elvan Çelebi Zaviyesi

Büyük bir isyan hareketi olan Babailer İsyanı sonlandırılmış olsa da etkisi devam etmiştir. Baba İlyas'ın oğlu Muhlis Paşa babasının tasavvuf anlayışını Orta ve Batı Anadolu'da yaymaya çalışmıştır.⁵³ Muhlis Paşa, oğlu Aşık Paşa'yı babasının öğrencilerinden Şeyh Osman'ın yanına vermiş ve onun kızıyla evlenmesini vasiyet ettikten sonra 1274 yılında vefat etmiştir. Aşık Paşa, Şeyh Osman'ın yanında zahiri ve batini ilimleri en iyi şekilde öğrenerek dedesi Baba İlyas'ın tasavvuf anlayışını devam ettirmeye çalışmıştır.⁵⁴ Daha sonrasında Aşık Paşa'da oğlu Elvan Çelebi'yi en iyi şekilde eğitmiş ve atalarının dini ilmini ona aktarmıştır. Böylece Elvan Çelebi'de tasavvuf anlayışını yaymak için Çorum şehrinde Elvan Çelebi Zaviyesini kurmuştur.⁵⁵

Elvan Çelebi Zaviyesi hakkında Hans Dernschwam adlı seyyahın verdiği bilgiler büyük bir önem arz etmektedir. XVI. yüzyıl Türk Tarihi ve Medeniyeti hakkında önemli bilgiler veren bu seyahatname de Elvan Çelebi Zaviyesi ile ilgili de şu bilgiler mevcuttur: Hans Dernschwam 6 Nisan 1555'de saat 11 sularında Elvan Çelebi Köyüne geldiğini ve burada içinde dervişlerin oturduğu bir tekke gördüğünü söylemiştir. Bu tekkeyi Rumların manastırına benzetmiştir. Tekkenin eski binalardan alınan taşlardan yapıldığını ve buranın Türkler tarafından mı, Hıristiyanlar tarafından mı yapıldığının belli olmadığını belirtmiştir. Tekkenin ana kısmının sağlam bir şekilde durduğunu ancak genel olarak iyi görünmediğini bir resim çizerek anlatmaya çalışmıştır. Bu tekkenin zeminine halılar serildiğini, bir vaaz kürsüsü ve karşısında bir ahşap oda olduğunu, çatısının kubbe şeklinde değil, tahtadan yapılmış düz şekilde olduğunu, pencerelerinin yüksekte

⁵² İlhan Şahin, "Çorum", *TDVİA*, c.8 (İstanbul: TDVY, 1993), 374.

⁵³ Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İlyas", *TDVİA*, c.4 (İstanbul: TDVY, 1991), 368.

⁵⁴ Kemal Yavuz, "Aşık Paşa", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy.13 (2003): 30-31.

⁵⁵ Bu zaviye Çorum şehrinin doğusunda, Çorum, Zara ve Amasya yolu üzerindeki Mecitözü kazasının kuzeyinde, bugün ki ismini de zaviyeden alan Elvan Çelebi köyünde bulunmaktadır. Bu konuda bk. Semavi Eyice, *a.g.e.*, 211.

bulduğunu yazmıştır. Ayrıca zaviyenin en üst kısmına sonradan bir taş yerleştirildiğini ve bunun Yunanca bir kitabe olduğunun bilgisini vermiştir.⁵⁶

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde de Elvan Çelebi Zaviyesi hakkında azda olsa bir bilgi mevcuttur. 1647 yılında Erzurum'dan, İstanbul'a doğru yolan çıkan Evliya Çelebi burada Çorum'a uğramış, Elvan Çelebi'den geçmemesine rağmen şöyle bir bilgi vermiştir. “*Bu Çorum kurbinde Şeyh Elvan Çelebi bin Aşık Paşa ziyaretgahı vardır. Kendisi Orhan Gazi meşayihindedir. Birçok telifatı vardır.*”⁵⁷

Sonuç olarak bu bilgilerden de anlıyoruz ki Elvan Çelebi Zaviyesi Babailerin etkisinin hala devam ettiğini göstermektedir. Baba İlyas'ın torunlarından olan Elvan Çelebi kurduğu bu zaviye ile Çorum bölgesinde Babailerin tasavvuf anlayışını yaymaya çalışmış ve şeyhlik geleneğini sürdürmüştür.

1.3. ERETNA BEYLİĞİ

İlhanlı Devleti yıkıldıktan sonra bu yıkıntı üzerine birçok beylik kurulmuş olup bunlardan biride Eretna Beyliği'dir. Bu beylik 1335 yılında Orta Anadolu da, Alaeddin Eretna (1335-1352) tarafından kurulmuştur.⁵⁸ Beyliğin kurucusu olan Alaeddin Eretna'nın menşei Uygur Türklerine dayanmaktadır. İlhanlı ordularında emir olarak görev yapmış ve onlarla birlikte Anadolu'ya gelmiştir.⁵⁹

1316 yılında Olcaytu Han (1304-1316)'ın ölümüyle birlikte İlhanlı tahtına Ebu Said Bahadır Han (1317-1335) geçmiştir. Bu iktidar değişikliği de İlhanlı valileri arasında iç çekişmelere sebebiyet vermiştir. Anadolu valisi olan İrincin⁶⁰ Diyarbakır'a, Diyarbakır

⁵⁶ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyehat Günlüğü*, çev: Yaşar Önen (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992): 269-271.

⁵⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyehatnamesi C. 2*, haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 494.

⁵⁸ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1991), 5.

⁵⁹ Kemal Göde, “Eretnaoğulları”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, c. 11 (İstanbul: TDVY, 1995), 295.

⁶⁰ İrincin 1305 yılında Anadolu Valisi olarak atanmış, 1316/1317 yılları arasında ise Diyarbakır Valisi olarak görev yapmıştır. Bk. Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, çev: Cemal Köprülü (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957): 384, 387-388.

valisi olan Sutay⁶¹ Ahlat'a, Çoban'ın oğlu Demirtaş⁶² Anadolu'ya, Esen Kutluğ⁶³ da Horasan'a görevlendirilmiştir. Bunların arasından Çoban ve oğlu Demirtaş sivrilmiş ve karşılarında bir muhalefet cephesi oluşmuştur. Bu muhalefet cephesi 1319 yılında Çoban'a karşı yürümüş ancak başarısız olmuşlardır.⁶⁴ Bu muhalefetin Anadolu daki diğer bir kolu da Çoban'ın oğlu Demirtaş'ın üzerine yürüyüp onun ordusunu ele geçirmişlerdir. Ancak sonrasında Demirtaş, babası Çoban'ın diğer muhalefet cephesini yenilgiye uğrattığını duyunca bundan cesaret alıp muhaliflerden intikamını almıştır. Bu olaylar Çoban'ın İlhanlı Devleti'ndeki ağırlığını daha da arttırmış, Demirtaş'ı da Anadolu da rakipsiz bir konuma yükseltmiştir.⁶⁵

Eretna ise bu olaylara hiç karışmamış merkeze bağlı bir bey olarak varlığını sürdürmüştür. 1327 yılında Emir Çoban'ın öldürülmesi ile birlikte Ebu Said Bahadır Han'dan korkan Demirtaş, Memlukulara sığınırken yerine kayınbiraderi Eretna'yı vekil tayin etmiştir.⁶⁶ Eretna bu tayinden hemen sonra Ebu Said Bahadır Han'a bağlılığını bildirmesinin yanı sıra, Anadolu Valisi Büyük Şeyh Hasan'a da bağlılığını bildirerek yerini sağlamlaştırmak istemiştir. 1335 yılında Ebu Said Bahadır Han ölünce İlhanlıların son Anadolu Valisi Büyük Şeyh Hasan yeni bir görev almak için İran'a giderken yerine naibi olarak Eretna'yı bırakmış, bu olayda Eretna'nın tam anlamıyla önünü açmıştır.⁶⁷ Eretna artık Büyük Şeyh Hasan'ın yanında yer alarak Anadolu da yaşamını sürdürmeye başlamıştır. Demirtaş'ın oğlu Çobanlı Şeyh Hasan, Eretna'yı kendi yanına çekmek istemiş ancak Eretna bu teklifi reddederek Anadolu'da yönetimi ele geçirmiştir. Teklifi geri çevrilen Demirtaş oğlu Şeyh Hasan bu seferde Eretna'ya baskı politikası uygulamaya başlamıştır. Sonrasında daha da ileri giderek Eretna idaresindeki Doğu Karahisar'ı ele geçirmiştir. Bunun üzerine Eretna Anadolu'da hâkimiyet kurabilme adına dış müttefikler aramaya başlamıştır. Bu kapsamda Mısır Memluklu Sultanı Melikü'n Nasır'a bir elçi

⁶¹ Emir Sutay 1312 yılında Diyarbakır'a vali olarak atanmış 1316/1317 yılları arasında ise görevi İrincin'e devretmiştir. Bk. . Bertold Spuler, *a.g.e.*, 384.

⁶² Anadolu'ya vali olarak gönderilen Emir Çoban'ın oğludur. Emir Çoban Anadolu'da düzen sağlamak için bölgeye gelmiş ve Karamanoğulları'nı yenilgiye uğratarak Konya'yı ele geçirmiştir. Sonrasında Tebriz'e dönmeden önce oğlu Demirtaş'ı kendi yerine Anadolu Genel Valisi olarak atamıştır. Bk. Şaban Cem Tuysuz, "İlhanlı Devletinin Anadolu Genel Valisi Temürtaş'ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22, sy. 3 (2018): 1651: Bk. Bertold Spuler, *a.g.e.*, 388.

⁶³ Esen Kutluğ 1318 yılında geri çağırılmış ve onun yerine Emir Hüseyin Gürkan vali olmuştur. Bk. Bertold Spuler, *a.g.e.*, 376.

⁶⁴ Niğdeli Kadı Ahmet, *El- Veleü'-ş- Şefik Ve-l- Hafidü'l- Halik'I*, çev: Ali Ertuğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 9.

⁶⁵ Yücel *a.g.e.*, 6.

⁶⁶ Kemal Göde, *Sultan Alaeddin Eretna* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990), 16.

⁶⁷ Kemal Göde, "Eretnaoğulları", *TDVİA*, c. 11 (İstanbul: TDVY, 1995), 295.

göndermiş ve Anadolu'da Memluklu sultanın naibi olarak görev yapmak istediğini bildirmiştir. Memluklu sultanı da Anadolu'dan bağlantısını koparmamak adına bu teklifi kabul edip onu Anadolu'daki naibi olarak tayin etmiştir. Eretna'da bundan sonra sultanın ölümüne kadar ona bağlılığını göstermek adına hutbe okutup sikke kestirmiştir. Ancak zaman zaman Eretna ve Memluklu sultanlığı arasında kopukluklar da olmuştur. Bu zamanlarda Memluklu sultanı Türkmenleri Eretna üzerine gönderip, ona her zaman gözdağı vermiştir. Bu Türkmenler arasında Eretna'yı en fazla zorlayan Dulkadirli Karaca Bey (1337-1353) olmuştur. Karacabey Eretna'nın elinden Darende'yi almıştır. Bunun üzerine Eretna tekrar Darende'yi geri almak istemiş ancak yenilgiden kurtulamamıştır. Bu savaştan çokça ganimetler elde eden Karacabey hediyeler karşılığında barışmayı kabul etmiştir. Eretna da ancak bu şekilde güney sınırını kontrol etmiş ve yönünü Orta Anadolu'ya çevirerek 1338'de Sivas'ı hâkimiyet altına almıştır.

1341-1342'de Halep Valisi Taştumur, Mısır Memluklu sultanlığına bir haber gönderip Dulkadiroğlu Karacabey ile Eretna'nın birleşip Halep'i almayı düşündüklerini söylemiştir. Ancak bu haberin bir doğruluğu yoktur, çünkü Taştumur bir müddet sonra Karacabey'in aracılık etmesiyle birlikte Eretna'ya sığınmış, Eretna da onu koruyup kollamıştır. Böylelikle Eretna'nın Anadolu'da ki ünü genişlemeye başlamış ve birçok düşman kazanmıştır. O düşmanlardan biri olan Çobanlı Şeyh Hasan, Eretna'ya karşı bir sefer yapma girişimine başlamıştır.⁶⁸ Şeyh Hasan, Süleyman Han komutanlığındaki bir orduyu Anadolu'ya doğru göndermiştir. Eretna ise ordusundaki Türkler ve Moğollar ile birlikte Sivas-Erzurum arasındaki Karanbük ovasına gelmiş ve Süleyman Han'ı büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Savaştan sonrada Çobanlı Şeyh Hasan'ın karısı tarafından öldürülmesi Eretna'nın zaferini iyice perçinlemiş ve hâkimiyet alanını Erzurum'a kadar genişletmesine olanak sağlamıştır.⁶⁹ Buradan da anlaşılıyor ki Eretna'nın tam anlamıyla otoritesini kurup, bağımsızlığını ele aldığı dönem Çobanlı Şeyh Hasan'a karşı aldığı 1343 yılındaki Karanbük zaferi olmuştur. Eretna böylelikle Çorum, Sivas, Kayseri, Amasya, Tokat, Develi, Karahisar, Ankara, Zile, Canik, Ürgüp, Niğde, Aksaray, Erzincan, Doğu Karahisar, Darende gibi yerleri içine alan toprakları ölünceye kadar yönetmiştir.

Eretna'nın, Şeyh Hasan, Şeyh Cafer ve Gıyaseddin Mehmed adında üç tane oğlu vardır. Bunlardan Şeyh Hasan babası hayattayken vefat etmiştir. Eretna'nın ölümüyle birlikte tahta oğulları Gıyaseddin Mehmed Bey ve Cafer Bey talip olmuş, beylerin

⁶⁸ Yücel, *a.g.e.*, 11.

⁶⁹ Kemal Göde, *Sultan Alaeddin Eretna* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990), 40.

kararıyla Gıyaseddin Mehmed Bey tahta oturmuştur. Ancak Gıyaseddin Mehmed Bey'in eğlence hayatına düşkünlüğü onu devlet işlerinden uzaklaştırmış ve bu sebepten dolayı beylerin kararıyla kardeşi Cafer Bey 1354 tarihinde tahtı ondan devralmıştır. Yalnız Cafer Bey'in tahta oturması uzun sürmemiş, Gıyaseddin Mehmed Bey, Eretna Beyliği'nin yetenekli emirlerinden Hoca Ali Şah'ın yardımıyla 1355 yılında tahtı tekrar ele geçirmiştir. İktidarını sağlama alan Gıyaseddin Mehmed Bey daha sonra onun tahta geçmesini sağlayan Hoca Ali Şah'la arasını bozmuş ve onla giriştiği savaşları Moğolların yardımıyla kazanmıştır. Böylelikle Gıyaseddin Mehmed Bey, beylik üzerindeki tüm yetkiyi kendisinde toplamayı başarmıştır. 1365 yılına geldiğimizde ise Gıyaseddin Mehmed Bey'in yardım aldığı Moğollar kendisine karşı savaşmaya başlamışlardır. Kayseri'ye giren Moğollar burada büyük bir yağma hareketine girişmişlerdir. Gıyaseddin Mehmed Bey, Moğollar karşısında çok tutunamamış ve Sivas'ta öldürülmüştür.⁷⁰

Gıyaseddin Mehmed Bey'in ölümü ile birlikte devletin başına geçen Alaaddin Ali Bey'in de zayıf kişiliği ve umursamazlığı Eretna Beyliğinde çözülmeyi hızlandırmış ve beyliğin sonunun gelmesini yaklaştırmıştır. Türkmen ve Moğolların saldırıları halkı bezdirmiş ve onları göçe zorlamıştır. Beyliğin artık iyice zayıfladığını fark eden düşmanlar onların topraklarına göz dikmeye başlamışlardır. Bu bağlamda ilk harekete geçen Karamanoğulları olmuş ve 1366-67'de Konya, Niğde ve Aksaray'ı ele geçirmişlerdir. Dulkadirli ise Pınarbaşı bölgesinde kontrolü sağlamışlardır. Ankara bölgesinde de denetim Osmanlıların eline geçmiştir. Bu olaylara aldırış etmeyip zevke sefaya dalan Alaaddin Ali Bey devletin kontrolünü tamamen kaybetmiştir. Ancak 1378'de vezirlik koltuğuna Kadı Burhaneddin'in oturması ile birlikte beylikte bir kıpırdanma başlamış, çok uzun sürmese de Eretna Beyliği eski haline döner gibi olmuştur. Kadı Burhaneddin'in bu başarıları Alaaddin Ali Bey'in onu kıskanmasına yol açmış ve araları açılmıştır. Alaaddin Ali Bey'in Kadı Burhaneddin ile aralarının açılması beyliğin yeniden eski günlerine dönüşüne sebebiyet vermiştir. 1380 yılına geldiğimizde Alaaddin Ali Bey vefat etmiş, yerine yedi yaşındaki oğlu II. Mehmed geçmiştir. Küçük yaştaki bu lideri kimse kabullenmemiş ve 1390 yılında öldürülmüştür. II. Mehmed'in ölümüyle birlikte başka varisi kalmayan Eretna Beyliği böylelikle ortadan kalkmıştır.⁷¹

⁷⁰ Yücel, *a.g.e.*, 18.

⁷¹ Abdullah Kaya, "Dulkadirli Beyliği'nin Eretnalılar ile Münasebetleri", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11, sy. 25 (2014): 162.

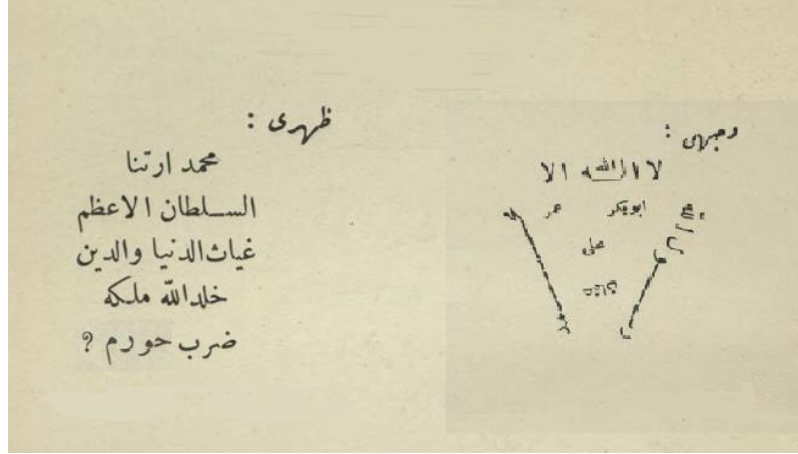
1.3.1. Gıyaseddin Mehmed Bey ve Çorum Darplı Sikkesi

Gıyaseddin Mehmed Bey'in kendi adına Çorum, Erzincan, Samsun, Bayburt, Doğu Karahisar, Kayseri, Sivas, Tokat ve Aksaray da kesilmiş sikkeleri olduğu bilinmektedir. Ahmed Tevhid'in yazmış olduğu *Müze-i Hümayun Meskûkât-ı Kadime-i İslamiyye Katoluğu Dördüncü Kısımda*, Çorum'da basılan para ile ilgili bilgi aktarılmıştır. Bu kitapta okunamayan darp yerleri başlığı altında Eretnaoğlu Gıyaseddin Mehmed döneminde basılmış üzerinde Çorum ismi yazan para ile ilgili bilgi verilmektedir. Aslında kitapta okunulan isim “*horum*” gibi gözükse de bu yazının Çorum olduğu tahmin edilmektedir. Yine bu kitabın levha altı başlığı altında Aksaray ve Erzincan'da, Eretnaoğlu Gıyaseddin Mehmed adına basılmış paranın fotoğrafı bulunmaktadır. İşte Çorum'da basılan para da bu iki paranın aynısıdır, sadece üzerinde değişik olarak Çorum yazmaktadır.⁷²

Sonuç olarak her ne kadar kitapta Çorum adına basılan paradan bahsedilse de bir fotoğrafı olmadığından kesin kanıt yoktur. Paranın kendisine ulaşabilmek için müze ile iletişim kurulmaya çalışılmış ancak onlardan gerekli yardım alınamadığı için paraya ulaşılamamıştır. Bu aktarılan bilgiler şu sonucu vermektedir; Çorum ismi ile ilgili olarak çoğu kaynakta 16. yüzyılın sonlarına kadar şehrin isminin Çorum olmadığını ve 16. yüzyılın sonlarından itibaren Çorum'a dönüştüğü yazmaktadır. Fakat Eretnaoğlu Gıyaseddin Mehmed'in, Çorum ismiyle bastırıldığı para bu tezi çürütmektedir. Paranın kendisine şimdilik ulaşılamasada Ahmed Tevhid'in verdiği bilginin doğru olduğu kabul edilirse Çorum isminin 16. yüzyılın sonlarından itibaren değil, 14. yüzyıldan itibaren kullanıldığını söyleyebiliriz.

⁷² Ahmed Tevhid, *Müze-i Hümayun Meskûkât-ı Kadime-i İslamiyye Katoluğu Dördüncü Kısım*, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1903), 434.

Resim 1.1: Gıyaseddin Mehmed Bey tarafından basılan üzerinde Çorum yazan paranın temsili resmi.⁷³

Mehmed Eretna
Es-Sultan'ül-Azam
Gıyaseddünya ve'd-din
Halledallahü Mülkehu
Duribe Çorum?

Muhammeden

La ilahe illallah
Ömer Ebu Bekir
Ali
Osman

Resulallah

⁷³ Gıyaseddin Mehmed Bey dönemine ait 889 numaralı para darp yerinin Çorum yazdığı, bu paranın da aynı katalogdaki 871 numaralı para ile benzer olduğu ve sadece Aksaray yerinde değişik olarak Çorum ismi olduğu belirtilmiştir. 871 numaralı paranın ise ön yüzünün 869 numaralı para ile aynı olduğu ifade edilmiştir. Yukarıda verilen resimde bu bilgilerden hareketle Çorum darplı paranın resimleri birleştirilerek ön ve arka yüzü çıkartılmıştır. Ancak ilgili paranın kendisine ulaşılamamıştır. Ahmed Tevhid, *Müze-i Hümayun Meskûkât-ı Kadime-i İslamiyye Katoluğu Dördüncü Kısım*, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1903), 434.

1.4. KADI BURHANEDDİN AHMED BEYLİĞİ

Kadı Burhaneddin Ahmed 1345 yılında Kayseri’de dünyaya gelmiştir. Oğuzların Salur boyuna mensuptur. Ailesi Harezm’den Kayseri’ye göç etmiş ve babası Şemseddin Mehmed’de burada kadılık yapmıştır.⁷⁴ Kadı Burhaneddin kadılık, vezirlik, naiplik hükümdarlık gibi görevlerde bulunup tıp, tefsir, hadis, astronomi, İslam hukuku gibi konularla ilgilenmiştir. Ayrıca dini ve tasavvufi konularda da şiirler yazmıştır.⁷⁵

Kadı Burhaneddin, Eretna Beyliği içerisinde çeşitli görevlerde bulunmaya başlamıştır. Eretna Bey’in ölümüyle birlikte beylikte taht kavgaları yaşanmıştır. Taht kavgaları sonucunda ilk başta yönetimi Gıyaseddin Mehmed almış, sonrasında da taht küçük yaştaki oğlu Alaaddin Ali Bey’e geçmiştir.⁷⁶ Küçük yaştaki bu bey döneminde beyliğin yönetimi daha çok vezirlik makamına yükselen Kadı Burhaneddin tarafından sürdürülmüştür. 1380 yılında Alaaddin Ali Bey vefat etmiş ve onun yerine küçük yaştaki oğlu II. Mehmed geçmiştir. II. Mehmed’in naipleri olan Rükneddin Kılıçarslan ve Keyhüsrev, Kadı Burhaneddin tarafından öldürülmüş ve naipliği kendisi üstlenmiştir. Küçük yaşta başa geçen beylerden dolayı bir kargaşa ortamı oluşmuş ve Eretna beyliği sallantı içine girmiştir. Bu durumları kendi lehine çeviren Kadı Burhaneddin, II. Mehmed’i ortadan kaldırmış ve Eretna beyliğinin başka varisi kalmamıştır. Böylelikle Kadı Burhaneddin (1381-1398) kendi adına para bastırıp, hutbe okutarak Eretna beyliğinin yıkıntısı üzerine kendi beyliğini inşa etmiştir.

Bu beylik yaklaşık on sekiz yıl ayakta kalmış ve devamlı sınır komşuları ve isyancılarla bir mücadele içerisinde olmuştur. Osmanlı ve Memluklu gibi güçlü devletlerle de savaşmaktan kaçınmamıştır. Kadı Burhaneddin’in Memluklular ile arasındaki ilişkiler Berkuk (1390-1399)’un Memluk tahtına geçişinden sonra başlamıştır. Ancak Kadı Burhaneddin Beyliği ile Memluklu Devleti arasındaki ilişkiler dostane olmamıştır. Berkuk’un başa geçmesiyle birlikte kendine yakın olan kişileri önemli mevkilere getirmesi Kadı Burhaneddin’in hoşuna gitmemiş ve ona karşı tavır almaya başlamıştır. Berkuk’un sonraki faaliyeti ise Dulkadiroğlularına karşı giriştiği mücadele olmuştur. Dulkadiroğlu Halil Bey (1354-1386) ile yakın ilişkisi olan Kadı Burhaneddin bu durumu da çok haz etmemiştir. Dulkadiroğluları ve Memluklular arasında olan

⁷⁴ Mehmet Özmenli, “Esterebadi’de Kadı Burhaneddin”, *Turkish Studies* 8, sy. 5 (2013): 617.

⁷⁵ Kadir Özköse, “Kadı Burhaneddin’in Düşünce Dünyasında Tasavvuf”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20, sy. 1 (2016): 413.

⁷⁶ Kaya, *a.g.m.*, 165.

mücadelelerde Kadı Burhaneddin Dulkadirli Halil Bey'e destek vermiş, Memluklulara ait olan Darende ve Divriği gibi yerleri de yağma etmiştir. Bu haberler üzerine Halep valisi Yelboğa bölgeye gelip burada emniyeti sağlamış, Dulkadirli Halil Bey'i de, Umuroğlu İbrahim Bey aracılığıyla öldürtmüştür. Bu durum Kadı Burhaneddin'in, Berkuk'a karşı büyük bir kin beslemesine sebep olmuştur.⁷⁷

Memluklu Sultanı Berkuk'un, Malatya naibi olan Mintaş, sultanın yukarıda da bahsettiğimiz gibi yakınlarını önemli mevkilere getirmesinden rahatsız olmuş ve sultana karşı bir tavır sergilemeye başlamıştır. Bu bağlamda ilk olarak Kadı Burhaneddin'den yardım isteyerek, karşılığında Malatya'yı ona bırakacağı sözünü vermiştir.⁷⁸ Berkuk'tan hoşlanmayan Kadı Burhaneddin'de bu söz karşısında Mintaş'a iyiden iyiye yakınlaşmıştır. Mintaş Kadı Burhaneddin'e verdiği sözü yerine getirmek için elçisini göndermiş ve Kadı Burhaneddin'i şehrin anahtarını vermek için Malatya'ya davet etmiştir. Bunun üzerine yola çıkan Kadı Burhaneddin Mintaş'ın şehri vermekten vazgeçtiği haberini alınca Sivas'a geri dönmüştür. Timur (1370-1405) tehlikesinin doğuya doğru yaklaştığını duyan Mintaş bu sefer tekrardan karar değiştirip şehri Kadı Burhaneddin'e vermek istemiş, Kadı Burhaneddin biraz isteksiz kalsa da sonra şehri teslim almıştır. Malatya'nın Kadı Burhaneddin tarafında ele geçirildiği haberini alan Berkuk, Yelboğa komutasındaki ordusunu Sivas'a göndermiştir. İki ordu arasındaki savaşta Kadı Burhaneddin Beyliği'nin büyük bir direniş göstermesi, Timur'un Anadolu coğrafyasına geldiği haberi ile birleşince Memluklular ile Kadı Burhaneddin Beyliği arasında dostluk bağı kurulmuştur.⁷⁹

Kadı Burhaneddin Beyliği'nin Osmanlı ile ilişkilerinde Çorum şehri özelindeki mücadeleler önemlidir. Osmanlı padişahı I. Bayezid (1389-1403), Kadı Burhaneddin'in toprağı olan Osmancık'ı ele geçirerek ona bir mektup göndermiş, buranın kendisine ait olduğunu tasdiklemesini isteyerek anlaşma teklifinde bulunmuştur. Kadı Burhaneddin ise mektubunda verdiği cevapta Osmancık'ın kendisinin toprağı olduğunu, zorla alınan bu toprağın geri verilmesi gerektiğini ve bir anlaşmanın ancak bu şekilde kabul edileceğini belirtmiştir. I. Bayezid ve Kadı Burhaneddin arasındaki bu karşılıklı görüşmeler sırasında bazı beylerde saf değiştirmeye başlamışlardır. Amasya Emiri Ahmed, Mahmud

⁷⁷ Yücel, *a.g.e.*, 132.

⁷⁸ Kaya, *a.g.e.*, 164.

⁷⁹ Yücel, *a.g.e.*, 139.

Çelebi'nin kardeşi Kılıç Arslan ve Taşan-oğlu gibi beyler, I. Bayezid'in tarafına geçmişlerdir.⁸⁰

Bunun üzerine Osmanlı ordusu, Kırkdilim kalesi üzerine gitmiş ve Kuvvadar-oğlu'na ait olan bu kale onun oğlu Seyyidi Mahmud'un elinden alınmıştır.⁸¹ Sonrasında Hacı Çelebi'de, Kadı Burhaneddin'e yüz çevirmiş ve Maden Kalesini Osmanlıya teslim etmiştir. Tüm bunların ardından Osmancık kalesinin hâkimi Abdullah Çelebi'de Osmanlı tarafına geçmiş ve dönemin sağlamlığı ile ünlü olan kalesini onlara bırakmış ve sonuç olarak Osmanlı ordusunun etrafında onlara yardım edecek birçok bey olmuştur. Bu durumdan da güç alan I. Bayezid, Kadı Burhaneddin'e bir elçi göndererek *sen bizimle dostluk kurma yerine kavgayı tercih ettin, bundan dolayı biz savaşa hazırız* diyerek Çorumlu Ovası'nda savaşa davet etmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti ve Kadı Burhaneddin Beyliği arasında savaş kaçınılmaz olmuştur. Kadı Burhaneddin ordusunu hazırlamış, Çorumlu sahrasına doğru yola koyulmuştur ancak birçok bey saf değiştirdiğinden dolayı halk onun bu savaşı kazanacağını ümit etmemiştir. Lakin kararlı bir şekilde savaş meydanına yürümesi ulusunun önde gelenlerini cesaretlendirdiğinden etrafında kalabalıklar oluşmaya başlamış ve büyük bir ordu ile Çorumlu sahrasındaki Kırkdilim mevkiine gelmiştir. İki ordunun 1392 yılında yaptığı savaşta Osmanlı ordusu bozguna uğrayarak kendilerini dağların kovuklarına, mağaralara ve çalılıkların arasına saklamışlardır. Böylece Osmanlı ordusu Çorumlu sahrasından uzaklaşmış ancak Kadı Burhaneddin bu sefer de başka bir yeri hedeflemiş ve ordusunu Osmanlı askerlerinin bulunduğu hisara göndererek orada da bir zafer kazanmıştır. Böylelikle Osmanlı ordusu yenilgiyi kabul ederek buldukları bölgelerden geri çekilmiştir. Moğol ve Tatarların kışkırtmalarıyla Osmanlı ordusunu takip eden Kadı Burhaneddin İskilip, Ankara, Kalecik ve Sivrihisar gibi Osmanlı Devleti'ne ait olan yerleri de talan edip birçok ganimet ele geçirmişlerdir. Osmanlı Devleti bu savaştan sonra tekrar harekete geçerek Amasya ve Çorum gibi yerleri ele geçirmiş, buradan Kadı Burhaneddin Beyliği'ne saldırma imkânı

⁸⁰ Yücel, *a.g.e.*, 152; İsmail Hakkı Uzunçarçılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1937), 51-52.

⁸¹ Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'da birçok büyük beylik kurulmuştur. Bu beyliklerin dışında bazı küçük çaplı beyliklerde kurulmuş olup, bunlardan biride Kuvvaddar-Oğulları'dır. Kuvvaddar-Oğulları'na ait olduğu bilinen Kırkdilim Kalesi'nin tam olarak nerede olduğu günümüzde belli değildir. Bk. Mehmet Zeki Oral, "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar: Kuvvaddar Oğulları", *Belleten Dergisi* 19, sy. 73 (1955): 99,102.

olduğu halde Çorumlu sahrasındaki yenilgiden olsa gerek böyle bir teşebbüste bulunmamıştır.⁸²

Osmanlı Devleti ve Kadı Burhaneddin Beyliğini karşı karşıya getiren bu savaşta Osmanlı ordusunun başında I. Bayezid'in oğlu Şehzade Ertuğrul görev yapmıştır. Bu savaşın sonucunda ise Şehzade Ertuğrul'un savaş meydanında şehit olduğu söylenmektedir. Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, I. Bayezid'in altı oğlu olduğunu ve bunlardan Şehzade Ertuğrul'un 1402'de ki Fetret Devrinden önce vefat ettiğini yazmaktadır.⁸³ Mevlâna Mehmed Neşri ise Şehzade Ertuğrul'un, Kadı Burhaneddin ile yapılan savaşta şehit düştüğünü not etmiştir.⁸⁴

Son olarak da Kadı Burhaneddin Beyliği'nin Akkoyunlularla olan ilişkisinde bahsetmekte fayda olacaktır. Akkoyunlu Reisi Kutlu Bey (1362-1388) ve oğlu Ahmet Bey yanlarındaki Türkmenler ile birlikte Sivas'a gelmiştir. Burada çıkan çarpışmada Kadı Burhaneddin'in komutanı öldürülmüştür. 1388 yılından sonra ise Kutlu Bey'in oğlu Ahmet Bey,⁸⁵ Kadı Burhaneddin'den affını isteyerek kardeşi Kara Yülük Osman'ı ona rehin vermiştir. Kara Yülük Osman, Kadı Burhaneddin'in önemli beylerinden biri olmuş ancak Akkoyunlularla münasebetler yine bozulma sürecine girince Kadı Burhaneddin onu ve beraberindeki Akkoyunluları Sivas'tan göndermiştir. Sonrasında ise Kara Yülük Osman ile Kadı Burhaneddin iyi ilişkilerde bulunsalar da araları bozulmuş ve çıkan savaşta Kadı Burhaneddin esir düşüp, Kara Yülük Osman Bey tarafından öldürülmüştür. Sivas'ı kuşatan Kara Yülük Osman şehri teslim almak istemiş ancak halk şehri ona teslim

⁸² Aziz B. Erdeşir-i Esterabadi, *Bezm-u Rezm*, haz: Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 371-387.

⁸³ Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kitabü't – Tarih-i Kühü'l Ahbar*, haz: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997), 179.

⁸⁴ Mevlâna Mehmed Neşri, *Cihannüma (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, haz: Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 154.

⁸⁵ Kutlu Bey'in ölümünden sonra yerine 1389 yılında oğlu Ahmet Bey geçmiştir. Ancak Ahmet Bey'in liderliği beylik içinde sorunlara sebep olmuş ve iç karışıklıklar yaşanmıştır. Ahmet Bey tahta çıktıktan sonra Kadı Burhaneddin Beyliğine tavizler vermeye başlamış ve bu durum Mutahharten Beyliği'nin, Akkoyunlularla yaptıkları anlaşmaları bozmasıyla sonuçlanmıştır. Sonrasında Mutahharten Beyliği, Akkoyunlulara saldırmış ve zor durumda kalan Ahmet Bey, Kadı Burhaneddin Beyliğine sığınarak 1398'e kadar onların egemenliği altında yaşamaya başlamışlardır. Ahmet Bey'in bu politikalarından sonra Akkoyunlu Beyliği içerisinde bölünme başlamış, beylik Ahmediler ve kardeşi Kara Yülük Osman önderliğindeki Kara Osmaniler şeklinde ikiye ayrılmıştır. Ancak Kadı Burhaneddin tarafından Ahmet Bey'e verilen Erzincan'a, Timur'un yaklaştığı haberi alınınca Ahmet Bey'in bölgeden kaçması onun Kadı Burhaneddin'in gözünden düşmesine sebep olmuş ve böylelikle Kadı Burhaneddin onun üzerinden desteğini çekince Akkoyunlu Beyliğinde, Ahmediler'in etkisi azalmıştır. Bunun sonucunda Akkoyunlu Beyliğinde, Ahmet Bey resmi olarak bey görülsede, artık hâkimiyet 1396 yılında Kara Osmanilere geçmiştir. Kara Osmanlerin başında bulunan Kara Yülük Osman Bey ilk başlarda Kadı Burhaneddin ile dostane ilişkiler kursada, sonrasında arası bozulmuş ve 1398 yılının Temmuz ayında Sivas yakınlarında Kadı Burhaneddin'i esir alarak öldürtmüştür. Bk. John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, haz: Sibel Özbudun, Necdet Sakaoglu, (İstanbul: Milliyet Yayın, 1993) 78-80.

etmemiş, Osmanlı Padişahı I. Bayezid'e haber göndermiştir. I. Bayezid'de oğlu Süleyman Çelebi'yi Sivas'a göndermiş ve Kara Yülük Osman Bey'i mağlup ederek şehri almıştır. Böylece bu bölge artık Osmanlı egemenliğine geçmiştir.⁸⁶ Kadı Burhaneddin Beyliği tahtının son varisi de 1442 yılında ölünce beylik tamamen ortadan kalkmıştır.

⁸⁶ Murat Zengin, "Kadı Burhaneddin Ahmet'in Malatya Politikası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, sy. 38 (2015): 455.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE ÇORUM ŞEHİRİ

2.1. TİMUR DEVLETİ DÖNEMİ ÇORUM VE ÇEVRESİNİN SİYASİ TARİHİ

Timur 1336 yılında Maverâünnehr’de, Keş dolaylarındaki Hoca Ilgar Köyünde dünyaya gelmiştir. Babası bölgedeki Barlas kabilesinin hâkimi Turagay, annesi ise Tekina Hatun’dur. Timur’un doğduğu tarihler Çağatay Hanlığı’nın çöküş dönemine denk gelmiş ve bu dönemde hanlığın idaresi Cengiz Han soyundan gelenlerden ziyade, kabile reislerinin eline geçmiştir. Çağataylar ve Moğollar arasındaki bu hanlık mücadelesine 1360 yılında Timur’da katılmış ve iki gurup arasında zaman zaman saf değiştirerek kendine müttefik sağlamaya çalışmıştır. Timur bölgede sürdürdüğü on yıllık mücadelenin ardından Maverâünnehir’e hâkim olmuş ve 1370 yılında Semerkand’da tahta oturmuştur.⁸⁷

Timur 1393 yılında Anadolu seferlerine başladığı zaman bölgede hâkim olan kuvvetlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Orta Anadolu’da Sivas-Kayseri bölgesinde bu dönemde Kadı Burhaneddin Ahmed Beyliği ve göçebe gibi hayat süren Akkoyunlular, Konya taraflarında Karamanoğulları, Erzincan ve çevresinde Emir Mutahharten, Anadolu’nun doğusu ve Güneydoğusunda Karakoyunlular, Elbistan ve Maraş çevresinde Dulkadiroğulları Beyliği, bulunmaktadır. Orta doğu bölgesinde toprakları Kahire’den, Malatya’ya kadar uzanan Memluklu Devleti, Anadolu’nun batısında ise Osmanlı Devleti bulunmaktadır.⁸⁸

Osmanlı Devleti Anadolu’yu bir çatı altında toplamak için büyük bir çaba sarfetmektedir. Bu planı doğrultusunda 1390-92 yılları arasında Anadolu’nun batı uçlarında bulunan Aydın, Saruhan, Germiyan, Menteşe, Teke, Hamid gibi beylikleri saf dışı bırakarak kendi hâkimiyeti altına almıştır. Anadolu’nun batısında hâkimiyeti sağlayan Osmanlı bu sefer yönünü Anadolu’nun doğu tarafına çevirmiş, Konya’ya ilerleyerek Karamanoğlu Beyliğini kendine bağlamıştır. 1392 yılında ise Candaroğulları Beyliği’nin Sinop hariç topraklarının büyük bir kısmına sahip olmuştur. Ancak Osmanlı’nın ilerleyişi Anadolu beyliklerini huzursuz hale getirmiş ve onların karşı

⁸⁷ İsmail Aka, “Timur”, *TDVİA*, c. 41 (İstanbul: TDVY, 2012) 173; Şerefüddin Ali Yezdi, *Zafername*, çev: Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları 2013), 25-26.

⁸⁸ Saadettin Baştürk, “Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri, Bu Seferlere Karşı Koyma Çabaları”, *History Studies* 2, sy. Özel Sayı (2010): 15.

politika üretmelerine sebebiyet vermiştir. Hatta Anadolu beylikleri bu durum karşısında daha da ileriye giderek Osmanlının karşısında en büyük güç olarak gördükleri Timur'a sığınmaya başlamışlardır.⁸⁹

Timur'un Anadolu'ya yapacağı sefer Anadolu'da bir hareketliliğe yol açmış, Kadı Burhaneddin Ahmed Beyliği ve Memluklu Devleti, Timur karşısında bir ittifak hattı oluşturmaya çalışmıştır. Ancak Timur'un Anadolu seferini memnuniyetle karşılayan Erzincan Emiri Mutahharten, Dulkadiroğlu Sulibey, Karamanoğlu Alaadin Bey gibi emirlerde olmuştur. Timur Kadı Burhaneddin'e de mektup göndererek kendi hâkimiyetini tanınmasını istemiş fakat Kadı Burhaneddin bunu kabul etmeyerek mektubun kopyalarını Osmanlı ve Memluklulara göndermiştir. Böylece Timur karşısında Kadı Burhaneddin, Osmanlı, Memluklu ve Altın Orda şeklinde dördü bir ittifak oluşmuştur. Timur kendisine karşı kurulan bu ittifakı dağıtmak için sefere çıkmış, Sivas'a yaklaşmışken iki ateş arasında kalacağını düşündüğünden yönünü Altın Orda'ya çevirip dördü bir ittifakın birini ortadan kaldırmıştır. Böylelikle Timur Anadolu seferine ara vermek zorunda kalmış ve yönünü Hindistan'a çevirmiştir. Anadolu'da ise önemli bir gelişme yaşanmış ve Kadı Burhaneddin, Akkoyunlu beyi, Kara Yülük Osman tarafından öldürülmüştür. Kadı Burhaneddin öldürülünce Timur'a karşı kurulan ittifakın önemli bir parçası daha ortadan kalkmıştır. Fakat bu durum ittifakın diğer üyesi Osmanlı Devleti açısından önemli olmamıştır. Çünkü Anadolu'da siyasi birlik sağlamak isteyen Osmanlı'nın önü açılmış ve ilk olarak Karamanoğullarını yenip Konya, Larende ve Aksaray'ı topraklarına katıp, ardından Kadı Burhaneddin'in toprakları Sivas ve Amasya'yı almıştır. Sonrasında ise 1399'da Memluklu Sultanının öldüğü haberini alınca Malatya, Divriği ve Darende'yi de ele geçirip Anadolu'da kısmen de olsa bir siyasi birlik sağlamış ancak Timur karşısında tek başına kalmıştır.⁹⁰

Timur artık yönünü tamamen Anadolu'ya çevirmiş ve harekete geçmek için doğru zamanın geldiğini anlamıştır. Ancak Kemah kalesinin teslimi, arada bir söz vermek için adam göndermek, Taharten'in ailesinin kendisine gönderilmesi, Kara Yusuf'un ailesinin sınır dışı edilmesi gibi isteklerinin kabul edilmesi durumunda bir barışın olabileceğini söylemiştir. Lakin bu istekler Yıldırım Bayezid tarafından pek önemsenmemiş ve ikili ilişkiler iyice bozulmaya doğru gidince Yıldırım Bayezid bir özür babında elçilerini ve

⁸⁹ Baştürk, *a.g.e.*, 16.

⁹⁰ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1991), 20, 24.

on tanede atını Timur'a göndermiştir. Fakat Timur'un artık Bayezid'e karşı sabrı kalmamış:

Bir kimseye devlet yar olmazsa, kendisinin hayrını isteyen nasihat edenlerin nasihatleri ona fayda vermez, bir de mert o kimsedir ki, sözünde durur: çünkü sözü ve işi birbirine uymamak namertlik alametidir. Eğer sen Kara Yusuf'un ailesini göndermiş olsaydın, hanedanın selamette kalırdı ve Kamah kalesi meselesinde mübarek Mürdeazad etseydin, kendi boynunu mezellet halkasından kurtarmış olurdun, elhamdülillah biz sana hiç minnet etmeden kaleyi teşhir ettik, şimdi merdane sebat et ve intikamımıza hazır ol diyerek savaşın fitilini ateşlemiştir.⁹¹

Böylece iki ordu 1402 yılında Ankara ovasında karşı karşıya gelmiştir. Yıldırım Bayezid yaklaşık olarak otuzbin beyaz tatarı ön safa koymuş ancak bunlar daha sonra Timur'un tarafına geçmişlerdir. Savaş iki tarafın kıyasıya mücadelesi ile geçerken, Timur bir hamle yapmış ve yanında getirdiği eğitilmiş otuziki filini savaşa sokunca Bayezid'in ordusu dağılmaya başlayıp dağlık bölgeye çekilmiştir. Bu bölgeyi çembere alan Timur, Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratmış ve sekiz ay boyunca bölgede kalarak oraları tamamen işgal etmiştir.⁹² Timur'un askerleri Yıldırım Bayezid'i esir alarak onun yanına getirmişlerdir. Timur onu affederek canını bağışlamış ve hatta Bayezid'in isteği üzerine oğlu Musa'yı da bulup bağışlayarak hilat vermiştir. Uzun süre esir hayatı yaşayan Bayezid ise bu duruma daha fazla dayanamamış ve hastalığa yakalanmıştır. Timur onu iyileştirmek için iyi hekimleri getirse de Bayezid vefat etmiştir. Timur'un emri ile Bayezid için uygun bir tören yapılarak Akşehir'de gömülmüştür.⁹³

Savaşın sonucunda Anadolu'da kurulan siyasi birlik tamamen bozulmuş, beylikler yeniden ortaya çıkmış, İstanbul'un fethi elli yıl daha gecikmiştir. Osmanlı'nın kurduğu düzen tamamen bozularak şehirler Timur orduları tarafından yağmalanmış ve Osmanlı fetret devrine girmiştir.⁹⁴ Timur ise Anadolu'da daha fazla kalmamış Gürcistan seferine çıkıp, oradan yurdu olan Semerkant'a geri dönmüş ve Çin'e sefere çıktıktan kısa süre sonra 1405 yılında vefat etmiştir.⁹⁵

Timur, Çorum nezdinde özellikle bölgedeki Moğol nüfusu ile ilgilendiği görülmektedir. Çorum ve çevresinde bulunan Moğol nüfusunun bölgeye kesin olarak ne zaman yerleştiği bilinmese de muhtemelen İlhanlılar döneminde buralara geldikleri tahmin edilmektedir. Çorum'da bulunan Moğol nüfusun bir kısmı Timur tarafından

⁹¹ Nizamüddin Şami, *Zafername*, çev: Necati Lugal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1987), 301.

⁹² Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çev: Turgut Akpınar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 66-67.

⁹³ Şami, *a.g.e.*, 308, 310, 322.

⁹⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Ankara Savaşı", *TDVİA*, c. 3 (İstanbul: TDVY, 1991), 211.

⁹⁵ Musa Şamil Yüksel, "Timur'un Yükselişi ve Batı'nın Diplomatik Cevabı, 1390-1405", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 18 (2005): 240.

kendisiyle birlikte Orta Asya'ya götürülmüş, kalan kısmı ise Mehmed Çelebi tarafından balkanlara gönderilmiştir. Fakat Moğolların bazıları Anadolu'ya geri dönmüş, bazıları da bölgede cemaatler şeklinde tutunmayı başarmıştır.

2.2. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ ÇORUM VE ÇEVRESİNİN SİYASİ TARİHİ

2.2.1. Mehmed Çelebi Dönemi

Ankara savaşı ile fetret devrine giren Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bayezid (1389-1403)'in oğulları Süleyman, İsa, Mehmed, Musa ve Mustafa arasında büyük bir taht kavgası başlamıştır. Bu taht kavgasından başarılı çıkıp, devletin fetret dönemini bitiren Mehmed Çelebi (1413-1421) olmuştur. Devlet Ankara savaşından sonra Rumeli ve özellikle Anadolu tarafında büyük toprak kaybına uğramış, Timur Anadolu'nun büyük bir kısmını oradaki beyliklere vererek Osmanlı devletini parçalamaya çalışmıştır. Mehmed Çelebi Ankara savaşından sonra Amasya'da bulunduğu dönemde Samsun, Niksar, Tokat, Sivas civarında Kara Devletşah, Kubad oğlu, İnal oğlu, Gözleroğlu, Köpekoğlu, Savcıoğlu ve Kadı Burhaneddin Ahmet'in damadı Mezidbey gibi yerli Türkmen beyleriyle savaşmış bunlardan bazılarını öldürmüş, bazılarını ise itaati altına alarak bölgede güvenliği sağlamaya çalışmıştır. Mehmed Çelebi bu mücadelesiyle Çorum, Sivas, Tokat, Amasya, Ankara, Eskişehir, Kocaeli, Bursa Balıkesir gibi yerlerde Osmanlı egemenliğini sağlama almayı başarmıştır.⁹⁶

Mehmed Çelebi böylece Anadolu'da bir düzen sağlamaya çalışmış ve oğlu Murad Çelebi'yi de Amasya'da bırakarak güvenlik ağını oluşturmuştur. Kendisi ise buradan Samsun'a geçerek o bölgeyi de tekrar Osmanlı topraklarına katmış, dönüşte ise Çorum'un ilçesi İskilip'e gelmiş ve burada birçok Tatar evine rastlamıştır. Bu Tatar evleri Timur döneminden kalmış, Timur bölgeden ayrılrsa da Tatarlar İskilip'te yaşamaya devam etmişlerdir. Ancak Mehmed Çelebi Tatarların burada kalmasına izin vermemiş ve onları Filibe'nin Konuş-Hisarı bölgesine göndermiştir. Gittikleri bölgede Tatarlar için imaret ve kervansaray yapılmış ve onlarda orada yerleşip kalmışlardır.⁹⁷ Fakat incelediğimiz 1455 Tarihli Maliyeden Müdevver Defter'de Çorum şehrinde birçok Moğol Tatarlarına bağlı cemaatlere rastladık. Bu Moğol Tatarlarının göç faaliyetinin dışında kalması şu şekilde

⁹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1988), 347-348.

⁹⁷ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, haz: Necdet Öztürk (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın Kitapları 2007), 50.

açıklanabilir; Moğol Tatarlarının Orta Anadolu’da uzun süre kalması bölgeye uyum sağlamalarını ve Türk kültürünü özümsemelerine olanak sağlamıştır. Böylece Timur’la birlikte Orta Asya’ya giden Moğollar bile Türk kültürünü özümstediklerinden dolayı Anadolu’ya dönmek istemişlerdir. Sonuç olarak göçün dışında kalan bu Moğol cemaatleri artık bir Türk gibi Orta Anadolu’da cemaatler şeklinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.⁹⁸

Mehmed Çelebi döneminin en önemli hadiselerinden biriside Şeyh Bedreddin meselesidir. 1403 yılından sonra Anadolu’ya gelen bu şeyh fıkıh ve tasavvuf alanında kendini ilerletmiş önemli bir şahsiyet idi. İki yıl Anadolu’da kalan Şeyh Bedreddin burada tasavvuf anlayışını insanlara empoze ederek birçok taraftar toplamış, sonrasında ise ailesini görmek için 1405 yılında Edirne’ye giderek orada Mehmed Çelebi’nin tahtta hak iddia eden kardeşi Musa Çelebi ile tanışmıştır. Musa Çelebi ona Kazaskerlik teklifinde bulunmuş ve böylece Şeyh Bedreddin devlet adamlığına ilk adımı atmıştır. Lakin 1412 yılında Musa Çelebi, Mehmed Çelebi tarafından öldürüldüğünden Şeyh Bedreddin’in de kazaskerlik görevi son bulmuştur. Mehmed Çelebi ilim adamlarına saygısından onu öldürmemiş ve İznik tarafına göndermiştir. Burada serbest bir hayat süren Şeyh Bedreddin, yine tasavvuf ve irşad hareketlerine yönelmiş ve İzmir tarafındaki Börklüce Mustafa ile temas kurup onu halifesi ilan etmiştir. Börklüce Mustafa daha sonra Karaburun’da Şeyh Bedreddin adına ayaklanmış ve bu işten kendisinin sorumlu tutulacağını düşünen Şeyh Bedreddin 1415 yılında Osmanlı’nın düşmanı İsfendiyaroğullarına sığınmıştır. Böylece Şeyh Bedreddin’in devlet adamlığı görevi bitmiş, artık sadece âlim ve mutasavvıf değil, bir isyan hareketinin lideri konumuna yükselmiştir.⁹⁹

İsyan hazırlıklarına başlayan Şeyh Bedreddin kendisi Rumeli’de, halifeleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal’de Anadolu’da bir isyan hareketi için plan yapmışlardır. Böylece Anadolu ve Rumeli’de daha yeni bir düzen kuran Mehmed Çelebi tam bu karışıklık içinde şeyhlikten şahlığa yükselmek isteyen Şeyh Bedreddin isyanı ile uğraşmak zorunda bırakılmıştır. İlk harekete geçen Börklüce Mustafa Osmanlı Devleti’ne büyük zorluklar yaşatmasına rağmen sonucunda yakalanıp isyan hareketi bastırılmıştır. Sonrasında ise Manisa tarafında Torlak Kemal bir isyan hareketi başlatmış ve bu hareket Şehzade Murad ile Bayezid Paşa tarafından bastırılarak Torlak Kemal ve yanındakiler

⁹⁸ Davut Şahbaz, “XVI. Yüzyılda Ulu Yörük Teşekkülleri (Etrak-ı Büzürk), (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018), 125-126.

⁹⁹Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler XV-XVIII. Yüzyıllar*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 208-209.

idam edilmiştir. Halifeleri ölen Şeyh Bedreddin ise Deliorman bölgesine çekilerek birçok taraftarını burada toplamış ve büyük bir isyan başlatmak için harekete geçmiştir. Mehmed Çelebi ise bu dönemde ortaya çıkan diğer bir kardeşi Mustafa Çelebi olayıyla ilgilendiğinden Şeyh Bedreddin'in isyanını bastırmak için Bayezid paşanın Anadolu'dan dönmesini beklemiştir. Bayezid paşa dönmesiyle birlikte Şeyh Bedreddin'in üzerine yürümüş, halifelerinin öldüğü haberini alan taraftarları da Şeyh Bedreddin'in etrafından dağılmaya başlamışlardır. Böylece ele geçirilen Şeyh Bedreddin, Padişahın yanına getirilmiş ve ilim adamlığından dolayı derhal öldürülmeyerek ulema tarafından yargılanarak idam edilmiştir.¹⁰⁰

Son olarak yukarıda da bahsedildiği gibi Mehmed Çelebi, Düzmece Mustafa olayı olarak bilinen kardeşi Mustafa Çelebi olayı ile ilgilenmiş onun ayaklanmalarını bastırması ancak ele geçirememiş ve Bizans imparatoru ile onun tutsak edilmesi konusunda anlaşmıştır. Bu olaydan sonra hastalanan Mehmed Çelebi 25 Haziran 1421 tarihinde Edirne'de vefat etmiş ve yerine oğlu Şehzade Murad geçerek Bursa'da tahta çıkmıştır.¹⁰¹

2.2.2. II. Murad Dönemi

II. Murad 1421 yılında Bursa'da Osmanlı tahtına oturduğunda henüz 18 yaşındaydı. Daha yeni tahta oturan bu padişahın karşısında Bizans'ın serbest bıraktığı, tahtta hak iddia eden amcası Mustafa Çelebi vardı. Mustafa Çelebi ilk olarak Rumeli tarafında birçok bölgeyi topraklarına katmış ve Anadolu'ya geçmek için bir hazırlık yapmıştır. Bu haberi alan II. Murad bunu engellemeye kalkışsa da Mustafa Çelebi bir şekilde Anadolu'ya geçmiştir. Mustafa Çelebi'nin bu hamlesine karşılık II. Murad'da Rumeli'ye geçmiş ve Mustafa Çelebi'nin yanında olan kişilerle anlaşma yaparak onu saf dışı bırakmaya çalışmıştır. II. Murad'ın yaptığı bu hamleleri duyan Mustafa Çelebi çekinmeye başlamış ve ordusu da artık onu terk etmeye başlamıştır. Durumun kötüye gittiğini gören Mustafa Çelebi kaçıp kendini kurtarmaya çalışmış ancak II. Murad'ın adamları tarafından yakalanarak Edirne'ye getirilmiş ve orada idam edilmiştir. Böylece Sultan II. Murad tahtta hak iddia eden bu büyük tehlikeyi bertaraf ederek düzeni sağlamıştır.¹⁰²

¹⁰⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 363-365.

¹⁰¹ Halil İnalçık, "Mehmed I", *TDVİA*, c.28 (Ankara: TDVY, 2003), 393.

¹⁰² Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı I. Cilt*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2010), 266, 272.

Sultan II. Murad (1421-1444, 1446-1451) kargaşa ortamını yatıştırdıktan sonra ülkenin her bölgesinde düzeni sağlamak için paşalarını farklı farklı yerlere yollamıştır. Şehzade iken kendisinin lalalığını yapan Yörgüç Paşayı da Amasya tarafına göndermiştir. Yörgüç paşayı Amasya tarafına göndermesindeki sebep Amasya, Tokat ve Canik şehirlerindeki bazı Türkmen aşiretlerinin o bölgelerde huzursuzluk yaratmış olmasıdır. Aslında bu Türkmen aşiretlerinin büyük çoğunluğu Mehmed Çelebi tarafından düzene sokulsa da belli bir kısmı yine o bölgede kalmayı başarmıştır. Bu küçük aşiretlerden Canik bölgesinde Alparslan oğlu Hasan Bey ve dört kardeşten oluşan Kızıl Koca oğulları ile Osmancık yöresinde bulunan Haydar Bey aynı sülaledendir. Ancak bunların içinde en tehlikelisi Çorum şehrinde bulunan Kızıl Koca Türkmenleri idi. Bu Kızıl Koca Türkmenleri Tokat ve Amasya yörelerine yayılmış, buralarda birçok soygunculuk işlerine girişmiş hatta kadınları bile hamamlardan alıp kaçırma cüretinde bulunmuşlardır. Bunların dışında Dulkadirli Türkmenlerini ve Akkoyunlu Kara Yülük Osman'ın oğlunu kışkırtarak Osmanlı şehirlerini yağma etmesi için zorlamışlardır. Bunun üzerine II. Murad'ın bölgede düzeni sağlaması için gönderdiği Yörgüç Paşa bu dört kardeşe padişahın ağzından bir mektup yazarak Canik tarafının Alparslan oğlundan alınması için Yörgüç paşaya yardım ederlerse Artıkova'nın tımarı kendilerine verilecektir demiştir. Türkmen kardeşler bu teklifi kabul etmiş ve Yörgüç paşayı da öldürüp oraları da almayı kafalarında planlamışlardır. Ancak Yörgüç Paşa onların niyetlerini anlamış ve Merzifon tarafında oğlu Hızır beye bunları karşılatmıştır. Sonrasında Amasya'da bunları misafir ederken birbirinden ayırarak farklı yerlerde uyumasını sağlamış, böylece güçlerini kırarak bir gece baskısıyla Türkmenlerin başı olan bu dört kardeşi öldürmüş, kaçmayı başaranları da yakalayıp mağarada duman vererek etkisiz hale getirmiştir. Yine Çorum yöresinde bulunan Türkmenler de ani bir baskınla öldürülmüş kaçabilenler Akkoyunlu Habil'in yanına sığınmışlardır.¹⁰³

Bu dönemde yukarıda da bahsedilen Çorum'un Osmancık kazası sınırları içindeki zeytin bölgesinde oturan Koca Kaya hâkimi Haydar Bey bulunmaktaydı. Bu Türkmen beyi kalesinin sağlam, yiyeceklerinin onlara yıllarca yeteceğini düşündüğünden kimseye boyun eğmiyordu. Bu durum Yörgüç paşanın dikkatini çekmiş ve Koca Kayayı almayı hedeflemiştir. Kalenin sağlam olduğunu bildiğinden buranın tahıl ambarlarını yakmaya

¹⁰³ Mevlâna Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi II. Cilt*, haz: Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957), 597; Mevlâna Mehmed Neşri, *Cihannüma (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, haz: Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 242, 249, 250, 251.

karar vermiş ve Haydar beyin en güvendiği adamı Tayfur Çelebi'yi kendi tarafına çekerek ambarları yaktırmıştır. Böylece kalenin etrafını çevirmiş, direnemeyeceğini anlayan Haydar Bey teslim olmuştur. Durumu Sultan II. Murad'a bildiren Yörgüç Paşa, padişahın emriyle onu öldürmemiş ve ölene kadar yaşayacağı bir tımar vererek Çorum bölgesinde düzeni sağlamıştır.¹⁰⁴

Biraz da Sultan II. Murad'ın Balkanlardaki faaliyetlerine değinirsek, sultan Eflak, Sırbistan, Arnavutluk ve Epir gibi yerleri alarak bölgede Osmanlı hâkimiyeti başlatmıştır. Bizans ve Sırlar Osmanlı'nın fetret devrinden yararlanarak aldıkları yerleri geri iade etmişlerdir. II. Murad Balkanlardan sonra ise Anadolu'ya yönelmiş Dulkadiroğlularını yanına alarak Karamanoğullarına karşı sefer başlatmıştır. Seferin sonucunda Karamanlıları yenerek Kayseri, Konya, Beyşehir gibi yerleri ele geçirmiştir.¹⁰⁵ 1444'ün ağustos ayına geldiğimizde de batıda ve doğuda barışı sağladığını düşünüp tahtan çekilerek kendisini tasavvuf alanına yöneltmiş ve tahtı oğlu II. Mehmet'e devretmiştir. Tahtta küçük bir padişahın olduğunu gören Haçlılar II. Murad'la yaptıkları barış ahdini bozarak 4 Ağustos 1444'te Türklere karşı haçlı seferini ilan etmişlerdir. Bunun üzerine başta Çandarlı Halil Paşa olmak üzere birçok Osmanlı beyi Sultan II. Murad'ı tahta çağırılmışlar ancak sultan sadece ordunun başına geçmeyi kabul etmiştir. 10 Kasım 1444'te yapılan Varna savaşında haçlıları mağlup ederek Balkanlardaki Türk hâkimiyetini kesinleştirmiştir.¹⁰⁶ Sonrasında dış tehlikenin tamamen bertaraf edilmediğini ileri süren Çandarlı Halil Paşa bir şekilde Sultan II. Murad'ı ikna ederek 1446'da tekrar Osmanlı tahtına oturmasına ön ayak olmuştur. İkinci defa tahta oturan II. Murad 1451'e kadar devletini yönetmiş ve 3 Şubat 1451'de vefat ederek yerini oğlu Mehmed'e bırakmıştır.

Sonuç olarak Çorum şehri 1427 yılında Yörgüç Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katılmış ve Sultan II. Murad'ın son dönemlerinde, Rum Eyaleti altına girmiştir.

¹⁰⁴ Mevlâna Mehmed Neşri, *a.g.e.*, 601; Mevlâna Mehmed Neşri, *a.g.e.*, haz: Necdet Öztürk, 252.

¹⁰⁵ Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, (İstanbul: Türk İSAM yayınları 2010), 144.

¹⁰⁶ Halil İnalçık, *a.g.e.*, 149.

2.2.3. Osmanlı, Safevi Savaşının Çorum Şehrine Etkisi

Şah İsmail, 1502 yılında Akkoyunlu Devletini ağır bir yenilgiye uğratarak Şia mezhebi üzerine Safevi Devleti'ni kurmuştur. Şah İsmail (1501-1524) devletin temellerini attıktan sonra özellikle Anadolu'da kendisi gibi Kızılbaş olan kişilere, halifeleri aracılığıyla ulaşmaya çalışmış ve onları kendi himayesi altında toplamayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Şah İsmail, Orta Anadolu'ya Nur Halife adında bir halifesini göndermiş, Çorum, Sivas, Tokat, Amasya gibi şehirlerde yaşayan Kızılbaşları kendi birliği altına almaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Şah böylece 1509'da Antalya sancağındaki halifesi Şah Kulu aracılığıyla bölgedeki faaliyetlerine hız vermiştir. Böylelikle tarihte Şahkulu İsyanı olarak da bilinen isyan hareketi Şahkulu önderliğinde başlamış, ilk olarak Manisa'ya gitmekte olan II. Bayezid'in oğlu, Şehzade Korkut'un eşyaları yağmalanmış, Antalya kadısı öldürülmüş, sonrasında da isyanı bastırmak için görevlendirilen Karagöz Paşa da yenilgiye uğratarak Kütahya taraflarında öldürülmüştür. İsyen hareketi iyice büyümeye başlayınca da Osmanlı devleti, Şehzade Ahmed öncülüğünde yeni bir ordu göndererek Kızılbaşları sarp kayalıkların olduğu bir bölgede sıkıştırmış fakat şehzadenin yeniçerilere hükümdar gibi davranması onların hoşuna gitmeyince isyancılar bu karışıklıktan yararlanarak kaçmayı başarmışlardır. Ancak bu kaçış uzun sürmemiş, şehzade ile birlikte gelen Hadım Ali Paşa onları Çubuk Ovasında yakalamış ve 2 Temmuz 1511 tarihinde meydana gelen savaşta hem Hadım Ali Paşa hem de Şahkulu ölmüştür. Şahkulu'nun ölmesiyle de isyan hareketi bastırılmış ve böylece isyancılar kendilerine yeni bir önder seçerek Osmanlı topraklarından çıkmış, İran'a yani Safevi topraklarına yönelmişlerdir.¹⁰⁷

Şahkulu ayaklanması bastırılrsa da Kızılbaşların, Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri sürmeye devam etmiştir. Şah İsmail Osmanlı devletinin içerisinde karışıklık yaratmak amacıyla şehzadeler üzerinden bir politika izlemiştir. Şehzade Ahmed'in oğlu Murad, Şah İsmail'in halifesi elinden taç takmıştır. Şehzade Selim ise bu durumu bildiğinden padişah olduktan sonra Aleviler üzerine kardeşi Ahmet ve onun oğlu Murad'ı görevlendirmiş ve onlarda Çorum, Sivas, Tokat bölgesinde büyük olayların çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca Yavuz Sultan Selim olası bir Osmanlı-Safevi savaşında Anadolu'da yaşayan Kızılbaşların ona karşı ayaklanacağını düşündüğünden dolayı da

¹⁰⁷ Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2013), 101-102.

bölgede Kızılbaşlığı kesin olarak kanıtlanan ve devlete karşı isyan edeceği tahmin edilen kişileri ya hapse attırmış ya da idam ettirmiştir.¹⁰⁸

Anadolu'da yaşayıp Safevi devletini yakınlık gösteren guruplar Türkmenlerden oluşmaktadır ve bunların birçoğu Kızılbaş ve Alevi ismiyle Şah İsmail'i desteklemişlerdir. Şahı pirleri sayıp, kendilerinin yasal hükümdarı olarak onu tanımışlardır. Hatta Osmanlı ile Safevi devleti arasında olan Çaldıran Savaşında (23 Ağustos 1514), Tekeli, Dulkadirli ve diğer Türkmen gurupları, Yavuz Sultan Selim'in karşısına geçerek Şah İsmail'in yanında savaşmayı tercih etmişlerdir. Şah İsmail'in Anadolu da yaşayan bu Alevi, Kızılbaş Türkmenleri kendi himayesi altına alıp ordularında savaşırmasından dolayı yukarıda da değindiğimiz gibi Osmanlı devleti Kızılbaşlara karşı baskı siyaseti uygulamaya başlamıştır.¹⁰⁹

Sonuç olarak Şah İsmail Anadolu'ya yolladığı halifeleri aracılığıyla bölgede büyük karışıklıklar çıkarmayı başarmış ve bu durum birçok Kızılbaş'ın ölümüne sebebiyet vermiştir. Çorum şehrinde de yaşayan Kızılbaş Türkmenlerin olmasından dolayı burada da hapis ve ölümle sonuçlanan olaylar olmuştur. Böylelikle Osmanlı ile Safevi Devleti arasında savaş artık kaçınılmaz hale gelmiş ve iki ordu 23 Ağustos 1514 yılında Çaldıran Savaşında karşı karşıya gelmiştir. Savaş Osmanlı Devleti lehine sonuçlanmış ve bunun sonucunda Anadolu'da ki Şii hareketi durdurularak, belli bir süreliğine de olsa Safevi tehlikesi savuşturulmuştur.

2.3. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ ÇORUM ŞEHİRİ'NİN İDARİ, SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

Osmanlı Devleti idari yapısı itibariyle merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere iki ana yapı üzerine kurulmuştur. Askeri, mülki, iktisadi ve sosyal hayatı içine alan bu yapının en tepesinde eyaletler ve eyaletlere bağlı sancaklar bulunmaktadır. Sancaklarda kendi içerisinde kaza nahiye gibi bölümlere ayrılmıştır. Osmanlı Devleti bu idari yapısını oluştururken kendinden önceki Türk ve İslam devletlerini örnek alıp bunu kendine uyarlayarak geliştirmeye çalışmıştır. Bu eyaletler oluşturulmadan önce bölgenin fetih şekli, coğrafi konumu, stratejik önemi, siyasi ve etnik yapısı göz önüne alınarak sistem oturtulmaya çalışılmıştır. Yapının zamanla değişikliklere de uğradığı görülmektedir. Örneğin, 1362 yılında Sultan I. Murad, Rumeli Beylerbeyliğini kurmuş, 1393 yılında ise

¹⁰⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1988), 253-257.

¹⁰⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, (İstanbul: Kültür Yayınları, 2016), 116-117.

Yıldırım Bayezid, Anadolu Beylerbeyliğini eklemiştir.¹¹⁰ 1413 yılına gelindiğinde ise Eyalet-i Rumiye-i Suğra şeklinde kaynaklarda geçen üçüncü bir beylerbeyliği kurulmuştur.¹¹¹

2.3.1. Çorum Şehri İdari Yapısı

Çorum şehri 16. yüzyılda Rum Vilayetine bağlı bir sancaktır.¹¹² Rum Vilayeti Amasya, Tokat ve Sivas şehirlerini içine alan bölgeye verilen isimdir.¹¹³ Sancak Osmanlı idari yapısında eyalete bağlı en önemli merkezdir. Şehzadelerin sancaklarda devlet idaresini öğrenmek maksadıyla görevlendirilmeleri, sancakların önemini ortaya koymaktadır. Üçler Bulduk'a göre Çorum şehrinin bir sancak olduğu kesindir. Çünkü hiçbir kaynakta Çorum'un bir sancağa bağlı olduğuna dair bir bilgi olmadığını söylemektedir. Buradan yola çıkarak Çorum'un bir sancak olduğu belirtilmektedir.¹¹⁴

Mehmet Öz de XV. yüzyıl tahrir defterlerinden yola çıkarak Çorum'la ilgili kaynaklarda sancak veya liva tabirinin kullanılmadığını belirtmektedir. Ancak bunun nedeninin Rum Eyaletlerinin Amasya şehrindeki şehzade sancağına bağlı olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bu fikrine dayanak olarak da II. Bayezid ve oğlu Ahmed'in şehzadelik döneminde bölgedeki Hıristiyanlardan sağlanan cizye gelirlerine ve vakıfların dışında kalan çeltik arazilerine sahip olmalarını göstermiştir.¹¹⁵ Buradan da anlaşılıyor ki aslında Çorum şehri, Amasya'da ki şehzade sancağına gelir sağladığından dolayı, kayıtlarda çokta sancak olduğu ön plana çıkarılmamaya çalışılmıştır.

Çorum şehrinin sancak olarak kayıtlarda kesin olarak geçtiği tarih Kanuni Sultan Süleyman'ın imparatorluğunun ilk yıllarında tutturduğu icmal defterlerinde görüldüğü söylenmektedir.¹¹⁶ Bu defterden yola çıkarak Çorum Sancağı, Çorumlu, İskilip, Osmancık, Karahisar-i Demirli ve Katar olmak üzere beş kazaya bölündüğü belirtilmektedir. Sancakların içerisindeki idari birimler kazayı oluşturmaktadır. Kazaların başında şer'i bir yönetici olan ve

¹¹⁰ Üçler Bulduk, "16. Yüzyılda Çorum Sancağının İdari Yapısı", *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum Tebliğleri*, der. Çorum Belediyesi, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 19.

¹¹¹ Bulduk, *a.g.e.*, 19; Tayyip Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum", *Vakıflar Dergisi*, sy. 6, (1965): 51.

¹¹² Hakan Yazar, *a.g.e.*, 1090.

¹¹³ Gökbilgin, *a.g.e.*, 51.

¹¹⁴ Bulduk, *a.g.e.*, 21-22.

¹¹⁵ Mehmet Öz, "15 ve 16. Yüzyılda Çorum Sancağı: Nüfus ve İktisadi Hayat", *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum Tebliğleri*, der. Çorum Belediyesi, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 5.

¹¹⁶ Bulduk, *a.g.e.*, 23; Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 88.

ilmiye sınıfından gelen kadılar bulunmaktadır. Ayrıca köy ve mezra gibi yerleri de içine alarak ortaya çıkan nahiyelerde kazaya bağlıdır.

Sonuç olarak Çorum şehri jeopolitik konumu itibariyle her zaman önemli bir merkez olma özelliğini sürdürmüştür. Resmi olarak sancak olduğu Kanuni dönemindeki icmal defterlerinde görülse de 16. yüzyıldan itibaren Rum Vilayetine bağlı bir sancak olduğu tahmin edilmektedir.

2.3.1.1. Malikâne-Divani Sistemi

Orta ve Doğu Anadolu Bölgesi ilk kez I. Bayezid (1389-1402) döneminde Osmanlı alanına dâhil olmuş ve buradaki beyler yani yerel güçler Osmanlı'ya haraç vermeyi kabul etmişlerdir. Ancak 1402 de Timur'un Ankara savaşında Osmanlı'yı yenmesiyle bölgenin güçlü aileleri tekrar bağımsızlık kazanmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti 15. yüzyılın ortalarında bölgede tekrar egemenlik kurmaya çalıştığında bölgedeki yerel güçlere bazı imtiyazlar tanımak zorunda kalmış ve malikâne-divani sistemi de bu imtiyazlardan biri olmuştur.¹¹⁷ Bu bağlamda 1402 ile 1413 yılları arasında yaşanan Fetret Devri'nde I. Mehmet kardeşleri karşısında üstünlük kurmak için Orta Anadolu yani Rum Bölgesi olarak adlandırılan ve Çorum'u da içine alan yerdeki yerel beyleri kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Bu planı doğrultusunda da oradaki yerel beylere ayrıcalık tanıyarak onların elinde bulunan toprakların mülkiyetinin yine onlarda kalmasını sağlamıştır. Zaten Osmanlı Devleti bir bölgeyi ele geçirdikten sonra kuralları gereği kendisinden önce orada bir İslam devleti varsa o hükümdarın belirlediği toprak paylaşımıyla çok oynamamıştır. Rum bölgesi de genelde Türkmenlerin yaşadığı bir bölge olduğundan ve Osmanlı öncesinde de burada İslam devletleri hüküm sürdüğünden buranın toprak paylaşımına ilk başlarda fazla ses çıkarılmamıştır. Ancak bölgedeki topraklar her ne kadar yerel beylerin elinde olsa da devlet kendisine ödenmesi gereken vergiler hususunda ise katı tutumunu bu bölgede de sürdürmüştür. Örneğin toprak sahiplerinden padişahın ordusuna asker yetiştirmesi istenmiş, yapılmadığı takdirde ise sipahide olduğu gibi toprağına el koyma ve azledilme yapılamayacağından tazminat ödeme yükümlülüğü getirilmiştir. Böylelikle devlet Rum bölgesinde tımar sisteminden ayrı bir yapı izleyerek öncesinde de burada mevcut olan malikâne-divani sistemini sürdürmüştür.¹¹⁸

¹¹⁷ İslamoğlu-İnan, *a.g.e.*, 91-92.

¹¹⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600 I* çev: Halil Berktaş, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), 171-173.

Bu sistemde toprağın mülkiyet hakkı Osmanlı öncesi yönetici guruplara aittir. Toprakta sağlanan vergi gelirleri de mal sahipleri ve devlet tarafından atanan tımarlı sipahiler tarafından bölüşülmektedir. Rum Vilayeti dışındaki yerlerde köylüler ürettikleri ürünler üzerinden devlete olan vergi borçlarını karşılamışlardır. Ancak Rum Vilayetinde devlete ödenecek vergiler malikâne ve divani olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Malikâne vergilerini toplama hakkı ilk başlarda bölgede sözü geçen ailelere verilmiş ve onlar mülk sahibi olmuşlardır. Bu mülk sahibi olan kişiler bir zaman sonra mülklerini vakıf arazisine dönüştürmüşlerdir. Divani vergileri toplama hakkı ise tımarlı sipahilere verilmiştir. Malikâne hisseleri her ne kadar yerel yönetici gurupların elinde olsa da bazen Osmanlı padişahları bazı malikâne hisselerini bir şekilde ulema sınıfından birilerine geçirmeyi başarmıştır.¹¹⁹

Malikâne-divani sistemine göre toprağın mülkiyet hakkına sahip olan kişilerin, toprağı işleyen köylüden aldıkları şey üretilen ürünün beşte birine, yedide birine veya onda birine denk gelen bir kiradır. Bu toprak kirasının dışında köylünün devlete vermek zorunda olduğu bütün vergiler divani hissesi altında sipahiye vermeye devam etmiştir. Toprak sahipleri kendi arazilerini satmak, vakfetmek, hibe etmek ve varisler arasında bölüşmek gibi haklara sahiptirler. Ancak hukuksal anlamda bu topraklar üzerinde bir hakları olmadığı gibi, toprakları kiralamakta da özgür değildiler. Çünkü kendi istekleri ile toprağı kiralayamamışlar, devletin izni ve seçimi ile bu işlemi gerçekleştirebilmişlerdir. Böylelikle toprağın kiralınması işlemi sipahi kontrolünde olmuş ve malikâne sahiplerinin köylüyü ezmesinin önüne geçilmiştir.¹²⁰

Malikâne-divani sisteminde hisseler çeşitli kurumlar arasında paylaşılmıştır. 1456 yılında Çorumlu 'da divani hisseleri dört tane kurum arasında pay edilmiştir. Yirmi sekiz tane malikâne hissesi ise on dokuz kurum tarafından ele geçirilmiştir. Çorumlu kazasındaki malikâne hisseleri medrese, cami, mevlevihane gibi kurumların vakıfları arasında bölüşülmüştür. Bu divani ve malikâne hisseleri bazen aile vakıfları arasında, bazen de zaviye vakıfları arasında paylaşılmıştır. Osmanlı Devleti her ne kadar bu sistemi ortadan kaldırmak istese de bunu tam anlamıyla gerçekleştirememiştir. Sadece yeni gelişen bazı vergi kaynaklarını kendi kurduğu vakıflara ve tımarlı sipahilere aktarmayı başaramıştır. Yeni ortaya çıkan vergi kaynaklarına bir örnek Doğu Anadolu'dan, Rum

¹¹⁹ Mustafa Engin, Murat Alandağlı vd, *H. 984(M.1576/1577) tarihli ve TKG.KK.TTd.54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum Tıpkıbasım II*, (Ankara: Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2014), 27.

¹²⁰ Ömer Lütfü Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi I* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980), 154, 156, 157.

vilayetine göç eden kişiler gösterilebilir. Onlar bölgeye göç ettiğinde malikâne-divani sistemine dâhil edilmemiş ve Parbaş adındaki bir mezraya yerleştirilmişlerdir. Doğu Anadolu'dan gelen gurubun buraya kalıcı olarak yerleşmesi ile birlikte burası yeni bir köy sayılmış ve tımar sistemine dâhil edilmiştir.¹²¹

Osmanlı Devleti, Rum bölgesinde her ne kadar tımar sistemini uygulayamamış olsa da malikâne-divani sisteminde de malikâne sahibinden daha fazla gelir elde etmeyi başarmıştır. Buradaki tek sıkıntısı Anadolu'da olduğu gibi topraktan alınan verginin tamamına tek başına sahip olamamasıdır. Ömer Lütfi Barkan'ın, Çorumlu kazasında akçe üzerinden çıkardığı gelir tablosuna bakarsak; Divani hisseleri 1.989.431 akçe, malikâne hisseleri ise 838.571 akçe olarak gözükmektedir.¹²² Bu tabloda da devletin daha fazla gelir elde ettiği açıkça belli olmaktadır.

Osmanlı Devleti 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta ve Doğu Anadolu'da tam bir egemenlik kurmak ve vergi gelirlerinden daha fazla bir pay elde etmek amacıyla büyük bir mücadele vermeye başlamıştır. Devletin giriştiği bu mücadele 16. yüzyılda sonuç vermiş ve malikâne sahiplerinin gelirleri sınırlandırılmıştır. Osmanlı Devleti yerel güçleri kendi idari ve yargı kurumları içine alarak, onları devlet görevlisi olarak göstererek bunu başarmıştır. Böylelikle devlet tımar gelirlerini yerel güçlere verme zorunluluğundan kurtulmuş, dışarıdan sıradan kişilere vererek onların güçlerini kırmıştır. Ayrıca Osmanlı öncesinde bu yerel güçlerin yani ümera sınıfının toprakları alınıp satılabilir ve mirasçılar arasında pay edilebilirdi. Bu sistemde mülk topraklarının parçalanmasına sebep olmaktadır. Mülk sahipleri bu sistemden dolayı topraklarına devletin el koyacağını düşündüğünden onları aile vakıflarına çevirmişlerdir. Ancak bu şekilde de topraklar parçalara bölündüğünden ve bölgede de Osmanlı idaresi yerleştiğinden ümera sınıfının mali gücü azalmıştır. Sonuç olarak devletin toprak sahipleri ve üretici köylü arasında idari ve yargı kurumları aracılığıyla yaptığı müdahale ümera sınıfını yerel güç olma şeklinden çıkarmıştır. Bu durumda ümera sınıfı artık devlet adına kiralari toplayan ve artı ürünü alabilmek için devlet kadrolarında çalışan bir memura dönüşmüştür. Böylelikle 16. yüzyılda tımarlı sipahiler ve Osmanlı ile anlaşılan yerel ulema bölgede gelirleri denetleyen iki grup olarak ortaya çıkmıştır. Devletin bu hamleleriyle birlikte Orta ve Doğu Anadolu'da artık siyasi

¹²¹ Mustafa Engin, Murat Alandağlı vd, *a.g.e.*, 28.

¹²² Barkan, *a.g.e.*, 166.

birlik tam olarak sağlanarak, Osmanlı öncesi yönetici gurupların yönetim ve gelirler üzerindeki hakları ortadan kalkmıştır.¹²³

Böylelikle malikâne-divani sisteminin uygulandığı şehirlerden biri olan Çorum'da da bu sistem etkisini kaybederek devletin etkinliği artmış ve yerel yönetici gurupların güçleri kısılmıştır.

2.3.1.2. Çorum Şehri İdari Kadrosu

Bir sancak olan Çorum şehri 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın ortalarına kadar idari ve askeri kadro yönünden kalabalık bir yerdir. Alaybeyi, çeribaşı, şeyhülislam, nakibüleşraf, ayan-u eşraf, kale dizdarı, neferatlar, kapan emini, muhtesip, şehir naibi ve şehir subaşı olduğu Evliya Çelebi Seyahatnamesinde kaydedilmiştir.¹²⁴ Şehirlerdeki idari kadro içerisinde en yetkili kişi sancakbeyidir. Merkez sancakların dışındaki sancakların başında sancakbeyi bulunmaktadır. Sancakbeyinin askeri ve idari olmak üzere iki ana yetkisi vardır. Sancakbeyinin askeri görevi savaş anında yetkisi altındaki tımarlı sipahiler ile birlikte padişah ya da vezir-i azamın emri altına girmektir. İdari görevleri ise tımar sisteminin düzenli bir şekilde işlenmesini sağlamak, sancakta güvenliği sağlamak, halkın şikâyetlerini dinlemek ve müdahale etmek, emri altındaki subaşı, alaybeyi, dizdar ve sipahileri suç işlediklerinde onları cezalandırmaktır.¹²⁵

Çorum sancakbeyi de yukarıda saydığımız tüm görevleri yapmakla yükümlü kişilerden biridir. Ancak şehrin günlük sorunlarıyla ilgilenmek yerine, buranın mahalli bir idare olmasından dolayı genelde eşkıyalar ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu görevi sebebiyle sancakbeyi genelde atlı askerleri ile şehri teftiş etmiştir. Ancak bu teftiş sırasında devamlı köylülerin evine misafir olduğundan dolayı köylüler bu durumdan şikâyetçi olmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti de köylülerin bu şikâyetlerini dikkate alarak, devriye gezme işini yasaklamasına rağmen yine de sancakbeyleri bu gezilerine devam etmişlerdir.¹²⁶ Bu duruma örnek olarak 17. Yüzyılın başlarında Çorum sancakbeyi olan Cafer Bey'i verebiliriz. Cafer Bey, kethüdası ve subaşı ile birlikte Çorum'un köylerine teftişe çıkıp gittiği yerlerde kendilerine yemek, atlarına bedava yem, ayrıca

¹²³ İslamoğlu-İnan, *a.g.e.*, 91-97.

¹²⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 493.

¹²⁵ Mehmet Boztepe, "Osmanlı Devleti'nin Taşra Yönetimini Şekillendiren Merkezîyetçilik Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 36 (2013): 6.

¹²⁶ Suraiya Faraçlı, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum", *Çorum Tarihi*, ed. Mustafa Ercan, İrfan Yiğit, (Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2015), 89.

köylülerin mallarına ve paralarına zorla el koyma gibi tüm kötülükleri yapmıştır. Bunun üzerine köylüler sancakbeyi ve adamları hakkında şikâyetle bulunmuşlardır. Yapılan mahkemeye sancakbeyi yerine şehir kethüdası ve diğerleri gelmiş, davanın sonucunda köylüler haklı çıksa da hakları teslim edilmemiştir. Haklarını aramaya devam eden köylüler bu seferde sancakbeyi ve adamlarını padişaha şikâyet etmiş ve sonrasında merkezden Çorum kadısına yollanan fermanla halkın şikâyetlerinin tekrardan değerlendirilmesi istenmiştir. Ayrıca köylülerin iddiası doğruysa sebep olanların hapsedilmesi ve köylülerin haklarının iade edilmesi söylenmiştir.¹²⁷

Çorum idari kadrosunda sancakbeyinin altında görev yapan kişiler bulunmaktadır. Bunlardan biri subaşı olup, görevi şehirdeki emniyeti ve asayişini sağlamaktır. Aslında Osmanlı öncesinde Türk devletlerinde subaşı, ordu komutanı ve başkomutan olarak görev yapan bir makamdı, sonrasında ise eski önemini yitirince köy, kasaba, kaza, sancak gibi yerlerde asayişini sağlamakla görevli bir makama dönüştü.¹²⁸ İlk başlarda Osmanlı Devleti'nde merkezden atanan subaşılar, 16. yüzyıldan sonra beylerbeyi ve sancakbeyi tarafından belirlenmeye başlamıştır. Bazı vergileri toplama görevi, kadının vekâleti ile kolluk görevini yerine getirme, yine kadının hükümleri ve merkezden gelen emirleri uygulama gibi birçok görevi vardır.¹²⁹ Çorum'da subaşı olarak görev yapan kişiler, halkı rahatsız eden bir kişiyi sürgüne yollamış, kalpazanlık olayı ile ilgilenmiş ve köy ağlarından çalınan hayvanlarla ilgili davada subaşının öncülüğünde görülmüştür. Subaşılar ayrıca sancakbeyi ve kadı arasında bağlantı noktası olup mahkeme olayları ile de ilgilenmişlerdir.¹³⁰

Çorum idari kadronun içinde olan bir diğer kişi kadıdır. Bulunduğu bölgenin mülki idare amiri olup, bütün idari kadroyu denetleme yetkisine sahiptir. Hukuki, örfi, askeri ve belediye gibi tüm alanlarda yetkili olup, bütün hukuk meselelerinin de en yetkili mercidir. Ayrıca ilmiye mensuplarının tayin işleri, askerlerin denetlenmesi, para kontrolü, vergilerin toplanması, ordu ihtiyaçlarının giderilmesi, şehrin imar düzeni, pazarların kontrolü gibi birçok alanla da ilgilenen makamdır.¹³¹ 16. yüzyılda Çorum şehrinde de sancakbeyinden sonra en yetkili kişi kadıydı ve sancakbeyi ile iş birliği içindeydi. Bazen

¹²⁷ Tayyar Anakök, *Çorum Tarihi*, (Çorum: Çorum Genel Kütüphanesi, 1950), 86.

¹²⁸ Şeniz Anbarlı Bozatatay, Konur Alp Demir, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6, sy. 10 (2014): 84.

¹²⁹ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1994), 28.

¹³⁰ Faraghi, *a.g.e.*, 90.

¹³¹ Tufan Gündüz, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 87-88.

kadı ve sancakbeyi arasında da uyuşmazlık olur ve bu durum devletin yararına olabilirdi. Örneğin yukarıda da değindiğimiz Çorum Sancakbeyi Cafer Bey'i devlete resmi olarak şikâyet eden halk değil, Çorum kadısı olmuş ve böylece sancakbeyi ile kadı da kendilerini denetlemişlerdir.¹³²

Geç 16. yüzyılda Çorum ve çevresinde kadılık yapanlar, genellikle varlıklı kişiler gibi görünmektedir. Örneğin evi ve mahkemesi Canfedoğlu diye tanınan bir eşkiya reisi tarafından basılan Sorgun Kadısı Veliüddin, ayrıca Osmancık'ta ikinci bir eve sahip idi. Çalınan malları arasında birkaç bin guruş ile dolu iki sepet vardı ki, o dönemde orta halli bir ev, 50-100 guruşa satılıyordu. Ayrıca iki deve, iki at ve bir köle kadının Sorgun'daki evinden çalınmıştı. Üstelik Veliüddin efendinin Osmancık'taki evi aynı eşkiya reisi tarafından yağmalandıktan sonra kadı kaybolan ve kırılan porselen (fağfur) fincan ve taslarından yakınmaktaydı. Çorum'a 1004/1595 yılında kadı olarak yeni atanan Mehmet Efendi Musa'nın ise, gelir gelmez Çorum'da mülk sahibi olduğunu görmekteyiz. Kubbeli mahallesinde bulunan bir kadının evini 4020 akçeye aldığı gibi, aynı mahallede bulunan bir başka ev için 2000 akçe ödenmiştir. İkinci eve bitişik olan bir başka bahçe ise, Mehmet Efendi tarafından 10.000 akçeye alınmıştır. Bunun dışında Muslu Çelebi ve Oveys Efendi adlı kadılarında, Çorum'da mülk edindiği anlaşılmıştır. Şeriye sicillerinde 'şühüdülhal' arasında da isimleri sık sık geçen bu kadı veya eski kadıların, kent ayan ve eşrafından sayıldıkları görülmektedir.¹³³

Suraiya Faraqhi'nin, şerriye sicillerinden faydalanarak aktardığı bu bilgilerden anlaşılıyor ki, şehre kadı olarak atanan kişiler ya önceden zengin oldukları için kadı olarak atanıyorlar ya da kadı olarak atandıktan sonra varlıklı bir kişi haline geliyorlardı.

Çorum idari kadrosunda görev yapan bir diğer kişi de şehir kethüdasıdır. Görevi milletin meselelerini kadıya aktarmaktır. Ayrıca hukuki davalarda da bulunup, şehirdeki vergi, iltizam ve memur tayini gibi işlerle de ilgilenmişlerdir.¹³⁴

16. yüzyılın sonunda Çorumluların günlük yaşamlarında en çok rastladıkları kişi, "şehir kethüdası" Yusuf b Maksud idi. Görev ve işbaşına gelme tarzı iyice belirlenmediği halde, rol aldığı olaylar çok çeşitli ve sayılmayacak kadar fazla idi. Yusuf kethüdanın Taceddin Paşa vakıflarının mütevellisine kaymakamlık yaptığından Kapan Hanı'na kiracı bulunduğu anlaşılmaktadır. Çorum halkı ile sancakbeyi Cafer Bey arasındaki davada, Yusuf kethüda yine önderlik yapmıştır. Zira Çorum kadısına hitaben yazılan ve Cafer Bey'e borçlarını ödemesini emreden ferman, Yusuf b Maksud'un aracılığıyla Çorum kadısına teslim edilmiştir. Çorum'a yeni bir muhtesip getiren 'mahruse-i Çorum ayanı' arasında, şehir kethüdasının da bulunduğu görülmektedir. Kentin işleriyle bu kadar yakından ilgilenen Yusuf kethüda, aynı zamanda özel işlerini de ihmal etmemiştir. Çorumluların birine 14 altına bir çuha kaftan ferace ve ayrıca 4,5 akçe borç verdiği ve alan kişinin protestolarını hiçe sayarak, parasını mahkeme kanalıyla geri aldığını görmekteyiz.¹³⁵

¹³² Faraghi, *a.g.e.*, 90.

¹³³ Faraghi, *a.g.e.*, 90-91. Ayrıca Bk: Suraiya Faraqhi, *Devlette Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, (İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2016), 190-192.

¹³⁴ Mehmet Canatar, "Kethüda", *TDVİA*, c.25 (Ankara: TDVY, 2002), 333.

¹³⁵ Faraghi, *a.g.e.*, 91. Ayrıca Bk: Suraiya Faraqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev: Gül Çağalı Güven, Özgür TÜresay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 322.

Buradan da anlaşılıyor ki 16.yüzyılda Çorum şehrinde görev yapan idari kadronun içinde şehir kethüdası fazlasıyla aktif bir rol oynamıştır. Sadece kadı ile ilgili işlerle ilgilenmemiş ayrıca sancakbeyinin meseleleriyle de meşgul olmuştur.

Sonuç olarak Çorum idari kadrosunda çalışan birçok kişi bulunmakta olup, görevleri şehri Osmanlı Devleti adına yönetmektir. Devlet oluşturduğu bu sistemle halkın güvenliğini sağlamaya çalışmış ve sorunlara çözüm getirmiştir. Örneğin halkın bir şikâyeti olduğunda çözülmesi için şehre kadı atamış ve kadı ile sancakbeyinin de birbirlerini denetlemesini sağlayan sistemi oluşturmuştur. Böylelikle devlet kendi bünyesinde çalıştırdığı memurlarıyla şehirde varlığını hep hissettirmiş ve otoritesini sağlama almıştır.

2.3.2. 1455/56 Tarihli Maliyeden Müdevver 00354 Numaralı Deftere Göre Çorum Şehrine Bağlı Cemaatler, Köyler ve Mezralar

2.3.2.1. Cemaatler

Malazgirt Savaşı (1071) ile birlikte Türkler Anadolu'ya büyük bir göç harekâtına başlamıştır. Anadolu'ya göç eden guruplar burada kendilerine beylikler kurarak, Anadolu'nun Türkleşmesinde kalıcı bir yapı oluşturmuşlardır. Konargöçer olarak adlandırılan bu guruplar yerleşik bir düzene geçseler de bir şekilde göç harekâtına devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti döneminde de bu konargöçerler Rumeli bölgesine gönderilerek orada da bir kalıcı yapı oluşturulması sağlanmıştır. Ayrıca bu konargöçer guruplar biraz serbest bir yaşam sürdürüklerinden dolayı devlete isyan etme olasılıkları da yüksektir. Bu bağlamda Kanuni döneminde özellikle Oğuzlara mensup aşiretler, cemaat adı verilen guruplara ayrılmış ve başlarına beğ ya da kethüda adı verilen kişiler getirilerek güçleri azaltılmaya çalışılmıştır.¹³⁶

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, konargöçer olarak adlandırılan topluluklar ve aşiretler üzerinde bir disiplin sağlamak için, onları cemaat adı verilen guruplara bölmüştür. Nihayetinde cemaat adı verilen bu topluluklar büyük oranda disiplin altına alınan konargöçerlerden ve çeşitli mesleki görevleri üstlenen gruplardan oluştuğu görülmektedir. 1455/56 tarihli Maliyeden Müdevver 00354 numaralı deftere göre Çorum şehrinde yaşamış olan cemaatler aşağıdaki gibidir:

¹³⁶ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453/1650) I*, (Ankara: TTKB, 2009), VII/VIII.

Tablo 2.1: 1455/56 tarihinde Çorum'da yaşayan cemaatlerin listesi.

CEMAAT İSİMLERİ ¹³⁷	SAYFA	CEMAAT İSİMLERİ	SAYFA
Cema'at-i Etrakiyye ¹³⁸	8	Cema'at-i Fazıl Bey	68
Cema'at-i Yörügan-ı	9	Cema'at-i Polad Bey	69
Kastamonu ¹³⁹		Cema'at-i Nökerân-ı Tursun Bey	
Cema'at-i 'Ali Paşa Bey	22	Cema'at-i Nökerân-ı Yakub Bey	70
Veled-i Hacı Çelebi ¹⁴⁰			
Cema'at-i Evlâd-ı Şeyh ¹⁴¹	36	Cema'at-i Ramazanlu	70
Cema'at-i Re'aya-ı Melikşah	64	Cema'at-i Tataran ¹⁴²	78
Cema'at-i Nökerân-ı	66	Cema'at-i Baltulu ¹⁴³	81
Mahmud Çelebi			
Cema'at-i Nökerân-ı	67	Cema'at-i Artuk Şah ¹⁴⁴	83
Hüseyn Bey veled-i Gıyas			
Bey			
Cema'at-i Nökerân-ı Hızır	67-68	Cema'at-i Bahadin Beg ¹⁴⁵	84
Bey veled-i Kiçi Bey			
Cema'at-i Nureddin ¹⁴⁶	85	Cema'at-i Eminlik ¹⁴⁷	110

¹³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Maliyeden Müdevver Defter*, 00354.

¹³⁸ Çorum bölgesindeki cemaatlerden Etrakiyye Cemaati, Bayad boyuna mensup olup Çorum'un kazası Bayadözü'nde yaşamışlardır. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e.*, C. 2, 825.

¹³⁹ Cema'at-i Yörügan-ı Kastamonu Cemaati, Kastamonu Yörükleri taifesine mensup olup, Çorum şehrinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e.*, C.3, 1343.

¹⁴⁰ Ali Paşa Cemaati Beğdili boyundan olup Çorum'a bağlı Beğdili kazasında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e.*, C. 1, 120.

¹⁴¹ Cema'at-i Evlâd-ı Şeyh, Eymür boyuna mensup olup, Çorum şehrinde yaşamışlardır. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e.*, C. 5, 2125.

¹⁴² Tataran Cemaati, Moğol boyuna mensuptur ve Çorum'un Bayadözü kazasında yaşamışlardır. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e.*, C. 5, 2176.

¹⁴³ Baltulu Cemaati, Moğol Tatarları taifesinden olup, Moğol boyuna mensuptur ve Bayadözü'nde yaşamışlardır. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e.*, C. 1, 235.

¹⁴⁴ Artukşah Cemaati ise Moğol Tatarları taifesine mensup olup, Moğol boyundandır. Çorum'un kazası Bayadözü'nde yaşamışlardır. Ayrıca bu Cemaat 1520-21 ile 1576-77'de de varlığını sürdürmüştür. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e.*, C. 1, 154.

¹⁴⁵ Bahaddin Beğ Cemaati Moğol Tatarları taifesine mensuptur. Beğdili boyundan olup, Bayadözü'nde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e.*, C. 1, 218.

¹⁴⁶ Nureddin Cemaati Moğol Tatarları taifesindedir ve Moğol boyuna mensuptur. Çorum Bayadözü'nde yaşamışlardır. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e.*, C. 4, 1770.

¹⁴⁷ Eminlik Cemaati Moğol Tatarları taifesindedir. Beğdili boyuna mensup bir cemaattir ve Bayadözü'nde yaşamışlardır. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e.*, C. 2,775.

Cema'at-i Çoban Otağı ¹⁴⁸	86	Cema'at-i Abdül ¹⁴⁹	111
Cema'at-i 'Ayan ¹⁵⁰	88	Cema'at-i Karataylı ¹⁵¹	112
Cema'at-i Keremeddinlü	89	Cema'at-i Yörükân-ı Namazlı	112
Yüzü			
Cema'at-i Satı Yüzü	91	Cema'at-i Ekzen yurdu ¹⁵²	114
Cema'at-i Apacı ¹⁵³	93	Cema'at-i Bahaddinlü ¹⁵⁴	114
Cema'at-i Ulu Otağ ¹⁵⁵	95	Cema'at-i Keremeddinlü	115
Cema'at-i Gündoğmuş ¹⁵⁶	99	Cema'at-i Bayramlı	116
		Cema'at-i Tatlı ¹⁵⁷	
Cema'at-i Baytu ¹⁵⁸	106	Cema'at-i Çalış ¹⁵⁹	117
Cema'at-i Öküz Otağ ¹⁶⁰	107	Cema'at-i Nökeran ki Ulufe...	133
Cema'at-i Çalış Otağı ¹⁶¹	108	Tatar Cemaati Türkleri ¹⁶²	182

¹⁴⁸ Çoban Otağı Cemaati, Tataran-ı Gayiban taifesinden olup, Bayad boyundandır, Bayadözü'nde yaşamışlardır. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 2, 556.

¹⁴⁹ Abdül Cemaati Moğol Tatarlarından olup, Bayadözü'nde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 1, 9.

¹⁵⁰ Ayan Cemaati Moğol Tatarları taifesindedir. Moğol boyundan olup, Bayadözü'nde yaşamışlardır. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 1, 193.

¹⁵¹ Karataylı Cemaatide, Moğol Tatarları taifesinden olup, Moğol boyuna mensuptur. Bayadözü'nde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Halaçoğlu, *a.g.e*, C.3, 1320.

¹⁵² Ekzen Cemaati ise Tatar taifesine mensuptur ve Bayad boyundandır. Bayadözü'nde yaşamışlardır. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 2, 796.

¹⁵³ Apacı Cemaati, Tatar taifesindedir ve Beğdili boyuna mensuptur. Bu cemaatin yaşadığı yer Bayadözü'dür. Ayrıca Apacı Cemaati 1576-77'de de devamlılık göstermiştir. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 1, 139.

¹⁵⁴ Bahaddinlü Cemaati Tatar taifesindedir. Bu cemaat Beğdili boyuna mensup olup, Bayadözü'nde yaşamıştır. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 1, 219.

¹⁵⁵ Ulu Otağ Cemaati Moğol Tatarlarından olup, Moğol boyuna bağlıdır. Çorum'un Bayadözü kazasında yaşayıp 1520'lerde de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 5, 2254.

¹⁵⁶ Gündoğmuş Cemaati, Moğol Tatarları taifesindedir ve Bayad boyuna mensuptur, Bayadözü'nde yaşamıştır. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 2, 930.

¹⁵⁷ Tatlı Cemaati, Tataran-ı Gayiban Cemaati taifesinden olup, Kıpçak boyuna mensuptur. Çorum'un Bayadözü kazasında yaşamışlardır. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 5, 2179.

¹⁵⁸ Baytu Cemaati, Moğol Tatarları taifesinden olup, Moğol boyundandır ve Bayadözün'de yaşamışlardır. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 1, 279.

¹⁵⁹ Çalış Cemaati, Tataran-ı Gayiban taifesindedir ve Moğol boyuna mensuptur. Bayadözü'nde ikamet etmişlerdir. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 2, 500.

¹⁶⁰ Öküz Otağı Cemaati Eymür boyuna mensup olup, Çorum'un Katar nahiyesinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca bu cemaat 1576-77 yıllarında da varlığını sürdürmüştür. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 4, 1825.

¹⁶¹ Çalış Otağı Cemaati ise Moğol Tatarları taifesinden olup, Moğol boyuna mensuptur. Çorum'un Bayadözü kazasında yaşamışlardır. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 2, 500.

¹⁶² Tatar Cemaati Türkleri ise Kıpçak boyuna mensup olup, Çorum'un Çat nahiyesinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 5, 2172.

Cema'at-i Baş Üyük ¹⁶³	109	Cema'at-i Nökerân-ı Hüseyin Bey(g)	184
Cema'at-i Yamanoglu ¹⁶⁴	110	Cema'at-i Nökerân Kasım Bey	192
		Cema'at-i İlyas Bey	192

Sonuç olarak 1455/56 tarihli tahrir defterinden çıkardığımız cemaatlerin içerisinde Beğdili, Moğol, Bayad, Eymür, Kıpçak gibi boylardan oluşan guruplar olduğu görülmektedir. İncelediğimiz cemaatlerin arasında en çok Moğol boyundan cemaatlerin olduğu açıkça belli olmaktadır. Anadolu'ya yerleşmiş olan Moğolların bir kısmı Timur tarafından Orta Asya'ya, diğer bir kısmı da Mehmed Çelebi tarafından balkanlara gönderilmiş olsa da cemaatler şeklinde yaşayan Moğollar bir şekilde Orta Anadolu'da tutunmayı başarmışlardır.¹⁶⁵ Çorum şehrindeki cemaatlerin büyük bir çoğunluğunun Çorum'un kazası Bayadözü'nde olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca 1455/56'da ki cemaatlerin sayısı 1576 tarihli tahrir defterinde yirmi altı olarak görülmektedir.¹⁶⁶ Ancak bu rakam bizim çevirdiğimiz 1455/56 tarihli tahrir defteri ile uyuşmamaktadır. Çünkü bu defterdeki cemaatlerin sayısı kırk küsur olarak görülmektedir ve 1576 tarihli tahrir defterde geçen rakamla denk düşmemektedir. Üstelik bu kitapta oluşturulan tabloda da bizim çeviri yaptığımız kaynak olan 1455/56 tarihli tahrir defterinden yararlanılmış olunduğu halde cemaatlerin sayısı az olarak verilmiştir. Buradan çıkardığımız sonuç ya bazı cemaatler gözden kaçırılmış ya da defter tam olarak incelenememiştir. Ancak şu durum gayet açıktır ki 1455/56 tarihli tahrir defterinde Çorum şehrinde yirmi altıdan çok daha fazla cemaat bulunmaktadır.

¹⁶³ Baş Üyük Cemaati, Moğol Tatarları taifesinden olup, Moğol boyuna mensuptur. Bayadözü'nde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bk. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 1, 252.

¹⁶⁴ Yamanoglu Cemaati Moğol Tatarlarındandır ve Moğol boyuna mensuptur. Çorum'un Bayadözü kazasında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Halaçoğlu, *a.g.e*, C. 5, 2313.

¹⁶⁵ Şahbaz, *a.g.e*, 125.

¹⁶⁶ Mustafa Engin, Murat Alandağlı vd, *a.g.e*, 23.

2.3.2.2. Karyeler

Tablo 2.2: 1455/56 tarihinde Çorum şehrine bağlı köylerin listesi.

KARYE İSİMLERİ ¹⁶⁷	SAYFA	KARYE İSİMLERİ	SAYFA
Karye-i Hisarcık	1	Karye-i Demürçi	46
Karye-i Şeyh Ali	2	Karye-i Maza	47
Karye-i Kozlu-viran	3	Karye-i Gümüşgi	48
Karye-i Ayruyağ	5	Karye-i Bel-viran	49
Karye-i Kara-köy	8	Karye-i Kaşak	50
Karye-i Çiftlik	9	Karye-i Bahadin	50
Karye-i Hasan-Diğın	10	Karye-i Ada-depe	51
Karye-i Kum-köy	11	Karye-i Kutuğın (Kuşuğın)	53
Karye-i Demürçiyan	12	Karye-i Karaca-kaya	55
Karye-i Hatun-köy	13	Karye-i Kuru-çay	56
Karye-i Koçaç	14	Karye-i Gökçelü	57
Karye-i Orta-Tir	18	Karye-i Bilhane/ Balhane	59
Karye-i Bey-dili	21	Karye-i Çukur Köy	60
Karye-i İbrük/ İrük	23	Karye-i Saray-i Katar	64
Karye-i Öran/ Ören-sekü	25	Karye-i Konarı	72
Karye-i Ak-kilis	27	Karye-i Arucak	74
Karye-i Esed Köy	28	Karye-i Anbarcı	75
Karye-i Kayı	29	Karye-i Kızıl Evran	79
Karye-i Ağcacuklu	31	Karye-i Eğëran Yurd-i Çağatay	80
Karye-i Baş-ovacık	34	Karye-i Kara-pınar	82
Karye-i Pancarlık	36	Karye-i Olahanı Tatarlar	84
Karye-i Çarkeş	37	Karye-i Etrakiyye Çoban Oğlu Köyü	87
Karye-i Kunduzlar	38	Karye-i 'Abdah Özü	97
Karye-i Göl	39	Karye-i Cebra'illü	98
Karye-i Buluzmend	42	Karye-i Yenice ve Taş-ağıl	98
Karye-i Divân Köy	43	Karye-i Çalışlu	100
Karye-i Hacı Köy	44	Karye-i Bayramlu	101
Karye-i Kuşu	45	Karye-i Mahmudlu	102

¹⁶⁷ BOA, MAD. d, 00354.

Karye-i Yollu	103	Karye-i İlmek Köy Divan Üyük (?)	159
		Karye-i Çelttek Divan Üyük	
Karye-i Tatlar	103	Karye-i 'Amr-bin/bey	160
Karye-i Kızıl-tolaklu	109	Karye-i Sarı-Bey	161
Karye-i Eymirlü	109	Karye-i Çorum Divani Melik Eymir	162
Karye-i Çerçi ve Cema'at-i Tatlar	116	Karye-i Şeyhlik	163
Karye-i Ulu-pınar	134	Karye-i Hacı Bey ağacı	164
Karye-i Ilıca	135	Karye-i Taş-pınar	165
Karye-i Ayaruk	136	Karye-i Gazan Köy	166
		Karye-i Kara-ağaç	166
Karye-i Kavşud (Karşud)	137	Karye-i Kula-Hacı	167
Karye-i Tat Köy	138	Karye-i Paşa-köy	168
Karye-i Büged	139	Karye-i Turhun	170
Karye-i Kuru-çay	140	Karye-i Çiftlik-i Nasrah	170
Karye-i Serpin tâbi' -i Göleyman	141	Karye-i Faris	171
Karye-i Çalica (Çamca)	141	Karye-i Kulaca	172
Karye-i Kılıç-viran	142	Karye-i Kurumcuk	173
Karye-i Ak-Sunkur	143	Karye-i Akca-kilise	175
Karye-i Bayat	144	Karye-i Ala-yundlu	175
Karye-i Yakacık	145	Karye-i Güğercinlik ...	177
Karye-i Göynük	146	Karye-i Dere-köy	178
Karye-i Seyfu'd-din Divan	146	Karye-i Kulacık	178
Karye-i Gürcü ve Mezra'a-i Kuşcu	147	Karye-i Kula-Hacı	179
Karye-i Yakacı	149	Karye-i Hacı-köy	179
Karye-i Gazan Köy	151	Karye-i Sağmalca (Salmalca)	180
Karye-i Kazuk	152	Karye-i Alikı	181
Karye-i Uluköy Divan Kara-bürçek	153	Karye-i Karaca-viran tabi' -i Göleyman	182
Karye-i Uç Köy	154	Karye-i Çay-köy	184
Karye-i Yalacık	155	Karye-i Türkler	185
Karye-i Divan Köy	156	Karye-i Ayas-köy	186
Karye-i Maza	157	Karye-i 'Acemi	214
Karye-i Kızılca-viran	190	Karye- Sülkakin-ken	216
Karye-i Ferzende (Mervend)	193		

Karye-i Bayır Köy	194	Karye-i Çıkruklu	217
Karye-i Tanrı-vermiş	195	Karye-i Çeltük	217
Karye-i Karaca-pınar	196	Karye-i Delüler	218
Karye-i Ak-pınar	197	Karye-i Macar	219
Karye-i Delüler	198	Karye-i Yuva tabi'-i Afşar	219
Karye-i Kara-Bey	198	Karye-i Kadı	220
Karye-i İncügez maa Koz-viran	199	Karye-i Saru-kamış	221
Karye-i İnal-özü	200	Karye-i ÇarukKutbul	222
Karye-i Ağca Köy	202	Karye-i Aclılar Köy	223
Karye-i Nökerân ki Tımar ...	208	Karye-i Kürdük	224
Tursun Bey			
Karye-i Kızıl-viran	209	Karye-i Pancarlık tâbi'-i Divan Afşar	225
Karye-i Sunuktay (Sunuktac)	211	Karye-i Seyfele-çat	226
Karye-i Karı-köy (Seri)	212	Karye-i Sapa-kol	229
Karye-i Marazdar Divan Avşar	212	Karye-i Kozlu-köy	230
Karye-i Kız-oğlu	213	Karye-i Kilis Köy	231

2.3.2.3. Mezralar

Tablo 2.3: 1455/56 tarihinde Çorum şehrine bağlı mezraların listesi.

MEZRA İSİMLERİ ¹⁶⁸	SAYFA	MEZRA İSİMLERİ	SAYFA
Mezra'a-i Girüşkü	2	Mezra'a-i Turğudtâbi'-i Büged	140
Mezra'a-i Başmakçı	5	Mezra'a-i Kımık	143
Mezra'a-i Hasa	7	Mezra'a-i Ekin	155
Mezra'a-i Beydili	9	Mezra'a-i Begroz	157
Mezra'a-i Lapa	32	Mezra'a-i Sadru'd-din	158
Mezra'a-i Emirşâh/ Eymirşâh	32	Mezra'a-i Bican Melik	161
Mezra'a-i Kalın-pelit	33	Mezra'a-i Namazî	161
Mezra'a-i Kilise-özü	34	Mezra'a-i Emir (Eymir) 'Ali	161
Mezra'a-i Ovacık-küçük	35	Mezra'a-i Serpin	161
Mezra'a-i Sarvaşah	41	Mezra'a-i Salkunşah	169
Mezra'a-i Kuruca Ekin	41	Mezra'a-i Çiftlik-i Ürkü	176
Mezra'a-i Alayund	42	Mezra'a-i Dere-köy	183
Mezra'a-i Feryâl/Feryâd	42	Mezra'a-i Tamurcuk (Tomurcuk)	183

¹⁶⁸ BOA, MAD. d, 00354.

Mezra 'a-i Kırk-dilim	42	Mezra 'a-i Tekür Pınarı	187
Mezra 'a-i Kozlu-dere	42	Mezra 'a-i Basım-sunca	191
Mezra 'a-i Hacılar	42	Mezra 'a-i Tulha	191
Mezra 'a-i Viran Pınar	42	Mezra 'a-i Yeni	195
Mezra 'a-i Kozluca	42	Mezra 'a-i Bin-kavak	225
Mezra 'a-i İnal	42	Mezra 'a-i Ahurcuk	225
Mezra 'a-i Pınar-başı	42	Mezra 'a-i Yılgun-ovacığı	226
Mezra 'a-i Çomağı-uzun	42	Mezra 'a-i Viran	228
Mezra 'a-i Evcilü	44	Mezra 'a- Koçra/ Koca 'Ali	228
Mezra 'a-i Paşalu	57	Mezra 'a-i Şeyh	232
Mezra 'a-i Ak-kaya	58	Mezra 'a-i Ahi Beğlik	232
Mezra 'a-i Sabahlu	59	Mezra 'a-i Kara-dere	232
Mezra 'a-i 'Aliki	61	Mezra 'a-i Bahar	232
Mezra 'a-i Çiftlik	63	Mezra 'a-i Buka	232
Mezra 'a-i Kasablar tâbi 'Konarı	73	Mezra 'a-i Yaruk	232
Mezra 'a-i İlhan	100	Mezra 'a-i Zengi	232
Mezra 'a-i Alcalu ve Acı-öz ve Tuncar	106	Mezra 'a-i Horaç 'Ali	232
Mezra 'a-i Basan	136	Mezra 'a-i Gazi	232
Mezra 'a-i Serf Oğlu	136	Mezra 'a-i Fenmah	232
Mezra 'a-i Tazlak	137	Mezra 'a-i Nemazi/ Namazi	232
Mezra 'a-i Ak-sekü	138	Mezra 'a-i Yılanlu	232

1455/56 tahrir defterine göre Çorum merkeze bağlı olan köy sayısı yaklaşık olarak yüz elliye bulmaktadır. 1576 tahrir defterine baktığımızda da bu sayı aşağı yukarı aynı seviyededir.¹⁶⁹

1455/56'da ki mezra sayısına baktığımızda yaklaşık olarak seksen mezranın olduğunu görmekteyiz. 1576'da ki mezra sayısında ise köy sayısında olduğu gibi bir eşitlik olmadığını ve mezra sayısının yaklaşık olarak otuzlarda kaldığı görülmektedir.¹⁷⁰ Yani 1455/56'da ki mezra sayısı, 1576'da ki mezra sayısının yaklaşık olarak iki katıdır. Yıllar geçtikçe mezra sayısındaki azalmaya neyin sebep olduğunu yorumlamak gerekirse; Buradaki birinci sebep insanların küçük yerlerde yaşamak yerine, daha büyük yerleri tercih etmesinden dolayı gerçekleşen göç ile mezraların ortadan kalkması düşünülebilir. İkinci sebep ise daha önce mezra olan yerleşkelere, konargöçer olarak yaşayan kişilerin

¹⁶⁹ Mustafa Engin, Murat Alandağlı vd, *a.g.e.*, 34-38.

¹⁷⁰ Mustafa Engin, Murat Alandağlı vd, *a.g.e.*, 34-38.

yerleştirilmesi ile buraların büyümesi sağlanmış ve eskiden mezra olan yerler köye dönüşmüştür.

2.3.3. Çorum Şehri Sosyal Yapı

Çorum'un Osmanlı dönemindeki nüfusu hakkında bilgi vermeden önce yaklaşık olarak nüfusun nasıl hesaplandığını belirtmekte fayda olacaktır. Ömer Lütfi Barkan nüfusu hesaplarken her haneyi ortalama beş kişi olarak düşünmüş ve yaklaşık nüfusu o şekilde ortaya koymuştur. Bu hesaplama şekli diğer birçok tarihçi tarafından da kabul görse de bazıları bu rakamı az bularak sayının yedi olması gerektiğini, bazıları ise fazla bularak üç buçuk olması gerektiğini savunmuşlardır.¹⁷¹

2.3.3.1. Nüfus

XV. ve XVI. yüzyıllar arasında Çorum şehri nüfus olarak tamamen Müslümanlardan oluşmaktadır. Yalnız 1521'de altmış veya yetmiş kişilik bir Yahudi topluluğu şehirde yaşamıştır. Bunların II. Bayezid döneminde ülkeye gelerek iskân edilen İspanyol sürgünler olduğu düşünülmektedir. Sonrasında bu Yahudi gurup şehirde ki iktisadi ve sosyal hayatı yetersiz buldukları için şehirden ayrılmışlardır. Ayrıldıklarına en büyük kanıt olarak da 1576 tahririnde burada yaşayan 10.000 kişilik nüfusun tamamının Müslümanlardan oluştuğunu gösterilebilir.¹⁷² Ancak Hans Dernschwam 1553 yılında Çorum'a uğramış ve burada Türk, Ermeni ve Rumların birlikte yaşadıklarını kaydetmiştir. Ayrıca Çorum'da dolaşırken yanına birçok esir Macar ile Hans adında bir Alman'ın geldiğini ve onun çul dokumacılığı ile uğraştığını söylemiştir.¹⁷³ Tartışmalı olsa da Dernschwam'ın verdiği bilgiler 1521 sonrasında da Çorum'da Müslümanların dışında bazı toplulukların yaşadığı bilgisini bize vermektedir.

1455'de Çorum şehri altı mahalleden oluşmuş olup, 438 kayıtlı nefer, yani askerlik çağına gelmiş kişi yaşamıştır. Bu kayıtlı kişilerden on tanesi mücerret, yani bekâr olup, yalnız yaşamaktadır. Sanayi öncesi toplumlarda nüfusun üçte birini veya üç buçukta birini bu askerlik çağına gelmiş kişiler oluşturmuştur.¹⁷⁴ Buradan yola çıkarak 1455 tahririnde kayıtlı olan 428 neferi hane sahibi olarak düşündüğümüzde, bu sayıyı üç

¹⁷¹ Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, sy. 32 (1979): 332.

¹⁷² İlhan Şahin, "Çorum", *TDVİA*, c. 8 (İstanbul: TDVY, 1993), 375.

¹⁷³ Dernschwam, *a.g.e.*, 269, 298.

¹⁷⁴ Öz, *a.g.e.*, 9; İslamoğlu-İnan, *a.g.e.*, 207, Tablo IV.3.

veya üç buçuk ile çarparsak Çorum'un o dönemki tahmini nüfusunun 1200 ile 1500 arasında olduğunu tahmin edebiliriz. Bir başka hesaplama şekli olan Barkan'ın her haneyi beş kişi sayma metodundan yola çıkarsak, bu seferde tahmini nüfus 2000-2200 arasındadır.

1520'lere geldiğimizde ise Çorum'da ki nefer sayısı 1339'u bulmuş ve kasaba orta boy bir şehir halini almıştır. Bu 1339 neferin 907'si evli, 432'si de bekârdır. Buradan yola çıkarak çoğunluğun kabul ettiği Barkan'ın hesaplaması ile Çorum şehrinin tahmini nüfusu 4.500 civarındadır. 1576'da ise 2984 nefer kaydedilmiş olup bunlardan 1750 tanesi bekârdır. Mahalle sayısı 42' ye kadar çıkarak toplam nüfus 8.000 ile 9.000 arasına kadar yükselmiştir.¹⁷⁵

Çorum'da 1455'den, 1576'ya kadar nüfusun bu kadar hızlı bir şekilde artmasının sebebi şehre yapılan göçler mi, yoksa ölüm oranındaki düşüş mü bu durum tam olarak saptanamamıştır. Ancak bu artış sadece Çorum özelinde olmamış, Anadolu'nun büyük bir kısmında görülmüştür. Bu sebepten dolayı nüfus artışındaki bu hız doğal bir şey olarak değerlendirilebilir. Çorum XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca hızlı gelişen bir şehir olsa da Ankara, Kayseri ve Tokat gibi şehirlerin seviyesine çıkamamıştır. Ancak kendisi gibi orta büyüklükteki şehirler arasında ise en iyi konumda kendine yer bulmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi, İran savaşlarından ve Celali isyanlarından dolayı büyük sıkıntı yaşadığından buradaki insanlar genelde göç etmişlerdir. Doğu Anadolu'dan genelde Sivas ve Kayseri şehirlerine gelen insanların kurdukları mahallelere "*Şarkıyan*" ismi verilmiştir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Çorum şehrinde de "*Şarkıyan*" adlı bir mahalle olduğu görülmüş ve buradan yola çıkarak Çorum şehrinin de Doğu bölgelerinden göç aldığı görüşü öne çıkmıştır.¹⁷⁶

Tahrir defterlerinden hareketle Anadolu'nun büyük bir kısmında olduğu gibi, Çorum şehrinde de nüfus genel olarak artış göstermiştir. 1520 ile 1576 tarihleri arasında Çorum'da ki nüfus artışı yüzde yüz seviyesine ulaşmıştır. 1576 ile 1590 tarihleri arasında ise nüfus artışı belli seviyede devam etmiş ancak son on yılda çıkan karışıklıklar nüfustaki artış oranının yavaşlamasına sebebiyet vermiştir.¹⁷⁷ Çorum şehrindeki bu nüfus artış oranı beraberinde mahalle sayısında da büyük bir artışa neden olmuştur. Örneğin 1530'da

¹⁷⁵ Öz, *a.g.e.*, 9; İslamoğlu-İnan, *a.g.e.*, 207, Tablo IV, 3.

¹⁷⁶ Şerif Korkmaz, "Çorum'da Nüfus ve Göç Hareketleri", *Osmanlı Döneminde Çorum*, ed. Ahmet Sezikli, Ramazan Karaman, Ali İlca, Ubeydullah Sezikli, (Çorum: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2004), 408-409; Rafet Metin, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Çorumlu Kazasında (Nefs-i Çorumlu) Teşekkül Eden Mahalleler" *The Journal of Academic Social Science Studies II*, sy. 26 (2014): 299.

¹⁷⁷ Bulduk, *a.g.e.*, 28.

mahalle sayısı otuz iken, 1576'da bu rakam kırk sekize yükselerek gelişme göstermiştir. Mahalle sayısındaki bu artıştan yola çıkılarak nüfusta %126,5'lik bir artış oranı oluşturmuştur.¹⁷⁸

Çorum şehrinin XVII. yüzyıl nüfus hareketleri ile ilgili bilgiler biraz kısıtlı olduğundan, burada faydalanılacak kaynak Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi ile sınırlandırılmak zorunda kalmıştır. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Çorum şehrinde bağlı ve bahçeli 4300 evin olduğunu not etmiştir.¹⁷⁹ Buna göre hesaplama yaptığımızda Çorum'da yaklaşık olarak 21.500 kişinin yaşadığı bilgisine ulaşabiliriz. Dolaylı olarak 1576'da 9.000 kişilik bir nüfus olduğunu düşünürsek, 1650'lere geldiğimizde Çorum nüfusunun iki katına çıktığı anlaşılır. Suraiya Faraqhi, Evliya Çelebi'nin bu notlarının biraz şüpheli olduğu görüşünü savunmuş, bu duruma gerekçe olarak da Celali isyanlarını göstermiştir. Bu dönemde Amasya şehrinden, Ankara ve Kırşehir gibi yerlere göç edilmiş ve Amasya nüfus kaybına uğramıştır.¹⁸⁰ Faraqhi'de Amasya gibi bir şehir bu dönemde nüfus kaybederken, küçük bir kalenin dışındaki açık bir şehir olan Çorum'un bu kadar büyüdüğü düşünülemez görüşünü dile getirmektedir. Ancak Evliya Çelebi notlarında Çorum'da bulunan kalabalık bir askeri sınıftan bahsetmiştir.¹⁸¹ Bu askeri sınıftan dolayı Çorum şehrinde geçici bir nüfus artış oranı olabileceği görüşü de yine Faraqhi tarafından belirtilmektedir.¹⁸²

Çorum'un XVIII. yüzyıl nüfusu ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. Dönemin nüfusu ile ilgili faydalanabilecek kaynaklar avarızhane ve bedel-i nüzul defterleridir.¹⁸³ Bu defterlerde kaydedilen hane sayılarından şehrin nüfusu ile ilgili kesin olmayan bilgiler elde edilebilmiştir.¹⁸⁴

1735 avarız ve 1736 tarihli bedel-i nüzul defterlerinde, Çorum merkez kazasında 140. 5 avarızhanesi kayıtlıdır. Her avarızhanesinde 10 ile 15 evli nefer bulunduğunu ve bunlarında gerçek bir hane olduğunu kabul edersek, Çorum'da 1400-2100 hane bulunuyordu. Buna göre Çorum'da, 7000-10500 arasında bir nüfus yaşıyordu.¹⁸⁵

¹⁷⁸ Korkmaz, *a.g.e.*, 409.

¹⁷⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 493.

¹⁸⁰ Mustafa Akdağ, *Celali İsyancıları (1550-1603)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 253.

¹⁸¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 493.

¹⁸² Suraiya Faraqhi, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum", *Çorum Tarihi*, ed.

Mustafa Ercan, İrfan Yiğit, (Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2015), 84-85.

¹⁸³ Avarız Osmanlı maliyesinde vergi ve bütçe terimi anlamlarına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde vergi ve nüfus sayımında hane sayısı dikkate alınmaktadır. Yapılan sayımlarda vergi verecek kişiler dikkate alındığından, sadece aile reisleri ve para kazanacak durumda olanlar sayılır, diğerleri bekâr olarak gösterilirdi. Sonuç olarak vergilerin toplanması için oluşturulan bu yapı nüfusun ortaya çıkmasına da yardımcı olmuştur. Bu konuda Bk. Halil Sahillioğlu, "Avarız", *TDVİA*, c. 4 (İstanbul: TDVY, 1991), 108.

¹⁸⁴ Korkmaz, *a.g.e.*, 409.

¹⁸⁵ Korkmaz, *a.g.e.*, 410.

Sonuç olarak 1576'da yaklaşık olarak 10.000 kişilik bir nüfus varken, 1650'de Evliya Çelebi'nin kayıtlarında nüfus yaklaşık olarak 21.000'lere ulaşmıştır. 1735'de ise nüfusun yaklaşık olarak 10.500 olduğu düşünülmüştür. Bu veriler göz önüne alındığında 1576 ile 1735 tarihleri nüfus olarak birbirlerine yakın olarak gözükmektedir. Ancak Evliya Çelebi'nin 1650'de kaydettiği 21.000 kişilik nüfus 1576 ve 1735'e göre tamamen zıt bir rakamdır. Bu durumda ya Evliya Çelebi'nin rakamlarına şüpheyle yaklaşmak gerekir, ya da Evliya Çelebi'nin notlarında bahsettiği kalabalık askeri gurubun Çorum'da nüfusu geçici olarak arttırdığı gerçeğine inanmak gerekir. Böylelikle 1650'de ki nüfusu geçici olarak kabul edersek, 1576 ile 1735 tarihleri arasında Çorum'da ki nüfusun aynı seviyede olduğunu düşünebiliriz.

XIX. yüzyıl Çorum nüfusu ile ilgili kesin bilgilerin olduğu dönemdir. Çünkü bu dönemde Padişah II. Mahmud (1808-1839) Osmanlı Devleti adına ilk modern nüfus sayımını yaptırmıştır. Yapılan sayımda askere alınacak kişiler belirlenmek istediğinden, gayrimüslim nüfus dikkate alınmamıştır. 1831 yılında yapılan sayımla birlikte Çorum kazasının toplam nüfusu 33.735, merkezin nüfusu ise 10.075 olarak belirlenmiştir. 1881-82-1893 yılları arasında devlet ikinci defa genel bir nüfus sayımı yapmıştır. Çorum bu dönemde Sungurlu ile birlikte Yozgat sancağına bağlı bir kaza olarak görülmektedir. Yapılan nüfus sayımında Çorum kazasının toplam nüfusu 49.057 olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun 48.381'i Müslüman, 497'si Ermeni, 146'sı Rum ve 33'ünü de Hıristiyan'lar oluşturmuştur.¹⁸⁶

Son olarak Çorum şehrinin XX. yüzyıl nüfus hareketleri ile ilgili şunları söyleyebiliriz. Çorum 1894 yılında tekrardan sancak merkezi olmuş ve Ankara'ya bağlanmıştır. Osmaniye, İskilip ve Sungurlu kazaları da Çorum şehrine bağlanmıştır. XX. yüzyılın başlarında Rumeli ve Kafkasya'dan, Anadolu'ya göçler olmuş, bu sebeple Çorum nüfusunda da artış yaşanmıştır. Böylelikle Çorum'un toplam nüfusu 202.601'e yükselmiş ve bunun 197.798'ini Müslümanlar oluşturmuştur. Çorum merkezin toplam nüfusu ise 80.973 kişiden oluşmuştur. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na katılmadan önce asker ihtiyacını karşılamak amacıyla 1914 yılında yeni bir nüfus sayımı daha yapmıştır. Bu sayımda ise Çorum'un toplam nüfusu 251.470 olarak belirlenmiş ve bu

¹⁸⁶ Tahir Kodal, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayeti'nin Nüfus Özellikleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19, sy. 1 (2009): 236-237.

nüfusun 244.625'ini Müslümanlar oluşturmuştur. Çorum merkezin nüfusu ise 84.936 kişiden oluşmuştur.¹⁸⁷

Verilen rakamlardan yola çıkarak bir değerlendirme yapmak gerekirse; 1455 ile 1576 tarihleri arasında Çorum merkezde ciddi bir nüfus artış oranı olmuştur. 1650'de ki nüfusun geçici olduğu düşünülürse, 1576 ile 1831 arasında ise Çorum merkez nüfusu neredeyse aynı seviyede seyretmiş, geçmiş yıllardaki gibi büyük bir nüfus artışı olmamıştır. 1900'lerin başında yapılan nüfus sayımında ise Rumeli ve Kafkasya'dan, Anadolu'ya yapılan göçler sebebiyle Çorum nüfusunda adeta bir patlama yaşanmış ve merkezin nüfusu 80.973 gibi bir rakama ulaşmıştır. 1914'de yapılan bir başka nüfus sayımında ise Çorum merkezin nüfusu 84.936 seviyesine ulaşarak artış devam etmiştir.

2.3.4. Çorum Şehri Ekonomik Yapı

Çorum şehrinin Osmanlı dönemindeki ekonomik yapısını ele almadan önce yol güzergâhlarından bahsetmekte fayda olacaktır. Konumu itibari ile şehrin çevresinden ve içerisinden geçen yolların ticarete ve bu bağlamda ekonomiye bir etkisi olup olmadığını tartışmak gerekir.

2.3.4.1. Çorum Şehri Yol Güzergâhları

Çorum şehrinin ekonomisine yön veren en önemli şey, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde şehzadelerin Amasya'da yaşamış olmasıdır. Çorum şehri de Amasya yolu üzerinde bulunduğu için dolayı bu durumdan faydalanmıştır.¹⁸⁸ Amasya-Ankara yolu yaklaşık olarak 1500'lerin sonlarına kadar İstanbul'a giden resmi yolun belli kısmını oluşturduğundan dolayı bir önem arz etmektedir. Fakat Amasya ve Tokat'ta dâhil olmak üzere doğu illerini içine alan kuzey kervan yolu oluşunca Amasya-Ankara yolu önemini kaybetmiştir.¹⁸⁹ Kuzey kervan yolunun Erzurum-Sivas istikametinde Çorum'da yer almaktadır. Kuzey yolu genellikle çobanların sürülerini götürmek için kullandığı bir yoldur. Çobanlar genelde sürülerini Sivas şehrine getirmişler ve oradan birçoğu Çorum'a doğru yola çıkmıştır. Çorum pazarlarında koyunlar satıldıktan sonra elde kalanlar

¹⁸⁷ Kodal, *a.g.e.*, 238-239.

¹⁸⁸ Sevgi Aktüre, "17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsel Yapının Değişme Süreci", *METU Journal of the Faculty of Architecture Dergisi 1*, sy. 1 (1975): 110.

¹⁸⁹ Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, çev: Nilüfer Epçeli (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010), 269.

Bolu'ya götürülmüştür.¹⁹⁰ Böylelikle Çorum'un bu yol üzerinde bulunması ticaret anlamında şehre fayda sağlamıştır.

Çorum şehri kuzey kervan yolu dışında ticari yönden çokta işlek yollar üzerinde bulunan bir şehir değildir. Genelde köylerde üretilen ürünün toparlandığı ve merkeze iletiildiği bir ara pazar konumunda olmuş ve ekonomisi kendisini idare edecek şekilde devam etmiştir. Fakat XIX. yüzyılın sonlarında Samsun limanını, Çorum üzerinden, Kayseri'ye bağlayan yol önem kazanınca Çorum şehri de ekonomik anlamda büyük bir canlılık yaşamıştır. Böylelikle İç Anadolu'da ki ticari mallar ile Samsun iskelesindeki ürünlerin karşılıklı olarak ulaştırılmasında Çorum şehri bir merkez olmuş ve bu durum da ekonomik yönden şehre büyük bir canlılık katmıştır. 1450'lilerden beri Çorum şehrinde en önemli meslek guruplarından olan dericilik, dokumacılık, demircilik ve bakırcılık gibi meslekler XIX. yüzyılın sonunda en büyük gelir kaynağı haline gelmiştir. Ayrıca bu meslek guruplarına ek olarak cehri ticareti eklenerek ekonomik canlılık devam etmiştir.¹⁹¹

2.3.4.2. Ekonomik Yapı

XVI. yüzyılda Çorum şehrinde en az on sekiz çarşı bulunmaktadır. Bu çarşı içerisinde vakıflara kira ödeyen dükkân sayısı yaklaşık olarak yüz civarındadır. Dükkânı kendine ait olan esnafın sayısı ise tam bilinmediğinden Çorum çarşısında o dönemde kaç tane dükkân olduğu net olarak bilinmemektedir. Ancak Suraiya Faroqhi, bir çarşıda ortalama 10 ile 12 arasında bir dükkân sayısı olduğu varsayımından yola çıkarak Çorum'da da yaklaşık 200 dükkân olduğu şeklinde görüş belirtmiştir.¹⁹² Şehirde ekonomik hayat kendini idare edecek bir şekilde devam etmektedir. Ancak bazı kaynaklarda da Çorum'un XVI. yüzyıl ekonomik hayatından farklı şekilde bahsedilmiştir. Örneğin Hans Dernschwam adlı seyyahın, Çorum'un XVI. yüzyıldaki durumu hakkında verdiği bilgiler farklıdır.

Hans Dernschwam adlı Macar kökenli seyyahın XVI. yüzyılda Osmanlı şehirleri hakkında verdiği bilgiler çok önemlidir. Hans Dernschwam, Anadolu'da birçok şehre gitmiş ve oralar hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Seyyahın Anadolu'da gittiği

¹⁹⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1560*, çev: Neyyir Kalaycıoğlu, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 276.

¹⁹¹ Ali İlca, "Çorum'da Tarihi Bir Yapı: Veliyyüddin Paşa (Velipaşa) Hanı ve Vakfiyesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, sy. 9 (2000): 511-512.

¹⁹² Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev: Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 318.

şehirlere biriside Çorum'dur. 1553 tarihinde Amasya'ya giderken ve Amasya'dan döndükten sonra iki kez Çorum'a uğramıştır. Hans Dernschwam Çorum'un bir Türk şehri olduğunu, büyük bir şehir olmadığını ve neredeyse Viyana'da ki bir köy kadar yer kapladığını belirtmektedir. Etrafında suyun olmadığını, dağın eteğinde kurulduğunu, önünün ise yemyeşil düzlüklerle kaplı olduğunu tarif etmiştir. Etrafta bağ, bahçe olmadığını ve evlerinde kerpiçten yapılmış olduğunu söylemiştir. Evlerin alçak ve çatısız olduğunu, damların toprakla kapatıldığını ve evlerin içinde yaşayan kişilerin muhtemelen fakir olduğunu not etmiştir. Şehirde taşla inşa edilen bir caminin olduğunu söylemiştir. Çorum'da ot bulamadıklarını ve atlara saman verdiklerini yazmıştır. Ayrıca Çorum'a gelmeden neredeyse her yerde pahalı da olsa arpa aldıklarını ancak burada arpanın da olmadığını belirtmektedir. Çorum ekmeklerinin iyi olmadığını ve şarabın da bir Ermeni köyünden getirildiğini ve güzel olmadığını yazmıştır. Şehri dolaşırken yanına Hans adında bir Alman geldiğini ve onun çul dokumacılığı ile uğraştığını söylemiştir. Sonrasında ise Amasya'ya gitmiş ve oradan da İstanbul'a geri dönmek için ikinci defa Çorum'a uğramış, şehrin dışında bir çimenlikte konaklamıştır. Çorum'a giderken buradan Amasya'ya doğru giden birçok deve görmüş ve yüklerinin olmadığını not etmiştir. Ayrıca seyyah develerin padişahın yüklerini taşımak için Amasya'ya gittiği şeklinde görüş belirtmiştir.¹⁹³ Yani Dernschwam gördüğü develerin ticaret için olmadığını, padişahın yüklerini taşımak için Amasya'ya gittiğini söylemektedir.¹⁹⁴

Hans Dernschwam'ın 1555'de Çorum'la ilgili verdiği bilgilere bakarak, şehrin ekonomik durumunun çok kötü olduğunu ve şehirde yaşayanların büyük sıkıntı içinde olduğunu düşünebiliriz. Ancak Suraiya Faroqhi Çorum'un on sekizden fazla çarşısının olduğunu ve Hans Dernschwam'ın buraları görmediğini söylemesi, seyyahın şehri tam olarak gezmediğini düşünmemize sebep olmaktadır. Ayrıca Faroqhi Çorum'da sofçuluğun dışında, diğer geleneksel ticaret kollarının XVI. yüzyılın sonlarına kadar devam ettiğini söylemesi

¹⁹³ Dernschwam, *a.g.e.*, 269, 298.

¹⁹⁴ Hans Dernschwam aktardığı bu bilgiyle 1555 tarihinde Osmanlı padişahının Amasya'da olduğunu bildirmektedir. Bu bilgiden yola çıkarak konuyla ilgili şunları söyleyebiliriz; 1555 tarihinde Osmanlı Devleti'nin başında I. Süleyman bulunmaktadır. Amasya sancağında görevli kişi ise Şehzade Mustafa'dır. 1552 ile 1554 yılları Osmanlı-İran savaşlarının olduğu dönemdir. I. Süleyman sefere bizzat katılmış ve İran Şahı Tahmasp'a karşı büyük bir başarı göstermiştir. Sonrasında Tahmasp barış isteyince, I. Süleyman bu süreci hızlandırmak için Erdebil ve Tebriz'i tahrip edeceği haberini göndermiş ve niyetinin ciddi olduğunu göstermek amacıyla kışı Amasya'da geçireceğini söyleyerek yola çıkmış ve orada konaklamıştır. Böylelikle Tahmasp barış yapmaya mecbur kalmış ve 1 Haziran 1555 tarihinde Amasya Antlaşması imzalanmıştır. Bu konuda Bk. İlhan Şahin, Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması", *TDVİA*, c. 3 (İstanbul: TDVY, 1991), 4. Böylelikle bu bilgi ile Dernschwam'ın aktardıkları karşılaştırıldığında görülüyor ki, padişahın o tarihte Amasya'da olduğu kesindir ve develerinde seyyahın aktardığı gibi padişahın yüklerini taşımak için gittikleri muhtemeldir.

şehirde durumun o kadar kötü olmadığını göstermektedir.¹⁹⁵ Buradan yola çıkarak Çorum'da ki meslek guruplarına değinmek gerekirse:

1456'da Çorum şehrinde bir boyahane, XVI. yüzyılın ortalarından sonra bir bedesten, iki han ve 148 adet vakıf dükkânı bulunmaktadır. Şehirde bu vakıf dükkânlarının dışında sayısı net olarak belli olmayan dükkânların da olduğu ve burada çeşitli meslek guruplarında çalışmaların yapıldığını bilinmektedir. Bu bağlamda Çorum ekonomisine yön veren en önemli mesleklerden biri dokumacılık olmuş ve 1456'da en az elli sekiz kişi bu meslek dalında iş yapmıştır. Dokuma tezgâhlarından elde edilen ürünle hem halkın ihtiyacı karşılanmış hem de çevre illere satış yapılmıştır. Çorum şehrinde dokumacılıktan sonraki en önemli meslek gurubu dericilik olmuş ve 1456'da bu meslek gurubunda çalışan en az otuz beş kişi yer almıştır. Dericilik mesleğinin Çorum şehrinde bu kadar yaygın olmasının sebebi bölgedeki hayvancılık faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Yine şehirde en önemli meslek gurupları içinde yer alan bir diğer alanda bakırcılık ve demircilik olmuş, 1461'de en az üç demirci ve bir okçu kaydedilmiştir. Ayrıca XVI. yüzyılda haddad ve nalbantçılar çarşısının olması bu meslek gurubunda çalışan kişi sayısının da azımsanmayacak derecede olduğunu gözler önüne sermiştir.¹⁹⁶

2.3.4.3. Dericilik

Çorum bölgesinde hayvancılık önemli bir yer tutmuş ve bu hayvanlar hem İstanbul'un et ihtiyacını karşılamak amacıyla gönderilmiş, hem de Çorum'da dericilik alanında kullanılmıştır. Hayvanlardan elde edilen deriler toplanmış ve tabakhanelerde işlenmiştir. Tabakhanelerde işlenen bu deriler diğer meslek guruplarında olduğu gibi aynı anda satışı yapılan ürünler gurubunda olmamıştır. Çünkü bu ürünler yarı işlenmiş bir şekildedir ve satışı uygun değildir. Ancak bu ürünler ayakkabıcı üreticisi vb. meslek gurubunda çalışan kişiler tarafından alınıp, bir ürüne dönüştürülerek satışa sunulmuştur.¹⁹⁷

Çorum şehri hayvanlardan elde edilen artık ürünün toplandığı bir merkez şekline bürünmüş ve bu iş için kurulan tabakhanelerde şehirdeki en eski üretim sahalarından biri olmuştur. Tabakhanelerde işlenen ürünler etrafa koku saçtığından dolayı, toplu bir şekilde

¹⁹⁵ Suraiya Faraqhi, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum", *Çorum Tarihi*, ed. Mustafa Ercan, İrfan Yiğit, (Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2015), 96.

¹⁹⁶ Şahin, *a.g.e.*, C. 8, 375.

¹⁹⁷ Sevgi Aktüre, "19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum", *Çorum Tarihi*, ed. Mustafa Ercan, İrfan Yiğit, (Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2015), 128-130.

şehrin dışında, su olan bir bölgede kurulmuşlardır. Sevgi Aktüre'nin aktardığı bilgiye göre Çorum'un 1595 tarihli en eski şerh 'iye sicilin de Çorum tabakhanesinin yeri Tabakhane Mahallesi olarak geçmektedir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru dericilikte kullanılan teknolojinin değişmesi ile birlikte tabakhaneler eski önemini yitirmeye başlamıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına kadar dericilik alanında Yakın ve Ortadoğu öndeleyen, XIX. yüzyılda Fransızlar, Türklerden öğrendiklerini yeni teknoloji ile sentezleyerek bu alanda öne geçmişlerdir. Böylelikle Anadolu'da üretilen ürünler pazar bulamaz hale gelmiş ve dericilik mesleği gerilemeye başlamıştır. Her ne kadar bu alanda bir gerileme olsa da 1913 ve 1917 yıllarındaki sanayi istatistikleri Çorum tabakhanelerinden, İstanbul ve İzmir'e hala ürün geldiğini göstermiştir. Böylelikle yetmiş üç tabakhanesi bulunan Çorum şehrinde, dericilik yine en önemli ekonomik faaliyet konumunda olmuştur.¹⁹⁸

2.3.4.4. Dokumacılık

Dokumacılık Osmanlı devletinde en önemli meslek guruplarının başında gelmektedir. Halk dokumacılık sayesinde hem kendi giyim ihtiyacını karşılamış hem de bu sayede dışarıya satış yapabilmıştır. Çorum şehrinde de dokumacılık önemli meslek guruplarından biri olmuştur. 1456 yılında şehirde elli sekiz kişi dokumacılık işi yapmış, bunlardan yirmi dördü sofçu, altısı terzi, altısı külahçı, altısı bezzaz yani kumaş alıp satan kimse, beş cullah (dokumacı) ve dört kuşakçı bulunmaktadır. Ayrıca 1456 yılında kumaşların hazırlanmasında sof cenderesi aleti kullanılmış ancak XVI. yüzyılda bu alet görülmemiştir.¹⁹⁹

Dokumacılığın en önemli hammaddesi olan pamuk, Çorum şehrine bağlı on yedi köyde, elli iki dönüm arazi üzerine ekim yapılmıştır. Her ne kadar pamuk ekimi olsa da bu yeterli hammadde ihtiyacını karşılayamamış ve Adana'dan pamuk getirtilmiştir. Böylece getirilen bu hammadde dokuma tezgâhlarına takılarak, pamuk ipliği ve pamuklu dokuma yapılmıştır. Sonrasında ise dokunan bu eşyalar boyacılar tarafından boyatılmıştır.²⁰⁰

Sonuç olarak Osmanlı devletinde dokumacılık çok eski tarihlerden beri önemli bir meslek gurubu olsa da Çorum şehrinde asıl popülerliğini XIX. yüzyılın sonlarında

¹⁹⁸ Aktüre, *a.g.e.*, 127-128.

¹⁹⁹ Şahin, *a.g.e.*, 375.

²⁰⁰ Şerif Korkmaz, "Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat – II. Meşrutiyet)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2003), 293.

yaşamıştır. Böylelikle Çorum'da yaşayan insanlar geçimlerini sağlamak için genelde kendi evlerinde rahatça dokuma işi yapabilmiş ve evlerini geçindirebilmişlerdir.

2.3.4.5. Bakırcılık ve Demircilik

1450'lerden beri bakırcılık ve demircilik Çorum şehrinin en önemli meslek guruplarından biri olmuştur. Bu iki meslek birbirine yakın meslek gurubu olduğundan dükkânları da aynı bölgelerde konumlandırılmıştır. Her ikisinin de hammadde ihtiyacı dışarıdan karşılanmıştır. Bakırcılık da üretilen ürünler şehirdeki halkın kap, kacak ihtiyacını karşılamış, ayrıca pazarlara da açılarak köylülerinde ürünlere ulaşımı sağlanmıştır. Böylelikle Osmanlı döneminde Çorum şehri kendi bakır kap ihtiyacını kendi karşılayan nadir şehirlerden biri olmuştur.²⁰¹

Şehirde saf bakır üretilmediğinden dolayı bu ihtiyaç kendisine en yakın bakır merkezi olan Tokat'tan karşılanmıştır. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tokat'taki büyük dökümhaneler kapanınca Çorum şehrinin üretimi de düşmüştür. Böylelikle XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Çorum şehrinde bakırcılık eski önemini artık yitirmeye başlamıştır.²⁰²

XX. yüzyılın başında bakırcılık büyük bir düşüş yaşarken, demircilik ise büyük bir gelişim göstermiştir. Demirciliğin bu gelişimi tarım sektörüyle doğru orantılıdır. Çünkü bu dönemde Çorum şehri tarım alanında yeni pazarlar bulmuş ve bu durumda geliştirilmiş tarım aletlerine ihtiyacı beraberinde getirmiştir. Böylelikle yeni tarım aletlerinin yapılması ile birlikte demircilik sektörü büyük bir gelişim göstermiştir.²⁰³

Sonuç olarak insanların ihtiyaç duyduğu şeyler meslek guruplarının gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Çorum şehrinde XX. yüzyılda tarımda bir gelişme yaşanınca insanlar tarım aletlerine ihtiyaç duymuşlar ve bu durum demircilik mesleğinin gelişimini sağlamıştır. Bu durumda anlaşılmalıdır ki ihtiyaç ile meslek guruplarının gelişimi doğru orantıda ilerleyen şeylerdir.

²⁰¹ Necla Dursun, "Çorum da Bakırcılık", *Turkish Studies Dergisi* 9, sy. 5 (2014): 799.

²⁰² Aktüre, *a.g.e.*, 131.

²⁰³ Aktüre, *a.g.e.*, 132.

2.3.4.6. Boyamacılık

Boyamacılık Osmanlı Devleti'nde önemli meslek gruplarından bir tanesidir. Çorum şehrinde de boyamacılıkla ilgili çalışmalar yapılmıştır. 1576 Tahrir Defteri'ne baktığımız zaman orada şehirdeki boyahaneden bahsetmektedir. Ancak bu boyahanenin ne zaman kurulduğu hakkında tarih vermemiştir. Ayrıca boyahanenin 25.000 akçe karşılığında mukataa' ya (ihale) verildiğinden söz edilmektedir.²⁰⁴

Çorum şehrinde Osmanlı döneminde, boyamacılık ile ilgili en dikkat çekici şey XIX. yüzyılda cehri adı verilen bir ağaç türü bulunarak, onun meyvelerinden boya elde edilmesidir. Bu ağaç türünün yetiştiği bölge daha çok İç Anadolu Bölgesi olsa da farklı yerlerde yetiştiği de olmuştur. Sentetik boyalar üretilmeden önce *Türk Cehrisi* adıyla Avrupa piyasasına girerek büyük önem kazanmıştır. Bunun üzerine Anadolu'da cehri ticareti genişleyerek bağlar ve bahçeler kurulmuştur. Çorum şehrinde cehri ticareti büyük bir önem kazandığından, hasat dönemi öncesinde şenlikler bile yapılmış ve bu şenliklere *cehri yarenliği* adı verilmiştir. Avrupa piyasasında cehrinin ilk alıcısı İngiltere olsa da XIX. yüzyılın ortalarına doğru Fransa daha ön plana çıkmıştır. Böylelikle sentetik boyalar üretilene kadar, cehri ticareti Çorum ekonomisine büyük katkı sağlamayı başarmıştır.²⁰⁵

Sonuç olarak Osmanlı Devleti döneminde, Çorum şehri ekonomik anlamda kendi kendini idare eden bir şehir konumunda olmayı başarmıştır. Ekonomisine yön veren en önemli meslek gurupları dericilik, dokumacılık, bakırcılık ve demircilik, boyamacılık ve ileriki sayfalarda ayrı bir başlıkta değinilecek tarımsal faaliyetler olmuştur. Bu meslek gurupları XV. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyıla kadar Çorum şehrinin ekonomik anlamda kalkınmasına olanak sağlamıştır. Yüzyıllar ilerledikçe bazı meslekler popülerliğini artırsa da bazıları düşüş yaşamış ve bu durumda yeni ekonomik faaliyetlere yönelmeyi beraberinde getirmiştir.

²⁰⁴TKG.KK.TTd, *Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum*, 54.

²⁰⁵ Korkmaz, a.g.e, 263-266.

2.3.4.7. Tarımsal Faaliyetler

Osmanlı Devlet'ine askeri ve ekonomik anlamda gelir sağlayan en önemli şey tarımsal faaliyetler olmuştur. Bu tarımsal faaliyetler devletin kurduğu Tımar Sistemi ile gelişerek devam etmiştir. Devlet Tımar Sistemi ile ülkenin birçok yerinde düzen oturmuş ve tımarlı sipahileri aracılığıyla merkezi otoritesini sağlama almıştır. Ayrıca bu sistem ile birlikte hem halkı vergilendirmiş hem de onlara bir geçim kaynağı sunmuştur. Ancak Rum Vilayeti olarak adlandırılan, Çorum şehrini de içine alan bölgede Tımar Sistemi tam olarak uygulanamamış, önceki sayfalarda geniş bir şekilde ele aldığımız malikâne-divani sistemi ile yetinilmek zorunda kalınmıştır. Fakat XVI. yüzyıldan itibaren devlet bu bölgedeki yerel güçleri sindirmeyi başarmış ve Tımar Sistemini Rum Vilayetinde de uygulamaya başlamıştır.

Osmanlı devleti ve öncesindeki İslam devletlerinde toprak, öşri, haraci ve miri olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Öşri topraklar, devletin bir bölgeyi fethi sırasında oradaki bazı yerleri Müslümanlara mülkiyetiyle birlikte verdiği topraklardır. Müslümanlar verilen bu toprağı diledikleri gibi kullanma hakkına sahiptir ancak vergisini devlete vermek zorundadır. Haraci topraklar ise yine fetih sırasında oradaki Gayri-Müslim ahaliye mülkiyeti ile bırakılan topraklardır. Onlarda vergisini vermek şartıyla toprağı diledikleri gibi kullanma hakkına sahiptirler. Üçüncü ve son toprak çeşidi ise miri topraklar olup bunların mülkiyeti devlete aittir. Halkın bu toprakları mülkiyetine alma hakkı yoktur. Lakin vergisini vermek kaydıyla bu toprakları bağ, bahçe yaparak işleyebilir.²⁰⁶

Bu miri toprakları askeri ya da sivil görevliler devlet adına idare eder ve bunun karşılığında toprakların gelirleri onlara dirlik olarak verilirdi. Dirlikler de kendi içerisinde has, zeamet ve tımar olarak üçe ayrılmış, yıllık geliri 20 bin akçeye kadar olan dirlik tımar, 20 bin akçeden fazlası zeamet ve 100 bin akçenin üzerindeki de has olarak belirlenmiştir. Üçler Bulduk'un, 1575-1576 tarihli icmal defterinden çıkardığı veriler Çorum sancağındaki dirlikler hakkında bize bilgi vermektedir. Bu verilere göre Çorum sancağındaki dirliklerin toplam geliri 2.748.966 akça olarak hesaplanmıştır. Bu gelirlerin 1.088.729'lık kısmı haslara, 1.660.237'lik kısmı ise zeamet ve tımarlara ayrılmıştır. Böylelikle has topraklardan elde edilen gelirler padişah ve sancakbeyine giderken, zeamet

²⁰⁶ Halil İnalçık, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Ankara Üniversitesi İslami İlimler Dergisi*, sy. 1 (1959): 38-39.

ve tımarlardan gelen gelirler de dirliklere aktarılmıştır. Ancak bunlar sadece divani gelirleri içine almaktadır. Çünkü Çorum şehrinde malikâne – divani sistemi uygulandığından malikâne sahiplerinin de ayrı gelirleri bulunmaktadır.²⁰⁷ Örneğin Kanuni Sultan Süleyman döneminde Çorum sancağındaki divanı geliri 1.989.431 akça iken malikâne geliri ise 838,571 akça olmuştur.²⁰⁸

Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda Çorum bölgesinde toplumsal huzuru sağlayıp, Tımar Sistemini de kısmen de olsa oturtuktan sonra bölgede tarımsal faaliyetlerde gelişme görülmüştür. Çorum şehri ve yakınındaki yerlerde köylüler genelde arpa ve buğday yetiştirmişlerdir. Arpa ve buğday kadar yaygın olmasa da pamuk ekimi de bazı bölgelerde yapılmıştır. Ayrıca bağcılık, bostancılık, meyvecilik alanlarında da köylüler üretim yapmaya çalışmışlardır. Bu üretim faaliyetleri ilk başlarda dağlık bölgelerde yapılmıştır. Dağlık bölgeler engebeli ve tarım için zor şartlar taşısa da toprakların verimli olması ürün anlamında verimliliği arttırmıştır. Sonrasında ise göçerler de çobanlık işlerini bir kenara bırakıp tarımsal faaliyetlere meyletmeye başlayınca, köylüler ile birlikte mezralara yerleşip tarımsal faaliyetlere burada devam etmişlerdir. Göçerlerin ve köylülerin mezralara yerleşmesi sebebiyle de önceleri kayıtlarda mezra olarak geçen yerler, sonrasında köye dönüşmüştür.²⁰⁹

Çorum bölgesinde yapılan tarımsal faaliyetlerde en önemli üretim aracı her zaman tahıl olmuştur. Genelde Çorum ve Çorum'a bağlı nahiyelerde tahıl üretimi en yaygın mahsul konumundadır. XVI. yüzyılın sonlarında Çorum ve bazı nahiyelerinde toplam üretim içindeki payı yüzde 1'i geçmeyecek şekilde burçak, mercimek, nohut gibi ürünlerde üretilmiştir. Ayrıca Çorumlu nahiyesi ve Karahisar-i Demirli'de ufak çaplı kenevir üretimi de yapılmıştır. Çorum şehri ve nahiyelerinde meyve, sebze ve bağcılık üretimi yapılmaktadır. Çorum şehrinde pamuk üretimi ise Karahisar-i Demirli ve Katar nahiyelerinde yapılmıştır.

Huricihan İslamoğlu'nun geniş bir şekilde aktardığı bilgilere göre, Çorum şehrinde 1520 ile 1576 dönemi arasında arpa üretimi, buğday üretimine göre daha hızlı bir şekilde artış oranı yakalamıştır. Çorumlu nahiyesinde arpa üretiminde yüzde 75,3 oranında artış sağlanırken, buğday üretiminde bu rakam yüzde 46,6'lık bir seviye yakalamıştır. Çorum'un Karahisar-i Demirli ve Katar nahiyelerinde ise buğday ürünü

²⁰⁷ Üçler Bulduk, "16. Yüzyılda Çorum Sancağı-II (Dirlikler)", OTAM Dergisi, sy. 6 (1992), 40-41.

²⁰⁸ Ömer Lütfi Barkan, 'Malikâne – Divani Sistemi', Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası II, sy. (1939), 135.

²⁰⁹ İslamoğlu İnan, *a.g.e.*, 171, 177, 180, 182.

yüzde 5,7 ile yüzde 10,4 arasında artarken, arpa ürünündeki artış oranı yüzde 31,7 ile yüzde 37,3 oranında değişmiştir. Meyve, sebze ve bağcılık alanında da ise geçmiş yıllara göre önemli bir artış olmuş ve bu alanda, toplam tarımsal üretim hacminde önemli gelişme sağlamıştır. XVI. yüzyılın başlarında meyve, sebze ve bağcılık alanında üretim oranı Çorumlu'da yüzde 2,5, Karahisar-i Demirli'de yüzde 1,2 ve Katar'da ise 1,6 seviyesindedir. XVI. yüzyılın sonlarında ise bu ürünlerin üretiminde bir artış yakalanmış, Katar'da oran yüzde 3'ü, Çorumlu ve Karahisar-i Demirli'de ise artış oranı yüzde 5'i bulmuştur. Çorum'da ki pamuk üretimi ise sadece Karahisar-i Demirli ve Katar nahiyelerinde yapılmıştır. XVI. yüzyılın başlarında pamuk üretimi Karahisar-i Demirli'de yüzde 3,3 iken, Katar'da bu oran yüzde 2,9 dur. XVI. yüzyılın sonlarında ise pamuk üretimi Karahisar-i Demirli'de yüzde 4,5, Katar'da ise yüzde 5,6 seviyelerine gelerek güzel bir artış oranı yakalamıştır.²¹⁰

Üretilen ürünlerin pazarlara götürülmesinden bahsetmek gerekirse; Göçerlerin iskân politikası ile birlikte köylüler ve göçerler arasında ticari ilişkiler artmıştır. Artan bu ticari ilişkiler Rum Vilayeti dışındaki kırsal bölgelerde Pazar ve panayırların kurulmasını sağlamıştır. Böylelikle tarım ile uğraşan köylüler ve göçerler kendi geçimlerini sağlamanın dışında, ürettikleri ürünleri kurulan pazarlara götürmüşlerdir. Rum Vilayetinde, kırsal alanda Pazar ve panayırların kurulmamasını Huricihan İslamoğlu İnan şöyle açıklamaktadır; Panayır ve pazarlarla ilgili Rum vilayeti defterlerinde bir kayıta rastlanmadığını ve bu durumun sebebinin ise köylülerin olduğu Rum bölgesinde çok sayıda şehir-kasaba olmasına bağlamış ve köylülerin kent pazarlarından yararlanmış olmasından kaynaklandığını bildirmiştir.²¹¹

XVI. yüzyılda Çorum'u da içine alan Orta Kuzey Anadolu Bölgesi'nde pazarlar genelde ticari ve askeri yollar üzerinde bulunan şehir ve kasabalara kurulmuştur. Buralarda kurulan pazarlarda sadece bölge içinde ticaret yapılmamış, aynı zamanda İstanbul ve Kırım şehirlerine çeltik, pamuklu kumaş, iplik gibi ürünler gönderilmiştir. İhraç edilen bu ürünlerin üretimi kırsal bölgedeki köylüler tarafından yapılmamıştır. Pamuklu kumaş kentli dokumacılar tarafından imal edilmiş, çeltik üretimi ise devletin kurduğu çiftliklerde köylülerden daha iyi yasal konumda bulunan ortakçılar tarafından sağlanmıştır.²¹² Aslında bu durum kırsal bölgelerde yaşayan köylülerin şehirlere doğru

²¹⁰ İslamoğlu İnan, *a.g.e.*, 234.

²¹¹ İslamoğlu İnan, *a.g.e.*, 187.

²¹² İslamoğlu İnan, *a.g.e.*, 172.

bir göç hareketine sebebiyet vermiş olabilir. Çünkü şehirlerdeki bu yeni üretim alanları köylüyü de etkilemiş ve onlarda şehir pazarlarında kendilerine yeni alanlar açmak istemişlerdir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti döneminde tarımsal üretim her zaman ülkenin en büyük geçim kaynaklarından biri olmuştur. Devlet, Tımar Sistemi ile tarımsal faaliyetleri kontrol altına alarak, kendisi için kusursuz bir sistem oluşturmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Çorum şehrini de içine alan Rum Vilayetinde ise ilk başlarda yerel güçlere ayrıcalık sağlamak zorunda kalındığı için malikâne-divani sistemini uygulanmış, ancak on altıncı yüzyılda burada da Tımar Sistemi oturtulmaya başlanmıştır. Böylelikle Tımar Sisteminin, Çorum şehrinde uygulanması ile birlikte buradaki tarımsal faaliyetlerde bir gelişme sağlanmış ve bu durumda ülke ve şehir ekonomisine bir canlılık getirmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇORUM'DA YAPISAL UNSURLAR VE OĞUZ BOYLARI

Çorum şehir merkezinde Türk hâkimiyeti öncesinden kalma yapıların günümüze ulaşmamasından dolayı bilgi bulmak oldukça zor olmuştur. Ancak Türk hâkimiyeti ile birlikte bölgeye yerleşen Türkmenler şehri yeniden inşa ederek bu bilgi kısıtlılığını olumlu anlamda etkilemişlerdir. Türkmenlerin inşa ettiği şehir, kale merkezli bir şekilde kurularak zamanla Çorum Ovasına doğru genişlemiştir. Bu yapıların kurulmasında dönemin şeyhleri, ahileri, mevlevileri, etkili olmuştur. Şehir merkezinde kurulan kale, cami, mescit, han, hamam gibi yapılar ahiler ve mevleviler tarafından inşa edilmiştir. Şehrin çevresi ve kırsal kesimde ise türbeler, tekkeler, yatırlar kurulmuş ve bunların inşa edilmesinde ise şeyh, baba, eren, evliyalar öncü olmuştur.²¹³

3.1. HİDIRLIK

Anadolu şehir ve kasabalarda halk hep birlikte Hıdrellez kutlamaları yapmaktadır. Bu kutlamaların yapıldığı yerlere hızırın geleceğini ve onların dertlerine derman olacağını düşünmüşlerdir. Belli bir zaman sonra insanlar hızıra olan inancını iyice somutlaştırmak için buraları kutsal mekânlara çevirmişler ve böylece hıdırlık gibi yeni yapılar ortaya çıkmıştır. Şehir, kasaba ve köy yakınlarında bulunan bu hıdırlıklar diğer yerleşim yerlerine göre yüksek bir konumda bulunmaktadır. Buldukları konum itibari ile etrafındaki bütün yapıları görecekte şekilde önemli bir noktaya yapılmışlardır. Özellikle kale ile hıdırlık arasında önemli bir bağ vardır. Kalelerde, hıdırlıklar da yüksek tepelerde ve birbirini gözetleyecek şekilde kurulmuştur. Bir Hıdrellez kutlamasında kale halkı da hıdırlık da olacağı için kalenin güvenliğinin tehlikeye düşmemesi açısından birbiriyle uyumlu bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Kütahya, Afyon ve Ankara hıdırlıkları kaleye en yakın tepeliğin üzerinde kurularak kale ve hıdırlık ilişkisinin en güzel örneğini oluşturmuşlardır.²¹⁴

²¹³ Mehmet Ali Bozkuş, “Çorum Şehrinin Gelişimi ve Türk-İslam Unsurlarının Tesiri XI.-XVI. Yüzyıl”, *Tarikat, Toplum ve Siyaset Baba İlyas'tan Elvan Çelebi'ye Bir Süfi Ailenin İzinde*, (ed): Zekeriya Işık, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları 2020), 219-220.

²¹⁴ Turan Gökçe, “Hızır İlyas Kültürünün Yerleşim Birimlerine Yansıması: Osmanlı Döneminde Anadolu Şehir ve Kasabalarında Hıdırlık”, *Türkiye'de İskân ve Şehirleşme Tarihi*, ed: Mehmet Ali Beyhan, (İstanbul: Kitabevi Yayınları 2012), 49, 51, 53.

İşte İslamiyet'in getirdiği yeni yapılardan biri olan hıdırlık, Türk şehirciliğine yeni bir yapı olarak katılmıştır. Şehre hâkim tepelerde kurulan hıdırlıklar ilk başlarda şehirden uzak ve تنها bir köşedeysen zamanla artık şehirler bu kutsal mekânların etrafına doğru yayılmaya başlamıştır. Bunlara birkaç örnek verecek olursak: Bursa hıdırlığı Uludağ'ın eteklerinde تنها bir köşedeysen zamanla şehir oraya doğru kaymış ve hıdırlık oranın bir mahallesi olmuştur. Yine Çankırı, Niğde, Çorum il merkezi ve ilçeleri olan Osmancık, Mecitözü, Samsun da Vezirköprü, Isparta da Yalvaç, İzmir de Seferihisar, yine İzmir de Birgi, Konya da Akşehir, Malatya da Darende gibi yerlerde hala aynı adla varlığını sürdüren hıdırlık mahalleleri bulunmaktadır.²¹⁵

3.1.1. Çorum Hıdırlığı

Çorum Hıdırlığı merkeze yaklaşık on beş dakika mesafede olup şehrin batısında yüksek bir tepede bulunmaktadır. Hıdırlığın bulunduğu konumda Süheyb İbn'i Sinan-ı Rumi, Ubeyd Gazi, Kerebi Gazi gibi sahabeden üç önemli zatın kabirlerinin bulunduğu söylenmektedir. Selçuklu sultanları zamanında buraya bir türbe inşa edilmiş, bir zaviye ve cami tesis edilmiş ayrıca ziyarete gelenlerin yemek ve konaklama ihtiyaçlarını karşılamak içinde bir arazi vakfedilmiştir.²¹⁶

Çorum Hıdırlığına Osmanlı döneminde ise Türbedarlık görevi tahsis edilmiş ve hass-ı hümayun hasılatından üç yüz kuruş gelir sağlanmıştır. Belli bir zaman sonra hıdırlığın olduğu bölgeye Süheyb'i Rûmî adına bir zaviye yaptırılmıştır. Sultan II. Selim tarafından hıdırlık bölgesinde tarlalarının gelirlerinin bir kısmı buraya vakfedilmiştir. II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde ise Çorum'un Hıdırlık bölgesinin imarı için yardım istenmiş ve padişahta buraya doksan bin kuruş para yardımı yapmıştır. Bu yardım ile birlikte hıdırlık bölgesine cami ve türbe inşa edilmiştir. Caminin resmi açılışı 1889 yılında yapılmıştır. Müftülüğün resmi kayıtlarında caminin adı Süheyb-i Rûmî Camisi diye geçmektedir. Daha sonra ise buranın ismi Hıdırlık Cami diye anılmaya başlanmıştır.²¹⁷

Çorum şehrindeki diğer bir hıdırlığında, Çorum'un bir ilçesi olan Osmancıkta bulunduğu bilinmektedir. Osmancık'da ki hıdırlık, Koyun Baba Zaviyesi etrafında şekillenmiştir. Koyun Baba'nın bir Kalenderi şeyhi olarak yetiştiği düşünülmektedir. Bursa İnegöl'deki çobanlık yıllarından sonra bir gece rüyasında Hz. Ali'yi görmüş ve onun talimatıyla

²¹⁵ Turan Gökçe, *a.g.e.*, 54, 62.

²¹⁶ Ahmet Sezikli, *Şehrin Hafızası Hıdırlık Kültürü ve Çorum Hıdırlık Örneği*, (Ankara: Çorum Belediyesi Yayını 2018), 34.

²¹⁷ Sezikli, *a.g.e.*, 35-36.

başlayan yolculuğu Osmancıkta son bulmuştur. Koyun Baba burada Arafattepe'ye yerleşmiştir. II. Bayezid döneminde ise bu noktaya Koyun Baba'nın türbesi inşa edilmiş ve bundan sonra burası hıdırlık mevki olarak tarif edilmiştir.²¹⁸

XVI. yüzyıl Tahrir defterlerinden hareketle Osmancık kasabasını oluşturan 11 mahalleden biri hıdırlık adını almıştır. Burası bugünde aynı adla varlığını sürdürmekte olup, kasabanın merkezi konumundaki Cumhuriyet mahallesi ile aynı huduttur. 1530 tahrir defterine göre burası kasabaya dâhil edildiğinde 262 hane, 138 mücerred, 1 hatip, 9 imam, 2 müezzin ve 3 türbedardan oluşan bir yapı mevcut idi. Bu rakamlardan yola çıkarak 1500 kişiden oluşan kasaba nüfusunun %8,6'sının diğerlerine nazaran kasabaya sonradan eklenmiş olan hıdırlık mahallesinde yaşadığı anlaşılmaktadır.²¹⁹

3.2. ULU CAMİ

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra mimari yapılarına eklenen bir diğer şeyde camiler olmuştur. Bu camiler sadece bir ibadet mekânı olmayıp, aynı zamanda hamam, çeşme, çarşı gibi unsurları etrafında şekillendiren önemli yapılar olmuşlardır. Camilerin kuruldukları yerler artık devletin önemli merkezi noktalarından biri olmuş ve halk hep bu bölgelerde toplanmaya başlamıştır. Aynı zamanda camiler devletle ilgili meselelerin konuşulduğu, duyuruların yapıldığı ve insanların bahçesinde oturup sohbet ettiği önemli bir yeri teşkil etmiştir. Böylece Türkler, İslam inancıyla birlikte şehir yapılarına ulu cami, cuma cami, mahalle mescitleri, namazgâh gibi yapıları eklemeye başlamışlardır. Buradan hareketle bundan sonra fethedilen topraklarda özellikle pazar yerlerinin ulu cami, cuma cami ve hükümet konağı ile birlikte uyumlu bir yapı oluşturmasına dikkat edilmiştir. Camiler tam merkezi konumda bulunup, mahalleler etrafında şekillenmiştir. Bazen mahalleler dışı doğru açılmıştır ve buralarda da ikinci bir cami inşa edilmiştir. Bir de ulu camilerin yanında darülimareler kurulmuştur. Bunlarda zamanla şehrin dışında kalmaya başlayınca başşehirlerde hükümdar sarayı, diğer şehirlerde vali köşkü ya da iç kale olarak kullanılmışlardır.²²⁰

²¹⁸ Gökçe, *a.g.e.*, 68.

²¹⁹ Gökçe, *a.g.e.*, 69.

²²⁰ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Şehir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 38, (İstanbul: TDVY, 2010), 444.

3.2.1. Çorum Ulu Cami

Şehirlerde Ulu Cami yapma geleneği Mescid-i Nebi'nin inşa edilmesinden sonra Hz. Peygamber öncülüğünde başlatılmış ve bu gelenek mahalle aralarında yapılan küçük camiler, merkezi kesimlerde yapılan büyük camiler ile sürdürülmüştür. Buradan hareketle Çorum şehrinde yapılan Ulu Cami halk arasında farklı dönemlerde Camikebir, Ulu Cami, Dördüncü Murad cami şeklinde isimler almıştır.²²¹

Ulu Cami Çorum'un Osmancık Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Caminin kesin olmamakla birlikte Selçuklu sultanı Üçüncü Alaeddin Keykubad (1298-1302) döneminde Azatlı kölesi Hayrettin'e yaptırıldığı bilinmektedir. Ulu Cami Osmanlı döneminde ise o dönem küçük kıyamet diye adlandırılan büyük bir depremde harap olmuştur. Sonrasında ise burası Mimar Sinan tarafından yepyeni bir şekilde tamir edilmiştir. Üçüncü Murad (1574-1595) döneminde bu caminin adı Sultan Muradı Salis Camisi diye söylenmeye başlamıştır. Dördüncü Murad (1623-1640) dönemine baktığımız zaman sultan Erivan seferine giderken Çorum'un Bağzık köyünde konakladığında bu camiyi tekrar tamir ettirmiş ve etrafına medrese ile birlikte akarata yapmıştır. Caminin ismi yine değişmiş bu defada Sultan Muradı Rabi Camisi diye adlandırılmıştır. 1786/87 senesinde ise cami tekrardan deprem sebebiyle harap olmuş ve sekiz sene böyle kalmıştır.²²²

1801/02 de Yozgatlı Çapanoğlu Süleyman Bey tarafından eskisi gibi dokuz kubbeli olarak tamir edilmeye başlanmış ancak Süleyman beyin ölümüyle birlikte cami tamirata yarıda kalmıştır. Bunun üzerine oğlu Abdulfettah Bey, camiyi tamirata başlamış yalnız o babasından farklı olarak camiyi eskisi gibi değil ahşap tek kubbeli olarak tamir edip 1810/11 senesinde teslim etmiştir. Bugünkü görülen son cemaat kısmı ve üst katı ise İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra yapılmıştır. Cami avlusunun kuzey ve doğu yanlarında yapılan ahşap medreseler ve Hacı Hasan Paşa'nın yaptırdığı kütüphane ise Cumhuriyetin ilanına yakın senelerde yıkılmıştır. Caminin içindeki ahşap minberin kapısının çevresindeki kabartma yazıları 1307/08 senesinde yapılmıştır. Bu minberin caminin tamamlandığında konmuş olacağı düşünülürse 1301/02 de sultan olan Selçuklu Hükümdarı Üçüncü Alaeddin Keykubad tarafından yaptırıldığı kabul edilebilir. Yani cami 1307/08 tarihlerinde tamamlanmıştır.²²³

²²¹ Ali İlca, "Çorum Vakıfları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2001), 40.

²²² Mehmet İhsan Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*, (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını 2015), 27-28.

²²³ Sabuncuoğlu, *a.g.e.*, 29.

3.3. KALE

İslamiyet'in ilk yıllarında İslam şehirlerinin etrafında sur gibi yapılar bulunmamaktadır. Şehirlerin etrafında güvenliği sağlama için eski ilkel tarzda hendek, kanal veya çalı gibi şeyler kullanılmıştır. Ancak zamanla şehirlerin büyümesi ile birlikte yeni bir savunma sistemine büyük bir ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle Abbasiler döneminde fethedilen şehirlerin çevresinin surlarla çevrili olması Müslümanlarında bu yapıyı örnek almasını sağlamış ve yeni kurulan şehirlerin etrafı artık surlarla çevrilmiştir. Böylece artık Müslümanlarda da kale mimarisi ortaya çıkmış şehirlerin etrafı yuvarlak, dörtgen surlarla korunmuştur.²²⁴

Türklerin ise kale gibi yapılarla karşılaşması Anadolu'ya geldikten sonra olmuştur. Buralarda Roma ve Bizans'tan kalan kaleleri görmüşler, bu kalelerin eskilerini onarmışlar ve onları örnek alarak yeni kaleler inşa etmişlerdir. XI. yüzyıldan itibaren Anadolu da artık kale gibi yapılara önem verilmeye başlanmış ve kurulan şehirler kalelerle çevrilmiştir. Türkler bu kalelerin içinde iç kalesi olmayan yerlere de iç kale eklemiş ve yönetim sınıfını ayırmaya çalışmıştır. Yeni yerleşim yerlerine kurulan kalelerin ihtiyaçlarını ise oradaki yakın köylerden temin etmiştir. Türkler artık kalelerde aileleri ile birlikte oturmaya başlamış böylece kale-kent yapısı da gelişmiştir.²²⁵

3.3.1. Çorum Kalesi

Çorum kalesi şehrin içindeki doğal tepenin üzerinde yer almaktadır. İç kalenin ne zaman inşa edildiği ile ilgili kitabe ve vakfiye bulunmamaktadır. İç kalenin Danişmendliler ya da Anadolu Selçuklu döneminde yapıldığı düşünülmektedir. Evliya Çelebi'de ise kaleyi Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'ın yaptırdığı söylenmektedir.²²⁶

Kaleyle ilgili diğer bir bilgi ise buranın Bizans'tan kalma olduğu fakat XI. yüzyılda çıkan bir selle kalenin yıkıldığı sonrasında ise Türkler tarafından yeniden inşa edildiği söylenmektedir. İç kale günümüze kadar ulaşan sağlam kalmış Türk kalelerinden

²²⁴ Yılmaz Can, "H. I-III./M.VII-IX. Y.Y. İslam Şehri", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, sy. 6 (1992): 120.

²²⁵ Türkan Kejanlı, "Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi", *e- Journal of New World Sciences Academy Dergisi* 5, sy. 3 (2010): 289-290.

²²⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 493.

biridir. Çorum'un güney doğusunda bulunan kale kare planlıdır. Fazla bir yüksekliği olmayan bir tepede bulunup günümüzde şehir içinde kalmıştır.²²⁷

Kale içerisinde Selçuklular döneminde inşa edildiği düşünülen ve Alaaddin Mescidi olarak bilinen bir mescid vardır. Özellikle Selçuklular döneminde Çorum şehri kale ve cami gibi yapılar etrafında bir gelişme göstermiş ve bu gelişme Cumhuriyet dönemine kadar etkisini sürdürmüştür.²²⁸

3.4. VAKIF SİSTEMİ

Vakıf, VIII. yüzyılın ortalarından itibaren başlamış ve XIX. yüzyılın sonlarına kadar bütün İslam ülkelerinin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamında önemli bir kurum olarak yerini almıştır. Vakıf kelimesinin terim anlamı, bir malın sahibi tarafından dini bir görev için kalıcı bir şekilde tahsis edilmesidir. Bu terimden de anlaşılacağı üzere vakıfların kurulmasındaki ana tema yardımlaşma olmuş ve bu doğrultuda ilerleme kaydedilmiştir.²²⁹

Vakıflar kendi içerisinde çeşitli guruplara ayrılmakta olup, bunlardan ilki sahih ve gayri sahih vakıflardır. Mülk arazi ve mülk gayrimenkulleri içine alan sistem sahih vakıf türüdür, yani kişi kendisine ait olan bir mülkü vakfa çevirmiştir. Bir de gayri sahih vakıf türü vardır, burada ise devlete ait olan toprağın mülkiyeti yine devlette kalmak şartıyla vakfedilmiş, gelirler ise vakfa aktarılmıştır. Bu sayede devlet, eğitim, sağlık, kamu hizmetlerinin giderlerini vakıf yoluyla karşılamıştır. İkinci vakıf türü ise İrşadi Vakıf olup, toprağın mülkiyeti yine devlete aittir.²³⁰ Bu da kendi içerisinde Hayri ve Zürrî şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Hayri vakıflar, hayır amacıyla kurulmuş ve bu vakıftan yolcular, öğrenciler, fakirler yararlanmışlardır. Zürrî vakıf ise aynı zamanda buna evlatlık vakıfta denilmektedir, bundan yararlananlar vakfeden kişinin kendi hısımları, yani vakfin evlatları olmuştur. Üçüncü ve son vakıf çeşidi ise aynı ile faydalanılanlar ve aynı ile faydalanılmayanlar şeklinde ayrılmaktadır. Aynı ile faydalanılanlar kendi içerisinde ikiye ayrılmış, ilk gurup kütüphane, misafirhane, çeşme, kuyu, köprü, ribat, mabed, umumi mezarlık gibi herkesin faydalanabileceği şeyleri içine almaktadır. İkinci gurup ise

²²⁷ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescitleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu ve Yayınları 2001), 66.

²²⁸ Mehmet Ali Bozkuş, *a.g.e*, 224.

²²⁹ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *TDVİA*, c. 42 (İstanbul: TDVY, 2012), 479.

²³⁰ Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Tarihsel Gelişimi Açısından Vakıflar*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları), 1983), 91.

hastahane, dulhane, imaret alanlarından yalnızca fakir olanların faydalanabileceği bölümdür. Aynı ile faydalanılmayan vakıflar ise bizzat vakfın kendisinden değil de gelirlerinden faydalanılan vakıf türüdür.²³¹

3.4.1. Rum Eyaleti'nde Osmanlı Dönemi Vakıf Sistemi

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren kendisinden önceki devirlerde de Müslüman devletler tarafından kullanılmış olan vakıf sistemi önemli bir yer edinmiştir. Öncelikli olarak Osmanlı şehirlerindeki ilim, din, medeni hayat ile ilgili bazı şeyler vakıflar yoluyla yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda devlet yeni topraklar ele geçirdiğinde buraları şenlendirmek ve bir düzen oturtmak amacıyla alınan toprakları bazı kişilere vakfederek bölgenin kalkınmasını sağlamıştır. Hatta hırsız yatağı olarak adlandırılan bölgeler, ıssız yerler, bataklıkların bulunduğu alanlara bile vakıf yoluyla zaviye vb. şeyler inşa edilmiş, böylelikle oradan geçen yolcuların güvenliği sağlanmış ve bölgeler vakıflar sayesinde yerleşime açılabilmiştir.²³² Buradan da anlaşılıyor ki Osmanlı devletinde yeni fetih edilen yerlerde kalıcılığı sağlamak amacıyla genelde vakıf sistemine başvurulmuştur. Böylelikle bu yeni bölgelere insanların kendi istekleri ile göç etmesi sağlanmış ve yeni yaşam alanları oluşturulmuştur.

Rum Eyaleti olarak adlandırılan Çorum şehrini de içine alan bölgedeki vakıf sistemine baktığımız zaman burada çok sayıda vakfın olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin çoğu bölgesinde Tımar Sistemi uygulanırken, Rum bölgesinde malikâne – divani sistemi uygulanmaktadır. Bu sistemin uygulanmaya devam etmesinin sebebi ise Fetret Devri (1402-1413) döneminde Şehzade I. Mehmed taht mücadelesinde kardeşleri karşısında üstünlük kurmak için bölgedeki yerel beylerden yardım almış ve karşılığında onlara bu imtiyazı sağlamıştır. Malikâne – divani sistemine göre Osmanlı öncesindeki yerel beyler toprağın mülkiyetine sahip olmaya devam ederek vergisini almıştır. Devlet ise divani topraklar üzerinde sipahisi aracılığıyla vergi alabilmiştir. Bölgede fazla vakıf bulunmasındaki ana sebep şudur; Buradaki toprakların mülkiyetinin yerel beylere ait olması devleti rahatsız etmiş ve bir şekilde burada Tımar Sistemine geçip toprakların mülkiyetini almak için uğraşmaya başlamışlardır. İşte bu durumun farkında olan yerel beyler ise kendi topraklarını vakfa çevirerek topraklarının kalıcı bir şekilde kendilerinde

²³¹ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *TDVİA*, c. 42 (İstanbul: TDVY, 2012), 475, 478.

²³² Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, sy. 2 (1942): 354.

kalmasını sağlamaya çalışmışlardır. Yerel beyler her ne kadar topraklarını kaybetmemek adına buraları vakıflara çevirseler de bazen padişahlar önemli kişilerce kurulan dini vakıflara kendi divani hissesini de bağışladığı olmuştur. Böylelikle Rum bölgesinde hem yerel beylerin kurduğu hem de devletin desteği ile oluşan birçok vakıf ortaya çıkmıştır.²³³

Malikâne – divani sistemiyle birlikte toprak sahipleri, toprağı işleyen köylüden kirasını almıştır, ancak daha sonra bunla yetinmeyip devlete verilen divani vergiyi de ele geçirerek serbest hareket etmek istediği zamanlar olmuştur. Hatta bu toprak sahipleri ilerleyen zamanlarda devlet memuru olmuş ve bu gücünü kullanarak başka malikâne hisselerini satın alarak ve bazılarını da vakfa çevirerek bölgede büyük bir güç haline dönüşmeye başlamıştır. Bu tehlikeli durum karşısında II. Mehmet, 1478 yılında bütün mülk ve vakıf arazilerinin tekrar gözden geçirilmesi, sorunsuz olanların onaylanması, ancak sıkıntı arz eden vakıf ve mülklerin ise devletin mülkiyetine geçmesine karar vermiştir. Normal şartlarda yukarıda da bahsettiğimiz gibi, bir vakfa devletin el koyması gibi bir durum olamaz, ancak hayır işleri için kurulmuş olan vakıfların bazıları amacından farklı hareket ettiği tespit edilirse, devlet o vakfi kendi mülkiyetine geçirebilir. Nitekim II. Mehmet döneminde de bu şekilde bazı mülk ve vakıflar devlet kontrolüne geçmiştir.²³⁴

II. Mehmet'in başlatmış olduğu bu mülk ve vakıf meselesi devlet içerisinde bazı sıkıntılara yol açmaya başlamış, hatta bazı tarikatlar sultanın yaptığı bu şeyin şeriata aykırı olduğu söylemişlerdir. II. Mehmet öldükten sonra ise bu meseleden kaynaklı büyük bir ayaklanma çıkmış, Veziriazam Mehmet Paşa öldürülmüştür. Daha sonra ise vakıf ve mülkleri ellerinden giden bu tarikatlar ve diğerleri, sultanlık makamı için askeri sınıfın desteklediği Şehzade Cem'e karşılık, Bayezid'in yanında olarak onun tahta geçmesinde yardımları olmuştur. Bunun karşılığında da II. Bayezid onların vakıf ve mülklerini tekrardan geri verse de bu tamamen kapsayıcı olmamış ve II. Mehmet'in vakıflar üzerinde uyguladığı bu sistem bir şekilde kalıcılığını korumayı başarmıştır.²³⁵

Sonuç olarak Osmanlı devletinin, Rum bölgesinde uyguladığı vakıf sisteminde, Malikâne – divani sistemi içerisinde bulunan yerel beyler ve ayrıca uç bölgelerin kalkınmasında etkili olan şeyhler önemli bir yer tutmuşlardır. Rum Bölgesindeki yerel beylerin, Osmanlı devletindeki vakıf sistemi içerisinde nasıl önemli bir yer tuttuğunu, kendi topraklarının mülkiyetinin devlete geçmesini önlemek adına vakfa çevirdiklerini

²³³ Halil İncelik, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600 I* çev: Halil Berktaş, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), 171-173

²³⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi I* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980), 184, 187.

²³⁵ Halil İncelik, *a.g.e.*, 171.

yazarak yukarıda açıklamıştık. Şeyhlerin ise Rum Bölgesinde, vakıf sistemi içerisindeki önemi şudur; Devlet şeyhler aracılığıyla uç bölgelere hükmetmiş ve buraların kalkınması için onlara topraklar vakfetmiştir. Şeyhler ise vakfedilen bu topraklar üzerine zaviyeler kurarak birçok kişiyi etrafında toplamış ve bölgenin canlanmasında ön ayak olmuşlardır. Aslında tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere devlet vakf ettiği bu topraklar sayesinde bir düzen oluşturmaya çalışarak eğitim, kültür, sağlık vb. tüm konularda ilerleme kaydetmek istemiştir. Bu doğrultuda şeyhlere, bölgede sözü geçen kişilere, ulema sınıfından olanlara, devlet kadrosunda çalışan memurlara vb. kişilere topraklar vakfederek devletin tüm bölgelerinin kalkınması için uğraşmışlardır. Ayrıca devlet, kişiler tarafından vakfedilen topraklar olduğunda da amacına uygun hareket ettiği takdirde onlara da destek vermekten çekinmemiştir.

3.4.2. 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937-1530)'ne Göre Çorum Şehrine Bağlı Vakıflar²³⁶

3.1: 1530 tarihinde Çorum şehrine bağlı vakıfların listesi

Defter No	Sayfa	Vakıf Sahibi	Vilayet	Köy
387	391	Vakf-1 Evlad-1 Arif ve Evlad-1 Melek Hatun	Çorum	Aylemi
387	391	Vakf-1 Ebna-i Eyüp Ece	Çorum	Anbar Namıdığer Divanı Pürçek
387	391	Vakf-1 Şehzade Hatun	Çorum	Derihur, Dericik
387	391	Hoca Ahmet ve Hoca Sinan biraderes	Çorum	Ulupınar
387	391	Vakf-1 Cami-i Kebir-i Çorum	Çorum	Sankonşah
387	391	Vakf-1 İmaret-i Mehmed Paşa	Çorum	Çavuş
387	391	Vakf-1 İmaret-i Mehmed Paşa	Çorum	Taşpınar
387	391	Vakf-1 Evlad-1 Arif Çelebi ve Evlad-1 Melek Hatun	Çorum	Gürcü
387	391	Vakf-1 Sinan Bey	Çorum	Kuruçay
387	391	Vakf-1 Arif Çelebi ve Evlad-1 Melek Hatun	Çorum	Kızıklar, Kırıklar
387	391	Vakf-1 Emir Mahmud ve Has Çelebi	Çorum	Derinviran, Çorumviran
387	391	Vakf-1 Evlad-1 Hacı İsrail	Çorum	Çiftlik örkü
387	391	Vakf-1 Evlad-1 Hacı İsrail	Çorum	Ömerbey
387	392	Vakf-1 Zaviye-i İnam Çelebi	Çorum	Savuranşah
387	392	Vakf-1 Medine-i Münevvere-i an kibel-i zenn-i Karagöz Paşa	Çorum	Tülaç, Kulaç
387	392	Vakf-1 Mevlevihane	Çorum	Ağcakaya
387	392	Vakf-1 Zaviye-i Kutbül-Büdelâ Abdal Ata	Çorum	Yakacık

²³⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937-1530), 391-397.

387	392	Vakf-1 Zaviye-i Abdal Ata	Çorum	Divan
387	392	Vakf-1 Ebna-i Çöplü Bey	Çorum	Nare
387	392	Vakf-1 Ebna-i Çöplü Bey	Çorum	Paşa
387	392	Vakf-1 Ebna-i Çöplü Bey	Çorum	Beydili
387	392	Vakf-1 Zaviye-i Sadreddin Baba	Çorum	Sadreddin
387	392	Vakf-1 Zaviye-i Ahmed Bey	Çorum	Kınık
387	392	Vakf-1 Ebna-i Hacı İlyas Kattari der İskilib	Çorum	Kınık
387	392	Vakf-1 Ebna-i Hacı İlyas Bey	Çorum	Kebe
387	392	Vakf-1 Ebna-i Hacı İlyas Bey	Çorum	Boncuk
387	392	Vakf-1 Ebna-i Hacı İlyas Bey	Çorum	Sarıbey
387	392	Vakf-1 Zaviye-i İnam Çelebi	Çorum	Somaka
387	392	Vakf-1 Melek Hoca ve Hoca Sinan	Çorum	Aksungur
387	392	Vakf-1 Zaviye-i İnam Çelebi	Çorum	Ulupınar
387	392	Vakf-1 Evlad-1 Arif Çelebi ve Evlad-1 Melek Hatun	Çorum	Lülüdemir
387	392	Vakf-1 Zaviye-i Cami-i Bey ²³⁷	Çorum	Kılıçviran
387	393	Vakf-1 Zaviye-i İnam Çelebi	Çorum	Hacıbey Ağacı
387	393	Vakf-1 Huffaz-1 Cami-i Kebir	Çorum	Yakacık
387	393	Vakf-1 Emir Mahmud Bey sahib Çelebi bi-kıra'eti'l-Kur'an ve't-tasaddukat fi'l-leyali'sş-şerife ve sülüs erba' ve efzal evladı	Çorum	Alayundlu
387	393	Vakf-1 Mevlâna Kadı Ferrahşad an mescid ve medrese	Çorum	Ağcakilise
387	393	Vakf-1 Mevlâna Kadı Ferrahşad an mescid ve medrese	Çorum	Sögütpınarı
387	393	Vakf-1 Mevlevihane	Çorum	Eymür
387	393	Vakf-1 Çeşmeha-i Sinan Bey Dudu	Çorum	Çiftlik
387	393	Vakf-1 Mevlevihane	Çorum	Kavacık
387	393	Vakf-1 Mescid-i Emir Ahmed Çelebi	Çorum	Atarak
387	393	Vakf-1 İmaret-i Yörgüç Paşa	Çorum	Aliki
387	393	Vakf-1 Evlad-1 Arif Çelebi ve Evlad-1 Melek Hatun	Çorum	Göynük Viranı
387	393	Vakf-1 Evlad-1 Arif Çelebi ve Evlad-1 Melek Hatun	Çorum	Kula
387	393	Vakf-1 İmaret-i Hatuniyye der Tokat	Çorum	Mezra-i Çeltik ve Eskiköy ve İmam Pınarı Sülmen Viranı
387	393	Vakf-1 İmaret-i Hatuniyye der Tokat	Çorum	Mezra-i Aydon ve Akpınar
387	393	Vakf-1 İmaret-i Hatuniyye der Tokat	Çorum	Mezra-i Ercek Namı diğer Cenk
387	393	Vakf-1 Ebna-i Hamdullah Çelebi der Tasarruf-u Fazlullah Çelebi	Çorum	Kula Hacı

²³⁷ Vakf-1 Zaviye-i Cami-i Bey şeklinde yazılmıştır ancak burada bir yazım yanlışı olması muhtemeldir. Çünkü burada yazılmak istenen vakıf isminin yüksek ihtimalle Vakf-1 Zaviye-i Hacı Bey olduğunu düşünmekteyiz.

387	393	Vakf-1 Mescid-i Eşref ve Çorumlu	Çorum	Çalıca
387	393	Vakf-1 Evlad-1 Hamdullah Çelebi der Tasarruf-u Fazlullah Çelebi	Çorum	Çalıca
387	393	Vakf-1 Ebna-i Arif Çelebi ve Melek Hatun	Çorum	Halik
387	394	Vakf-1 Evlad-1 Arif Çelebi ve Evlad-1 Melek Hatun	Çorum	Seyfeddin
387	394	Vakf-1 Evlad-1 Arif Çelebi ve Evlad-1 Melek Hatun	Çorum	Timran
387	394	Vakf-1 İmaret-i Paşa	Çorum	Aşıkşeyh
387	394	Vakf-1 Cam-i der... Çorum	Çorum	Bayad
387	394	Vakf-1 Ecza-i Şeyh Habib ber mevcebi hücced Kazaskeri Vilayet-i Anadolu	Çorum	Bab
387	394	Vakf-1 Zaviye-i Ahi Menteşe der Çorum	Çorum	Çiftlik-i Nasrullah
387	394	Vakf-1 Zaviye-i İnam Çelebi der Karye-i Ulupınar	Çorum	Hacıbey
387	394	Vakf-1 Medine-i Münevvere	Çorum	Yenice
387	394	Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife	Çorum	Çiftlik
387	394	Vakf-1 Zaviye-i Hacı Hayreddin	Çorum	Karabey
387	394	Vakf-1 Zaviye-i Ahi Şeyh ²³⁸	Çorum	Mezra-i Yeni
387	395	Vakf-1 Medrese-i ve Cami-i Hüseyin Ağa	Çorum	Karacahisar
387	395	Vakf-1 İmaret-i Sinan Paşa	Çorum	Karacahisar
387	395	Vakf-1 Medrese ve Cami	Çorum	Karacaviran
387	395	Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife	Çorum	Çiftlik-i Karga Musa
387	395	Vakf-1 Mescid-i Mukbil Subaşı	Çorum	Yakup Alp
387	395	Vakf-1 İmaret-i Mehmed Paşa	Çorum	İsmail
387	395	Vakf-1 Zaviye-i Abdal Ata Ruhullah-1 Taala Ruhul Aziz	Çorum	Horasan
387	395	Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife	Çorum	Hoca
387	395	Vakf-1 Zaviye-i Abdal Ata ve Hamdullah	Çorum	Bügdüz
387	395	Vakf-1 Evlad-1 Abdülvehab	Çorum	Cündeş
387	395	Vakf-1 Evlad-1 Abdülvehab	Çorum	Hızırbey
387	395	Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife	Çorum	Karapınar
387	395	Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife	Çorum	Üyük
387	395	Vakf-1 Mahmud Paşa ila kıra'eti'l-ecza fi'l imaret	Çorum	Cabi?

²³⁸ 1530 yılına kadar bu vakfa Ahi Şeyh Zaviyesi hâkimken, bu tarihten sonra Ahi Şeyh Zaviyesi harap olmuş ve buraya Hacı Hayreddin Zaviyesi sahip olmuştur.

387	395	Vakf-1 Ebna-i Şeyh Halil	Çorum	İnegazi
387	395	Vakf-1 Zaviye-i Hasan Bali	Çorum	Delihacı
387	395	Vakf-1 Mescid-i Kale-i Osmancık	Çorum	Çıkırıkçı
387	396	Vakf-1 Zaviye-i Hasan Bali	Çorum	Alp Oğuz
387	396	Vakf-1 Medrese-i Çorumlu	Çorum	Akçaviran
387	396	Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife	Çorum	Akçamescid
387	396	Vakf-1 İmaret-i Mehmed Paşa	Çorum	Mürselcik
387	396	Vakf-1 Medrese-i Beyler Çelebi	Çorum	Mürselcik
387	396	Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife	Çorum	?
387	396	Vakf-1 Türbe-i Beyler Çelebi der Osmancık	Çorum	Kapaklu
387	396	Vakf-1 Ebna-i Seydi Ali	Çorum	Harzettin
387	396	Vakf-1 İmaret-i Mehmed Paşa	Çorum	Delüler
387	396	Vakf-1 Zaviye-i Hasan Bali	Çorum	Kızılgeçit
387	396	Vakf-1 Zaviye-i Şeyh Aşık	Çorum	Erücek
387	396	Vakf-1 Zaviye-i Şeyh Bayezid	Çorum	Sinedol
387	396	Vakf-1 Ebna-i Hacı İlyas Bey	Çorum	Yenice ve Çarık Hacı
387	396	Vakf-1 İmaret-i Mehmed Paşa	Çorum	İlgazi
387	396	Vakf-1 Mehmed Paşa	Çorum	Timur
387	396	Vakf-1 İmaret-i Mehmed Paşa	Çorum	Çukurviran
387	396	Vakf-1 Cami-i Kebir-i Çorumlu	Çorum	Argünşah
387	396	Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife	Çorum	Sartalu
387	396	Vakf-1 İmaret-i Mehmed Paşa	Çorum	Ilıca Namı-diğer Çiftlik
387	396	Vakf-1 Zaviye-i Hasan Bali	Çorum	Hatap Deresi
387	397	Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife	Çorum	Çoban Viranı
387	397	Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife	Çorum	Göçenler
387	397	Vakf-1 Türbe-i Beyler Çelebi	Çorum	Üyük
387	397	Vakf-1 Evlad-1 Arif Çelebi	Çorum	Araplar
387	397	Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife	Çorum	Alp
387	397	Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife	Çorum	Tercüman
387	397	Vakf-1 İmaret-i Mehmed Paşa	Çorum	Divan

387	397	Vakf-1 Evlad-1 Eslem Hatun binti Mehmed Paşa	Çorum	Göçen Ovacığı
387	397	Baba Şadi Zaviyesi	Çorum	Kürekçi
387	397	Vakf-1 Evlad-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi	Çorum	Ahmed Şahne
387	397	Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife	Çorum	Tiravi
387	397	Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife	Çorum	Kapan
387	397	Vakf-1 Ebna-i Hamdi Bey	Çorum	Tarhan
387	397	Vakf-1 Medrese-i Çorumlu	Çorum	Yaydığı
387	397	Vakf-1 Ebna-i Hamdi Bey	Çorum	Çiftlik
387	397	Vakf-1 Mehmed Paşa	Çorum	Akçay

Vakf-1 İmaret-i Yörgüç Paşa, Çorum merkeze bağlı Alıki köyünde kurulmuş bir vakıftır. Yörgüç Paşanın, Çorum dışında Amasya ve Sivas'ta da birçok vakfi bulunmaktadır. Yörgüç Paşa, Sultan II. Murad'ın lalalığını yapmış ve daha sonra Amasya ve Tokat valilikleri görevinde bulunmuştur. Ayrıca Çorum'un ilçesi Osmancık'ta bulunan Koca Kayası Hisarı da yine onun tarafından ele geçirilmiş ve bunun karşılığında sultandan büyük hediyeler kazanmıştır.²³⁹

Diğer bir vakıf olan Vakf-1 İmaret-i Mehmed Paşa ise 387 numaralı tahrir defterinde en çok rastladığımız vakıflardan biridir. Çorum merkeze bağlı Çavuş, Taşpınar, Mürselcik, İsmail, Delüer, İlgazi, Timur, Çukurviran, Ilıca, Namı-diğer Çiftlik ve Akçay köylerinde vakıfları bulunmaktadır.

Mehmed Paşanın Çorum haricinde Amasya ve Sivas'ta da vakıfları bulunmaktadır. Kendisi Yörgüç Paşa'nın yeğeni olup, Osmanlı devletinde lalalık, Rumeli Beylerbeyliği ve vezirlik görevlerinde de bulunmuştur.²⁴⁰

Vakf-1 Beyler Çelebi bin Hacı Çelebi li-evladihi ve li'l-huffaz ve'l hellavi fi'l-leyali's şerife adlı vakıf, Beyler Çelebi tarafından kurulmuş ve incelediğimiz 387 numaralı tahrir defterinde yine birçok vakfına rastlamaktayız. Çorum merkeze bağlı Çiftlik, Çiftlik-i Karga Musa, Hoca, Karapınar, Uyuk, Akçamescid, Sartalu, Çoban Viranı, Göçenler, Alp, Tiravi, Kapan gibi birçok yerde bu vakıf bulunmaktadır.

²³⁹ Hülya Taş, "XVI. Yüzyılda Rum Eyaletinde Miri Toprakların Mülk ve Vakfa Dönüştürülmesi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1998), 33.

²⁴⁰ Taş, *a.g.e.*, 42.

Beyler Çelebi dönemin önemli isimlerinden biri olup vakıflarından bazılarını da zaviyelere bağışladığı olmuştur. Buna örnek vermek gerekirse Çorum'a bağlı Yakacık ve Büğdüz köyündeki vakfiyesinin hissesinin bir kısmını Abdal Ata Zaviyesine bağışlamıştır.²⁴¹ Bizde incelediğimiz 387 numaralı tahrir defterinin 392. sayfasında Yakacık, 395. sayfasında da Büğdüz köylerinin Abdal Ata Zaviyesine bağlı vakıflar olduğunu gördük. Burada bir karşılaştırma yaptığımızda anlaşılıyor ki, bu iki köyün hisselerinin bir kısmı Beyler Çelebi tarafından Abdal Ata Zaviyesine bağışlanmıştır.

Vakf-ı Medine-i Münevvere-i an kibel-i zenn-i Karagöz Paşa adlı vakfiye ile Vakf-ı Medine-i Münevvere de incelediğimiz 387 numaralı defterde rastladığımız vakıflardandır. Medine için bütün Müslüman ülkelerinin çoğunda vakıf olduğu gibi, Osmanlı devletinin de birçok şehrinde vardır. Çorum merkeze bağlı Tülaç ve Yenice köylerindeki vakfiyeler de bunlara örnektir.

Vakf-ı Evlad-ı Arif Çelebi ve Evlad-ı Melek Hatun adlı vakfiye de incelediğimiz defterdeki en çok rastladığımız vakıflardan bir tanesidir. Çorum merkeze bağlı Aylemi, Gürcü, Kızıklar, Lülüdemir, Göynük Viranı, Kula, Halik, Seyfeddin ve Timran köylerinde bu vakıf bulunmaktadır.

Sonuç olarak incelediğimiz 387 numaralı tahrir defterinde Çorum merkez ve merkeze bağlı köy, mezra gibi yerleşim yerlerinde birçok vakfa ulaşılmıştır. Bu ulaşılan vakıfların bazıları farklı kişilere aitken, bazıları ise aynı kişilere ait olup farklı köylerde birçok vakıf kurulduğu gözlemlenmiştir. Kurulan bu vakıflar genellikle imaret, zaviye ve ebna türünde vakıflar olmuştur. Lakin içlerinde Huffaz, Medine-i Münevvere gibi vakıflar da kurularak gelirler vakfedilmiştir. Bu vakıfları kuran kişiler ise bölgedeki yerel beyler, şeyhler, ulema sınıfından kişiler, devlet kadrosunda çalışan memurlar ve devletin bizzat kendisi olmuştur. Kurulan bu vakıfların eğitim, sağlık vb. alanlarda bir yandan büyük faydaları olurken, bazen amacı dışında hareket eden vakıflar olduğunda da bu sefer devlete zarar verdiği de olmuştur.

²⁴¹ Ahmed Cahit Haksever, "Çorum'da Bektaşî Zaviyeleri: Tarihi Süreçler ve Fonksiyonları", *Ekev Akademi Dergisi* 12, sy. 36 (2008):76.

3.5. ÇORUM ŞEHRİNDE YAŞAYAN OĞUZ BOYLARI

Oğuz ismi ilk olarak Göktürk kitabelerinde görülmüştür. Göktürkler, Kutluğ Şad ve Vezir Tonyukuk döneminde devleti tekrardan kurmaya çalıştıklarında bölgedeki en güçlü boy Oğuzlar olmuştur. Lakin Göktürk Devleti bir zaman sonra Oğuzları kendi himayelerine altına almaya başlamış ve Bilge Kağan döneminde (716-734) bunu tam anlamıyla başarmışlardır. Daha sonra 744 yılında Göktürk Devleti yıkılmış ve yerini Uygur Devleti almıştır. Oğuzlar, Uygur Devleti içerisinde bazı dönemlerde isyan çıkarmış olsalar da bunda başarılı olamamışlar ve sonrasında kağanla birlikte hareket ederek devletin önemli bir dayanağı olmuşlardır. 840 yılına gelindiğinde Uygurlar bir felakete uğradığından dolayı Doğu Türkistan'a göç ettiklerinde Oğuzlarda onlarla birlikte hareket ederek oraya gitmiş ve orda uzun bir süre yaşamışlardır.²⁴²

Oğuzların yaşayış tarzı ise genellikle göçebelik üzerine kurulmuştur. X. yüzyılın başlarında bile Oğuzlarda göçebe yaşam devam etmiştir. Bahar mevsiminde Karakum'da ve yaylalarda, kış mevsiminde ise Aşağı Seyhun taraflarında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. XI. yüzyılda ise Oğuzlarda şehir hayatı gelişmeye başlamış ve şehirlere yerleşim hızlanmıştır. Ancak XIII. yüzyıldan itibaren bölgeye yapılan Moğol istilası ile birlikte büyük bir göç hareketi başlamıştır. Böylelikle Oğuzlar ilk olarak İran'ın Horasan bölgesine kaçmışlar, ancak Moğol istilası oraya da sıçrayınca bu sefer Anadolu'ya göç etmişlerdir.²⁴³ Oğuzların Anadolu'ya göç etmesiyle birlikte artık burada kalıcı bir yaşam sürmüşler ve Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli bir etken olmuşlardır.

Oğuzlar, Dokuz Oğuzlar olarak adlandırılrsa da aslında toplamda kendi içerisinde yirmi dört boydan meydana gelmektedir. Bu yirmi dört boy da Bozoklar ve Üçoklar diye adlandırılan kolların içinde yer almaktadırlar. Öncelikle Bozokların içerisindeki boylara bakarsak bunlar; Kayı, Bayat, Alkaevli, Karaevli, Yazır, Dodurga, Döğer, Yaparlı, Avşar, Beydili, Kızık, Karkın olmak üzere on iki tanedir. Üçokların içerisindeki boylar ise; Bayındır, Beçene, Çavuldur, Çepni, Salgur, Eymür, Alayuntlu, Üregir, İğdir, Bügdüz, Yıva, Kınık olmak üzere on iki tanedir.²⁴⁴

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız bu Oğuz Boyları, Anadolu'ya göç ettikten bir süre sonra burada kalıcı olmayı başarmışlar ve bölgenin Türkleşmesine yardımcı olmuşlardır. Buldukları bölgeler genelde sınır boyları olmuş ve oraların yerleşik bir yaşam alanına

²⁴² Faruk Sümer, "Oğuzlar", *TDVİA*, C. 33 (İstanbul: TDVY, 2007), 325.

²⁴³ Sümer, *a.g.e.*, 326.

²⁴⁴ Sümer, *a.g.e.*, 330.

dönüşmesine öncülük etmişlerdir. Böylelikle Anadolu'nun birçok yerine Oğuz Boyları yayılmış ve bazı mezralara, köylere, mahallelere, şehirlere bu boyların isimleri verilmiştir. Çorum şehrinde de birçok yere Oğuz Boylarının isimleri verilmiş ve günümüzde de bu isimler varlığını sürdürmüştür.

Faruk Sümer, Tahrir Defterlerinden hareketle yirmi dört boydan oluşan bu Oğuz boylarından yirmi bir tanesinin Anadolu'ya geldiğini söylemiştir. Ancak sonradan yaptığı araştırma ile Karaevli boyunun da Anadolu'ya geldiğinin kuvvetli bir ihtimal olduğunu belirtmiştir. Anadolu'ya gelen Oğuz boyları içerisinde en çok yer adına sahip boy ise Kayılar olmuştur. Kayı boyundan sonra en çok yer adına sahip boylar ise sırasıyla Avşar, Kınık, Eymür, Karkın, Bayındır, Salur gibi boylar olmuştur.²⁴⁵

3.5.1. Çorum Şehrinde Oğuz Boylarına Ait Yer İsimleri

Çorum şehrinde yirmi dört Oğuz boyundan yirmi ikisinin köy veya bölge adı olarak günümüzde de varlığını sürdürmekte olduğu bilinmektedir. Bu Oğuz boylarından Çorum şehrinde en çok yer adı bırakanlar Bayat, Eymir, Kargın, Yapar ve Çavundur boyları olmuştur.²⁴⁶

Bügdüz: Çorum'a bağlı bir köydür.

Büğet: Burası boğaz olup, Türklerin hâkimiyetine geçtiğinden beri bu isimle anılmıştır.

Bayındır: Çorum'un Mecidözü Kazasına bağlı bir köydür. Ayrıca Neşet Köseoğlu 842 ile 1438 yılları arasında varlığını sürdüren Mehmet Paşa Vakfisi'nin kayıtlarından hareketle Bayındır Divanı'na rastlamış ve bu divana bağlı köyleri de aktarmıştır. Bu köyler Bergi, Yenice, Karınbayat, Kuyumcu, Kara Bürçek, Sondul, Çaytağaçar, Dikenlik gibi isimlere sahiptir. Bunlar da Bayındır Divanı'na bağlı olduğu için aynı boydan geldiği düşünülmüştür.

Bayındır Ovası: Çorum şehrine bağlı olan Kuyumcu Köyü'nde bir bölgeye bu ad verilmiştir.

Bayat: Çorum şehrine bağlı bir köy olan Yeniköy'ün yakınında bir dağ gediğine verilen isimdir.

Bayat Mezarı: Çorum merkez bağlı olan Bayat Köyü'nde bir mevkie verilen isimdir.

Bayat Kırı ve Bayat Çayı: Bayat Köyü'nde bulunan bazı yerlere verilen isimlerdir.

²⁴⁵ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972), 211, 212, 214.

²⁴⁶ Neşet Köseoğlu, "Çorum'da Oğuz Boyları", *Çorumlu Dergisi*, sy. 43 (1943): 1279.

Bayat Pınarı: Çorum'un kazası İskilip'e bağlı bir köye verilen isimdir.

Bayat Su Kavsıdı: Çorum'un merkez kazalarından birine bağlı olan köyün adıdır.

Beydili: Çorum şehrinin merkez kazasına bağlı bir köydür.

Beydili: İskilip kazasına bağlı Belveren köyünün yakınında bir köydür. Ancak bu köye bağlı bir mahalle gibi idare edilmektedir.

Becek: Elvan Çelebi Köyü'nde bir bölgeye verilen isimdir.

Alayundlu: Neşet Köseoğlu buranın Çatak ile Şeyh Hamza köyleri arasındaki arazi parçasına verilen bir isim olduğunu söylediği gibi, ikinci bir görüş olarak da köylülerin söylediği Ayas Köyü dağlarında, Alayund yaylası isimli bir yer olduğunu aktarmıştır.

Afşar: Osmancık'ın Kızılırmak sahilinde ve Kargı'nın karşısında bir köy ve dağa bu isim verilmiştir. Ayrıca Neşet Köseoğlu incelediği Hamdi Bey'in vakfiyesinde de o dönemde Karahisarı Demirli kazasına bağlı olan, sonrasında ise Alaca'ya bağlanan, hepsinden daha önceki dönemlerde de Hüseyinabad'a bağlı olan bir Afşar Divanı adı altında bir bölge olduğunu aktarmıştır.

Eymir: Çorum merkez ve Sungurlu kazalarına bağlı iki köye bu isim verilmiştir. Ayrıca bir gölün ismi de Eymir olarak bilinmektedir.

Eymir Çayı: Çorum'un bir kazası olan Alaca'nın güneyinde bulunan derenin altında bir yere verilen isimdir.

Eymir Halife: Çorum'da ki bir mahalleye bu isim verilmiştir.

Eymir Çiftliği: Osmancık'ta bir bölgeye verilen isimdir.

Eymir Sırtı: Çorum'a bağlı bir köy olan Misler Ovacığında bir mevkie verilen isimdir.

Dodurga: Osmancık'a bağlı bir köydür ve divan merkezliği de yapmıştır.

Çarukluğ: Neşet Köseoğlu incelediği Taybu Vakfiyesi (764/1362) ve Mürüvvet Bey Vakfiyesi'nde (850/1446) Çaruk isminde bir köye rastladığını belirtmiştir.

Çavundur: Bu isme de Neşet Köseoğlu Keçi Hatun Vakfiyesi'nde (756/1355) rastlamış ve buranın Karahisar-i Demirli de bir göl olduğunu belirtmiştir.

Çepni: Çorum şehrinde bir mahalleye verilen isimdir.

Çetmi ve Çepni Deresi: Çetmi İskilip kazasına bağlı bir köy, Çepni ise oradaki bir dereye verilen isimdir.²⁴⁷

²⁴⁷ Köseoğlu, *a.g.e.*, 1279-1282.

Sonuç olarak Oğuz boyları Anadolu'ya göç edip, buralarda kalıcı olarak kendi izlerini bırakmışlardır. Yukarıda da anlatmaya çalıştığımız yer isimleri Çorum şehrinde de Oğuz boylarının ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Bu yer isimleri günümüzde de varlığını sürdürerek Oğuz boylarının kültürlerini yansıtmaya devam etmektedir.

SONUÇ

Malazgirt Zaferi ile birlikte Anadolu'ya yapılan Türk akınlarından sonra, Çorum şehrine de Türk göçü başlamıştır. Çorum şehrine ilk yapılan Türk göçü Danişmend Beyliği zamanında olmuştur. Danişmendlilerden sonra Çorum sırasıyla Anadolu Selçuklu Devleti, kısa bir süre İlhanlı idaresi, daha sonra Eretna Beyliği, sonrasında Kadı Burhannedin Ahmed Beyliği ve sonunda Osmanlı Devleti egemenliğine geçerek günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca Çorum isminin de beylikler döneminden itibaren kullanıldığı saptanmıştır. Kaynaklarda XVI. yüzyılın sonlarına kadar Çorum isminin kullanılmadığı yazılmıştır. Ancak Eretna Beyliği döneminde Eretna beylerinden Gıyaseddin Mehmed'in Çorum'da bir para bastırıldığı ve o paranın üzerinde Çorum yazıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu bilgiden yola çıkarak Çorum isminin XIV. yüzyıldan itibaren kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Danişmend Beyliği, Eretna Beyliği ve Kadı Burhaneddin Ahmed Beyliği'nin Çorum üzerindeki bağlantısı siyasi alanda ele alınmıştır. Bu dönemle ilgili kaynaklar kısıtlı olduğundan dolayı şehrin sosyal, idari ve ekonomik yapısıyla ilgili ayrıntılı bilgi verilememiştir. Ancak Osmanlı dönemine gelindiğinde Çorum ve çevresinin siyasi tarihi ile birlikte idari, sosyal ve ekonomik yapısına da değinilmiştir.

Çorum şehrinin idari yapısı hakkında ilk olarak 16. yüzyılda Çorum'un bir sancak olup olmadığı hakkında bilgi verilmiş ve buranın Osmanlı Devleti'ne ait bir sancak olduğu tespit edilmiştir. 16. yüzyıldaki kaynaklarda her ne kadar Çorum'un sancak olup olmadığı ile bilgiler çok bulanmasa da Kanuni dönemindeki icmal defterlerinde Çorum'un bir sancak olarak yazıldığına bilgisine ulaşılmıştır. İdari yapı bölümünde daha sonra ise Rum Eyaleti olarak adlandırılan içerisinde Çorum'un da bulunduğu bölgede, diğer bölgelerde uygulanan Tımar Sistemi'nden farklı olarak işleyen malikâne-divani sistemi hakkında bilgi verilmiştir.

1455/56 tarihli tahrir defteri çevrilerek Çorum şehrine bağlı cemaat, mezra ve köylerin listesi çıkarılmıştır. Bu defterden çıkarılan bilgilerle Çorum şehrinde o dönemde yaşayan cemaatlerin çoğunluğunun Moğol boyuna mensup olduğu görülmüştür. Moğolların bir kısmı Timur döneminde Orta Asya'ya, bir kısmı da Mehmet Çelebi döneminde balkanlara gönderilmiş olsa da bu defterden çıkarılan bilgilerle Moğolların, cemaat olarak bir şekilde Anadolu'da varlığını sürdürdüğü ortaya çıkarılmıştır.

Daha sonra ise Çorum şehrinin Osmanlı dönemindeki sosyal yapısı hakkında bilgi verilerek, nüfus konusu üzerinde durulmuştur. Nüfus konusunda varılan sonuç, 1455’le 1576 arasında şehirde büyük bir nüfus artışı olduğu yönündedir. 1576 ve 1831’de ise geçmiş yıllardaki gibi büyük bir nüfus artışı olmamış, neredeyse aynı seviyede seyretmiştir.

Ekonomik yapı hakkında ise 1456’da Çorum şehrinde bir boyahane, XVI. yüzyılın ortalarından sonra bir bedesten, iki han ve 148 adet vakıf dükkânı bulunmaktadır. Şehirde bu vakıf dükkânlarının dışında sayısı net olarak belli olmayan dükkânların da olduğu ve burada çeşitli meslek guruplarında çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Şehirde o dönemde ön plana çıkan meslek guruplarının dericilik, dokumacılık, bakırcılık ve demircilik, boyamacılık gibi meslekler olmuştur. Ayrıca şehirdeki tarımsal faaliyetlere de değinilip, bu alan hakkında da geniş bir bilgi verilmiştir.

Son bölümde ise Çorum şehrinde bulunan hıdırlık, ulu cami, kale gibi yapıların tarihi üzerinde durulmuştur. Ayrıca 1530 tarihli tahrir defteri incelenerek, Çorum merkez, merkeze bağlı köy ve mezralardaki vakıflara ulaşılmıştır. Bulunan vakıfların çoğunlukta olanları hakkında da kısa bilgiler vermeye çalışılmıştır. Sonrasında ise Çorum’da yaşayan Oğuz boyları ve bunların şehrin belli yerlerine verdikleri isimler aktarılmıştır.

Bu tez çalışması ile Çorum’un Anadolu Beylikleri döneminde siyasi tarihi, Osmanlı döneminde ise siyasi, sosyal, idari ve ekonomik yapısı incelenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Tevhid. *Müze-i Hümayun Meskûkât-ı Kadime-i İslamiyye Katoluğu Dördüncü Kısım*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1903.
- Aka, İsmail. “Timur”, *TDVİA*, c. 41 (İstanbul: TDVY, 2012): 173-177.
- Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1991.
- Akdağ, Mustafa. *Celali İsyânları (1550-1603)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Akkaya, Şükrü. “Kitab-i Melik Danişmend Gazi-Danişmendname”. *AÜDTCF* 8, sy. 1-2 (1950): 131-144.
- Aktüre, Sevgi. “17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirselleşmenin Süreci”. *METU Journal of the Faculty of Architecture Dergisi* 1, sy. 1 (1975): 101-128.
- Aktüre, Sevgi. “19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum”. *Çorum Tarihi*. ed. Mustafa Ercan, İrfan Yiğit. Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2015: 123-165.
- Anakök, Tayyar. *Çorum Tarihi*. Çorum: Çorum Genel Kütüphanesi, 1950.
- Ardan, Emre. “Yerleşim Tipleri Işığında Anadolu’da Frig Kültür Varlığı”, *Asia Minor Studies – International Journal of Social Sciences* 4, sy. 8 (2016): 43-64.
- Aziz B. Erdeşir-i Esterabadi. *Bezm-u Rezm*. haz: Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Bakırer, Ömür. “Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum”. *Çorum Tarihi*. (ed): Mustafa Ercan, İrfan Yiğit. Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayını 2015: 51-78.
- Barkan, Ömer Lütfi. ‘Malikâne – Divani Sistemi’. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* II, (1939): 119-184.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”. *Vakıflar Dergisi*, sy. 2 (1942): 279-386.
- Barkan, Ömer Lütfi. *Türkiye’de Toprak Meselesi 1*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. *1455 Tarihli Maliyeden Müdevver Defter*. Dosya: 00354.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937-1530)*. Dosya: 387.
- Baştürk, Saadettin. “Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri, Bu Seferlere Karşı Koyma Çabaları”. *History Studies* 2, sy. Özel Sayı (2010): 14-26.
- Bezer Öğün, Gülay. “Şami Nizameddin”. *TDVİA*, c. 38. İstanbul: TDVY, 2010: 330.
- Boran, Ali. *Anadolu’daki İç Kale Cami ve Mescidleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu ve Yayınları 2001.

- Bozatay, Şeniz Anbarlı. Demir Konur Alp. “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6, sy. 10 (2014): 72-89.
- Bozkuş, Mehmet Ali. “Çorum Şehrinin Gelişimi ve Türk-İslam Unsurlarının Tesiri XI.-XVI. Yüzyıl”. *Tarikat, Toplum ve Siyaset Baba İlyas’tan Elvan Çelebi’ye Bir Sufi Ailenin İzinde*. (ed): Zekeriya Işık. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları 2020: 219-240.
- Boztepe, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nin Taşra Yönetimini Şekillendiren Merkezîyetçilik Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 36 (2013): 1-14.
- Bulduk, Üçler. “16. Yüzyılda Çorum Sancağı-II (Dirlikler)”. *OTAM Dergisi*, sy. 6, (1992): 39-50.
- Bulduk, Üçler. “16. Yüzyılda Çorum Sancağının İdari Yapısı”. *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum Tebliğleri*. der. Çorum Belediyesi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991: 19-55.
- Can, Yılmaz. “H. I-III./M.VII-IX. Y.Y. İslam Şehri”. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, sy. 6 (1992): 109-138.
- Canatar, Mehmet. “Kethüda”. *TDVİA*, c.25, Ankara: TDVY, 2002: 332-334.
- Cezar, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2010.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan. “Çorum Tarihi Hakkında”. *Çorumlu Dergisi*, sy. 13 (1938): 385-395.
- Demir, Mustafa. “Türk İslam Medeniyetinde Şehirleşme”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 16, sy.1 (2003): 157-165.
- Demir, Necati. *Danışmend-Name*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Dursun, Necla. “Çorum’da Bakırcılık”. *Turkish Studies Dergisi* 9, sy. 5 (2014): 800-824.
- Engin, Mustafa, Alandağlı, Murat vd. *H. 984(M. 1576/1577) tarihli ve TKG.KK. Ttd.54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum Tıpkıbasım II*. Ankara: Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2014.
- Esin, Emel. *Orduğ Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.
- Esin, Ufuk. *Paleolitik’ten İlk Tunç Çağının Sonuna: Tarihöncesi Çağların Kapadokyası*, İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı, 1998.
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyehatnamesi*, C.2. haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Eyice, Semavi. “Dernschwam de Hradıczın, Hans”. *TDVİA*, c. 9 İstanbul: TDVY, 1994: 182-183.
- Eyice, Semavi. “Çorum’un Mecidözü’nde Aşık Paşa-Oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi”. *İÜEFD Türkiyat Mecmuası XV*, (1969): 211-244.
- Faroqhi, Suraiya. *Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2016.

- Faroqhi, Suraiya. "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum". *Çorum Tarihi*. ed. Mustafa Ercan, İrfan Yiğit. Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2015: 79-120.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. çev: Gül Çağalı Güven, Özgür TÜresay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1560*. çev: Neyyir Kalaycıoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Gelibolulu Mustafa Ali Efendi. *Kitabü't – Tarih-i Kühü'l Ahbar*. haz: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Gelibolulu Mustafa Âli Efendi. *Mirkatü'l-Cihad*. haz: Ali Akar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Göde, Kemal. *Sultan Alaeddin Eretna*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Göde, Kemal. "Eretnaoğulları". *TDVİA*, c. 11 İstanbul: TDVY, 1995: 295-296.
- Gökbilgin, Tayyip. "15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum". *Vakıflar Dergisi*, sy. 6, (1965): 51-61.
- Gökçe, Turan. "Hızır İlyas Kültünün Yerleşim Birimlerine Yansıması: Osmanlı Döneminde Anadolu Şehir ve Kasabalarında Hıdırlık". *Türkiye'de İskân ve Şehirleşme Tarihi*. ed: Mehmet Ali Beyhan. İstanbul: Kitabevi Yayınları 2012.
- Gökşen, Ali. "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum Şehri". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2007.
- Göyünç, Nejat. "Hane Deyimi Hakkında". *Tarih Dergisi*, sy. 32 (1979): 332-348.
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *TDVİA*, c. 42. İstanbul: TDVY, 2012: 475-479.
- Haksever, Ahmed Cahit. "Çorum'da Bektaşî Zaviyeleri: Tarihi Süreçler ve Fonksiyonları". *Ekev Akademi Dergisi* 12, sy. 36 (2008): 67-86.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Ankara Savaşı". *TDVİA*, c. 3. İstanbul: TDVY, 1991: 210-211.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453/1650) I*. Ankara: TTKB, 2009.
- Hans Dernschwam. *İstanbul ve Anadolu'ya Seyehat Günlüğü*. çev: Yaşar Önen. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Ilıca, Ali. "Çorum Vakıfları". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2001.
- Ilıca, Ali. "Çorum'da Tarihi Bir Yapı: Veliyyüddin Paşa (Velipaşa) Hanı ve Vakfiyesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, sy. 9 (2000): 507-535.
- İşık, Zekeriya. *Devlet ve Tarikat*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2016.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. İstanbul: Kültür Yayınları, 2016.
- İnalçık, Halil. *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*. İstanbul: Türk İSAM yayınları 2010.
- İnalçık, Halil. "Mehmed I", *TDVİA*, c.28. Ankara: TDVY, (2003): 391-394.

- İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600 I.* çev: Berktaş Halil. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- İnalçık, Halil. "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi". *Ankara Üniversitesi İslami İlimler Dergisi*, sy. 1 (1959): 29-46.
- İslamoğlu-İnan, Huricihan. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Johannes, Schiltberger. *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*. çev: Turgut Akpınar, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Kaya, Abdullah. "Dulkadirli Beyliği'nin Eretnalılar ile Münasebetleri". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11*, sy. 25 (2014): 82-97.
- Kejanlı, Türkan. "Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi". *e- Journal of New World Sciences Academy Dergisi 5*, sy. 3 (2010): 288-302.
- Kesik, Muharrem. "Emir (Melik) Gazi (1104-1134)". *Avrasya İncelemeleri Dergisi 3*, sy. 2 (2014): 157-181.
- Kesik, Muharrem. "Yağlıbasan Devrinde Danişmendliler-Türkiye Selçukluları İlişkileri". *Tarih Dergisi 0*, sy. 37 (2002): 138-147.
- Kılıç, Ümit. "Türk-İslam Medeniyetinde Şehir". *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi 6*, sy. 34 (2015): 85-110.
- Kodal, Tahir. "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayeti'nin Nüfus Özellikleri". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 19*, sy. 1 (2009): 234-258.
- Korkmaz, Şerif. "Çorum'da Nüfus ve Göç Hareketleri". *Osmanlı Döneminde Çorum*. ed. Sezikli Ahmet. Karaman Ramazan. Ilıca Ali. Sezikli Ubeydullah. Çorum: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2004.
- Korkmaz, Şerif. "Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat-II. Meşrutiyet)". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2003.
- Köseoğlu, Neşet. "Çorum'da Oğuz Boyları". *Çorumlu Dergisi*, sy. 43 (1943): 1277-1282.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Şehir". *TDVİA*, c. 38. İstanbul: TDVY, 2010: 441-446.
- Kütükoğlu, Bekir. "Ali Mustafa Efendi". *TDVİA*, c.2. İstanbul: TDVY, 1989: 414-416.
- Metin, Rafet. "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Çorumlu Kazasında (Nefs-i Çorumlu) Teşekkül Eden Mahalleler". *The Journal of Academic Social Science Studies II*, sy. 26 (2014): 290-300.
- Mevlâna Mehmed Neşri. *Cihannüma (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*. haz: Necdet Öztürk. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Mevlâna Mehmed Neşri. *Kitab-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi II. Cilt*. haz: Faik Reşit Unat. Mehmed Altay Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.
- Niğdeli Kadı Ahmet. *El- Veledü's- Şefik Ve-l- Hafidü'l- Halik'I*. çev: Ali Ertuğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

- Nizamüddin Şami. *Zafername*. çev: Necati Lugal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1987.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heteredoksisinin Teşekkülü*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1980.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Baba İlyas". *TDVİA*, c.4. İstanbul: TDVY, 1991: 368.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler XV/XVIII. Yüzyıllar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Oral, Mehmet Zeki. "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar: Kuvvaddar Oğulları". *Belleten Dergisi* 19, sy. 73 (1955): 99-102.
- Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. Ankara: Turhan Kitapevi Yayınları, 1994.
- Oruç Beğ. *Oruç Beğ Tarihi*. haz: Necdet Öztürk. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın Kitapları 2007.
- Öz, Mehmet. "15 ve 16. Yüzyılda Çorum Sancağı: Nüfus ve İktisadi Hayat". *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum Tebliğleri*. der. Çorum Belediyesi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991: 5-17.
- Öz, Mehmet. "Tahrir". *TDVİA*, c. 39. İstanbul: TDVY, 2010: 425-429.
- Özaydın, Abdulkerim. "Danişmendliler". *TDVİA*, c. 8. İstanbul: TDVY, 1993: 469-474.
- Özcan, Abdülkadir. "Oruç b. Âdil". *TDVİA*, c. 33. İstanbul: TDVY, 2007: 425-426.
- Özcan, Abdülkadir. "Neşri". *TDVİA*, c.33. İstanbul: TDVY, 2007: 20-22.
- Özcan, Koray. "Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar)". *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* 20, sy. 2 (2005): 252-265.
- Özköse, Kadir. "Kadı Burhaneddin'in Düşünce Dünyasında Tasavvuf". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20, sy. 1 (2016): 410-428.
- Özmenli, Mehmet. "Esterebadi'de Kadı Burhaneddin". *Turkish Studies* 8, sy. 5 (2013): 616-630.
- Öztürk, Nazif. *Menşe'i ve Tarihsel Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.
- Polat, Suat. "Karahanlı Devleti'nde Eğitim Faaliyetleri". *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi* 1, sy. 1 (2015): 43-52.
- Ramsay, W.M. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. çev: Mihri Pektaş. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.
- Sabuncuoğlu, Mehmet İhsan. *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını 2015.
- Sahillioğlu, Halil. "Avarız". *TDVİA*, c. 4. İstanbul: TDVY, 1991: 108-109.
- Sezikli, Ahmet. *Şehrin Hafızası Hıdırlık Kültürü ve Çorum Hıdırlık Örneği*. Ankara: Çorum Belediyesi Yayını 2018.
- Solmaz, Sefer. "Danişmend Gazi'nin Anadolu'ya Gelişi". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 0, sy. 14 (2002): 230-249.

- Sümer, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.
- Sümer, Faruk. *Eski Türklerde Şehircilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı 1984.
- Sümer, Faruk. “Oğuzlar”. *TDVİA*, C. 33. İstanbul: TDVY, 2007: 325-330.
- Spuler, Bertold. *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*. çev: Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.
- Şahbaz, Davut. “XVI. Yüzyılda Ulu Yörük Teşekkülleri (Etrak-ı Büzürk). Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018.
- Şahin, İlhan. Emecen, Feridun. “Amasya Antlaşması”. *TDVİA*, c. 3. İstanbul: TDVY, 1991: 4-5.
- Şahin, İlhan. “Çorum”. *TDVİA*, c. 8. İstanbul: TDVY, 1993: 373-376.
- Şerefüddin Ali Yezdi. *Zafername*. çev: Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları 2013.
- Taş, Hülya. “XVI. Yüzyılda Rum Eyaletinde Miri Toprakların Mülk ve Vakfa Dönüştürülmesi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1998.
- Taeschner, Franz. *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*. çev: Nilüfer Epçeli. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010.
- Tezcan, Nuran. “Seyahatname”. *TDVİA*, c. 37. İstanbul: TDVY, 2009: 16-19.
- TKG.KK.TTd. *1576/77 Tarihli Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum*, Dosya: 54.
- Tuysuz, Şaban Cem. “İlhanlı Devletinin Anadolu Genel Valisi Temürtaş’ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22, sy. 3 (2018): 1650-1675.
- Uluç, Sevim. *Çorum Tarihi*. (ed): Mustafa Ercan, İrfan Yiğit, “Çorum ve Çevresi”. Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayını 2015: 17-50.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1937.
- Yavuz, Kemal. “Aşık Paşa”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy.13 (2003): 30-38.
- Yazar, Hakan. “16. Yüzyıl Çorum Nahiyesi’nde Nüfus ve Yerleşim Özellikleri”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9, sy. 2 (2016): 1090-1109.
- Yazıcı, Tahsin. “Esterabadi Aziz b. Erdeşir”. *TDVİA*, c.11. İstanbul: TDVY, 1995: 438.
- Yedi yıldız, Bahaeddin. “Vakıf”. *TDVİA*, c. 42. İstanbul: TDVY, 2012: 479-486.
- Yücel, Yaşar. *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1991.
- Yüksel, Musa Şamil. “Timur’un Yükselişi ve Batı’nın Diplomatik Cevabı, 1390-1405”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 18 (2005): 232-243.

Zengin, Murat. "Kadı Burhaneddin Ahmet'in Malatya Politikası". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, sy. 38 (2015): 450-456.

